

A Széchenyi-híd első rajza.

Készíttette Széchenyi az orsz. küldöttség számára, azonkívül magának levélpapírra fejlécné.

A SZÉCHENYI-HÍD TÖRTÉNETE

AZ 1836 : XXVI. T.-C. MEGALKOTÁSAIG.

(AZ ESZME MEGPENDÍTÉSÉNEK SZÁZÉVES ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL.)

IRTA:

VISZOTA GYULA

R. T.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS ADOMÁNYÁNAK FELHASZNÁLÁSÁVAL

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST, 1935.

A Széchenyi-híd első rajza.

Készítette Széchenyi az orsz. küldöttség számára, azonkívül magának levélpapírra fejlécnek.

A SZÉCHENYI-HÍD TÖRTÉNETE

AZ 1836:XXVI. T.-C. MEGALKOTÁSÁIG.

(AZ ESZME MEGPENDÍTÉSÉNEK SZÁZÉVES ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL.)

IRTA:

VISZOTA GYULA

R. T.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS ADOMÁNYÁNAK FELHASZNÁLÁSÁVAL

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST, 1935.

222953

TARTALOMMUTATÓ.

Oldal

I. Az első állandó Duna-hidak	5— 6
1. A Traján-híd	5
2. A Regensburgi-híd	6
II. Magyarországi tervezetések	7— 28
1. Zsigmond király terve	7
2. Mátyás király állítólagos terve	7— 8
3. József császár állítólagos terve	8— 9
4. Campmiller József terve	9— 17
5. Széchenyi ajánlata	18
6. Baritz György javaslata	18— 19
7. Szvoboda János javaslata	19— 20
8. József nádor törekvései	20
9. Trattner Károly javaslata	20— 22
10. Gróf Sándor Móric törekvései	22— 25
11. Malvieux József javaslata	25— 26
12. Miért nem sikerülhettek e javaslatok és törekvések?	27— 28
III. Hogyan érlelődött meg Széchenyiben az állandó híd eszméje	28— 31
IV. A Budapesti Hídegyesület munkássága	32— 65
1. Az egyesület megalapítása és első ülései	32— 34
2. Kérelme Buda és Pest városokhoz	34— 38
3. Rajzok és leírás a Duna folyamról	38— 39
4. További tervezetések	39— 41
5. Kérelme Pest megyéhez	41—
6. Hírlapi felhívása és a beérkezett javaslatok	42— 45
7. Széchenyi és Andrássy első útja Angliába	45— 50
8. Újabb kérvény Pest megyéhez	50— 51
9. Újabb állásfoglalás	51— 55
10. A beérkezett újabb javaslatok	56— 57
11. Széchenyi és Andrássy Hídjelentése	57— 60
12. A Hídjelentés hatása. Pest megye határozata	60— 65
V. Az országgyűlés első határozata: országos kiküldöttség kirendelése	65— 67
VI. Az országos küldöttség munkássága	68— 71
1. A küldöttség javaslata	68— 70
2. Széchenyi újabb angliai útja	70— 71
VII. Az országgyűlés első izenetváltásai	71— 81
1. A rendek első izenete	71— 78
2. A főrendek első válasza	78— 80
3. A rendek második izenete	80— 81
4. A megegyezés	81

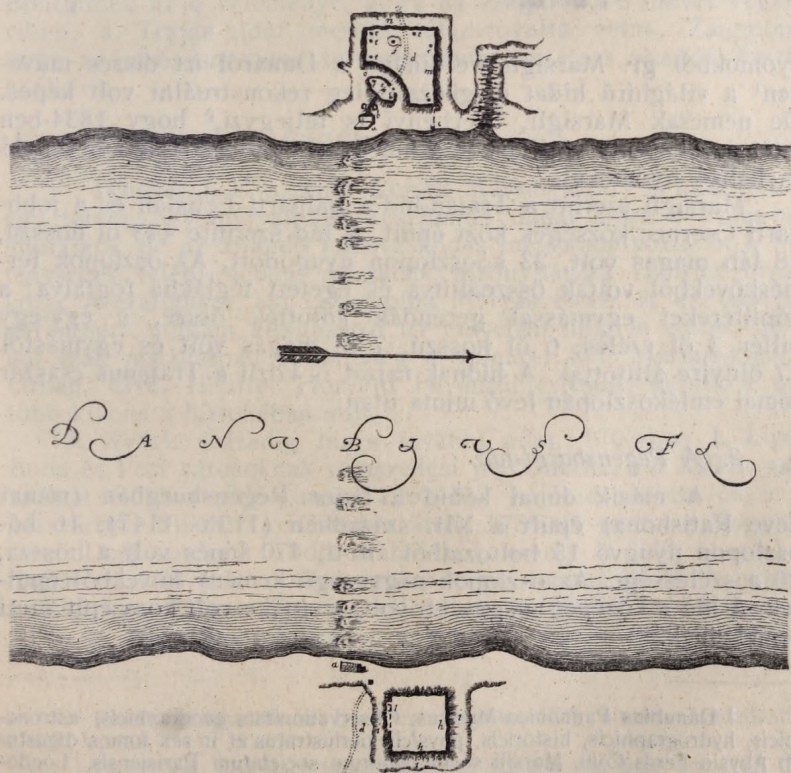
VIII. Az orsz. küldöttség újabb megbízatása	82— 91
1. Pest város követi utasítása	82
2. A kiküldött albizottság tárgyalása a két várossal	83— 88
3. Az albizottság jelentése	88— 89
4. Az albizottság újabb megbízatása	89— 91
IX. Újabb tárgyalás a két várossal	91—102
1. Széchenyi előmunkálatai a két városnál	91— 92
2. Buda lemond a tulajdonjogról	92— 94
3. A pesti vál. polgárság elkeseredett harca	94—102
X. Az orsz. küldöttség a kisajátítás mellett	102—106
1. Az orsz. küldöttség tanácskozásai	102—104
2. Széchenyi megtiszteltetései	104—105
3. Az orsz. küldöttség jelentése és Széchenyi javaslatai	105—106
XI. Az országgyűlés további munkássága	106—144
1. Széchenyi Reviczky kancellárhoz fordul	106—107
2. A ker. ülés izenet- és törvényjavaslat-tervezete	107—108
3. A pesti vál. polgárság és tanács újabb nyilatkozata	108—112
4. A rendi tábla harmadik üzenete a kisajátítás mellett	113—117
5. Széchenyi újból Reviczky kancellárhoz fordul	117—118
6. A pesti vál. polgárság küldöttsége Bécsben	119—120
7. Széchenyi emlékirata hg. Metternichhez	121—126
8. A nádor felhívása, Pest vál. polgárságának újabb nyilatkozata	126—129
9. A főrendek harmadik válasza	129—131
10. A rendek negyedik üzenete	131—134
11. A főrendek negyedik válasza	134—135
12. Széchenyi megint Reviczkyhez fordul	135—136
13. A rendek ötödik üzenete	136—137
14. A főrendek megegyezése, a törvényjavaslat előterjesztése	137—139
15. Az első királyi válasz és az országgyűlés újabb felirata	139—141
16. A beleegyező kir. válasz. A törvény végleges szövege	141—144

I. Az első állandó Duna-hidak.

A régibb időkben két nagy állandó híd ismeretes a Dunán: 1. az Orsova alatt épült Traján- és 2. a Regensburgi-híd.

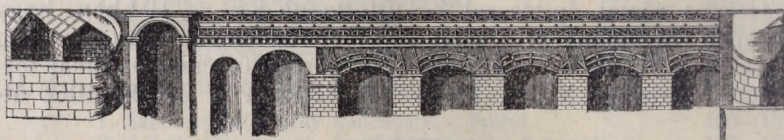
1. A Traján-híd.

A Traján-hídat Trajanus római császár Apollodorus Damascenus római építésszel készítette el Kr. u. 104-ben, hogy Mysián (Szerbián) át Dáciát könnyebben megközelíthesse. Dio Cassius, a II. és III. században élő görög történetíró római története szerint (LXVIII. könyv 13. fejezet) a 20 köpillér át-

hidaló faszerkezettel volt egybekötve, a két partra pedig négyszögű erődítmény épült a híd védelmére. Prokopius görög

történetíró is megemlíti a hidat történeti művében (IV. könyv, 6. fej.), de ő 23 köpillért említ és ezeken 22 boltozatot. A Traján-híd nem sokáig állott, mert Trajanus utóda, Hadrianus császár — némelyek szerint írigységből, mások szerint (s ez a valószínűbb) a barbárok esetleges betörése elől való félelmében — a híd boltozatait lehordatta, a köpillérek felső részét lebontatta. De a nyomai, még pedig a két parton levő hídszárny állandóan, a Duna medrében levő pilléréké is annyira megmaradtak, hogy alacsony vízállásnál a víz sodra elárulja helyüket. Ezekből a

nyomokból gr. Marsigli Ferdinánd a Dunáról írt díszes művében¹ a világhírű hidat megközelítőleg rekonstruálni volt képes. De nemcsak Marsigli, Széchenyi is feljegyzí,² hogy 1834-ben látta az alacsony vízálláskor a híd összes pillérei felett örvénylő és habzó nyomokat.

Marsigli szerint a Traján-híd a balparti Fetislan és a jobbparti Csernec községek közt épült. A híd szerinte 443 öl hosszú, 48 láb magas volt, 23 köoszlopon nyugodott. Az oszlopok terméskövekből voltak összeállítva és égetett téglákba foglalva; a köpilléreket egymással gerendák kötötték össze, s egy-egy pillér 3 öl széles, 6 öl hosszú, 7 öl magas volt és egymástól 17 ölnyire állítottak. A hídnak rajzát is közli a Trajanus császár római emlékoszlopán levő minta után.

2. A Regensburgi-híd.

A másik dunai kőhíd a bajor Regensburgban (római neve Ratisbona) épült a XII. században (1135—1147). 16 köoszlopon nyugvó 15 boltozatból állott, 470 lépés volt a hossza, 30 a szélessége. Az oszlopok négyszögű kemény kövekből épültek. A híd a közepén magasabb volt, s egyike volt kora építészeti remekeinek.³

¹ Danubius Pannonico-Mysicus, Observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus ab Abyssio Ferd. Com. Marsili socio regionum societatum Parisiensis, Londoniensis, Monspeliensis. 1726. II. k. 25. l.

² Széchenyi naplója, 1834. okt. 4-én: „... sahen alle Pfeiler der Trajans Brücke — weissen Schaum erregen“.

³ Regensburg in seiner Vergangenheit und Gegenwart. 1869.

II. Magyarországi tervezetések.

1. Zsigmond király terve.

E két híd közül kétségtelenül a Traján-híd volt a nagyobb szerű és a híresebb is. Még romjaiban is nagy volt a hatása. Nyilván ez állott Zsigmond magyar király előtt, amikor tervbe vette, hogy Budát Pesttel állandó köhíddal kösse egybe. Tervét Bonfini örökítette meg történetében.⁴ E szerint Zsigmond a budai vár közepén széles toronynak vetette meg az alapját négyszögű kövekből, a Duna másik partján, Pesten pedig dombot akart emelni a várral szemben, hogy a Duna fölött a két emelkedett helyet örökös híddal összekösse; az írgy halál azonban (1437-ben) a nagyszerű mű megkezdésében meggátolta. Bonfininek az a véleménye, hogy ha Zsigmond e művét végbe viheti, a Traján-hídat messze túlszárnyalta volna. Zsigmond terve az első ismeretes tervezet Buda és Pest állandó összekötésére.

2. Mátyás király állítólagos terve.

Häufler J. V. szerint⁵ Corvin Mátyás király is készíttetett egy tervet, egy márványból készítendő dunai hídra a trójai-híd mintájára, de az állandó háborúskodás megakadályozta őt a híd tényleges felépítésében. Adatának bizonyítására Häufler hivatkozik Averalinusra, aki látta volna Mátyás tervét és ezt Mátyás parancsára minden alkotásáról írt művében meg is említi, de e mű csak másolatban volna meg a velencei Szt. Márkus-könyvtárban. Erről Häufler Horváth Istvántól értesült, akinek e mű több kivonata birtokában volt.

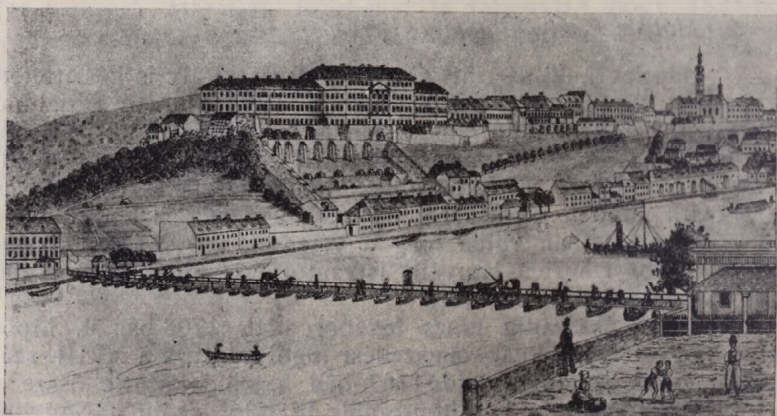
A XVIII. századig nincs további adat. 1703-ban I. Lipót Buda és Pest városoknak vámszedési jogot adott, s a XVIII. században előbb repülő-, majd 1767-ben hajóhíd kötötte össze a két várost. Először a Kishíd-utcánál, 1786-tól pedig a Nagyhíd (mai Deák)-utcánál állott a hajóhíd, amely a 240 öl széles Dunán át 4 öl 4 láb szélességben 46 pontonból állott. A pontonok eleinte a Duna folyása ellenében holdsarló formájában, a XIX. sz. 40-es éveitől kezdve egyenesen voltak egybekötve.⁶ A

⁴ *Rerum Hungaricarum Decades. Decades III^{ae} lib. III.* (7. kiadásban a 417. lapon.)

⁵ Buda-Pest, historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest und deren Umgebungen. Pest, 1854. 304. l.

⁶ Schams Franz: Vollständige Beschreibung der kön. Freystadt Pest in Ungarn. 1821.

hajóhíd sokáig kielégítette a közlekedési szükségletet, mindamellett, hogy a téli hónapokban (dec. és márc. közt) rendszerint szétszedték, s ilyenkor kompokon, csónakokon vagy a befagyott

jégen át történt a közlekedés. Erős jégzajlás esetén azonban sokszor napokon át lehetetlenné vált az átkelés, amint azt Széchenyi 1821-iki híressé vált átkelése is bizonyítja.

3. József császár állítólagos terve.

Az állandó híd ez után következő tervének emlékét Balla Antal pestmegyei mérnök jegyezte fel 1784-ben,⁷ megörökít-

⁷ Dispositio hydraulico-mechanica, an pons lapideus operis arcuati inter liberas regiasque civitates Budam et Pestinum absque metu intolerabilis Danubii exundationis navigationisque impedimento solide erigi possit?

vén azt a közszájon forgó hírt, hogy II. József császár a két várost köhíddal akarja összekötni.⁸ Ez készítette arra, hogy művét gr. Zichy Ferenc magyar kir. kamarai tanácsosnak és pestmegyei adminisztrátornak ajánlva, kifejtse mérnöki véleményét és ezzel elhárítsa azt az aggodalmat, amely az 1775 februári nagy jég-torlás és áradás nyomán keletkezett. Biztosnak tartja, hogy köhídat itt építeni lehet és nem kell félni, a jég tömege a híd pilléreinél nem akad meg, a víz lefolyását nem akadályozza, áradást nem okozhat. Ezt azzal lehet meggátolni, ha a pilléreket az ár ellenében éles szögben építik és vassal vértetik, hogy a jeget szét-darabolják. Szerinte a köhíd a hajózást sem fogja akadályozni és a hajóhíddal szemben sokkal nyereségesebb lesz. Mindezen állításainak bizonyítására leírja a két régi hidat, a Traján- és Regensburgi-hidat. Ha ezeket meg lehetett építeni, lehet hidat építeni Buda és Pest között is. Ezt kora technikai tudásával felszerelten számításokkal is bizonyította. Számításokat tett 13 és 22 pilléres, 5 öl széles boltozatos köhídra. Számolt az esetleges kifogásokkal: a drágasággal (20 millió), a pillérek sokaságával, a bolthajtások könnyű romlásával, a vízáradással, az építés nehézségeivel és azzal a felmerülő kifogással is, hogy a boltozatok a hajók közlekedését megnehezíthetik; továbbá azzal is, hogy veszély esetén az elbontás veszélyes és a helyreállítás költséges.

Balla műve már azért is érdekes, mert bizonyítja, hogy az állandó híd eszméje foglalkoztatta ezt a kort is, nemcsak egyesekeket, hanem az illetékes helytartótanács kereskedelmi érdekeltségét is. Így 1810-ben és 1814-ben az állandó híd elkészíthetése végett az építési igazgatóság kiküldöttje parti felméréseket tett,⁹ mert javaslatot kellett készítenie, hogyan lehetne Buda és Pest között állandó hidat építeni. Arra, hogy ez a javaslat elkészült-e és a helytartótanács elé került-e, nem találtam további adatot.

4. Campmiller József terve.

A következő terv egy magyar indigéna, Campmiller (von Langholsen) József linzi mérnök nevéhez fűződik és ránk maradt a tervező részletes leírásában. Campmiller ismerte Zsigmond király tervének leírását, s ennek nyomán ő is Zsigmond királyhoz hasonló monumentális hidat tervezett. Tervét 1819 július 18-án ajánlotta fel Pest városának hazafias és önérzetes

⁸ Valószínű, hogy e tervében harcászati szempont vezethette II. Józsefet, hogy a törökkel szemben megfelelő és könnyű közlekedési vonala legyen az Alföldön át.

⁹ Helytart. 1810. év 3786. és 1814. év 4079. sz. Commenc. felhívja Pest megyét, hogy e kiküldöttjét támogassa munkájában.

kijelentésektől duzzadó beadványában, jelezve azt is, hogy hajlandó tervezett hídjának kis mintáját is bemutatni, egyúttal abbeli reményének is kifejezést adva, hogy a minta nyilvános bemutatása igazolni fogja tervezetének jóságát, tartósságát, kényelmét és biztonságát. Pest városa Campmiller kérésére közölte vele a fennálló hajóhíd méreteit és értesítette, hogy vágyva várja a mintát és a részletes felvilágosításokat arra nézve, miképpen lehetne a két várost állandó híddal összekötni.¹⁰ A mintát Campmiller 1819 decemberében a hétválasztó fejedelemhez címzett fogadó nagytermében tényleg kiállította s ugyanakkor nyomtatásban részletes nyilatkozatot tett közzé.

Ebben 48 pontba foglalva részletesen megmagyarázta a 63-szorosan kibebírt mintát. E szerint 4 köpilléren nyugvó, 5, egymástól 43 öl távolságú faíves hidat tervezett. Minden ív a teljes kör 24. része, az egyes ívek magassága $1^{\circ} 2' 7\frac{1}{5}''$, hossza 44° , szélessége $51\frac{1}{2}^{\circ}$; területe 242° □; teherbíró képessége saját súlyán (15.000 mázsa) kívül 20—22 ezer mázsa lett volna. A lapos íveket egymásba nyúló kapcsok és pántok erősítették volna. A faanyagra megjegyzi, hogy görbe növéssű fát akar felhasználni, mert ez olcsóbb és tartósabb; de télen kell vágni, majd februárban ácsolás után a levegőre szállítani, hogy az éles márciusi levegő kiszárítsa. A fán keletkezett hasadásokat lucfenyőből készült kenőccsel kell bevonni. Ez az eljárás egy év múlva másodszor, majd harmadszor is megismétlendő, ezután a híd a kiválasztott színre festhető. Ily eljárás után szerinte több száz évig eláll a híd faanyaga. A minta egy íve 50 fontot bír el, ami a valóságban szerinte 125.000 mázsának felelt volna meg. A költségeket 240.000 ezüst forintban, saját költségeit (utazás, a minta költsége, a tervek, rajzok, postaköltség) 2450 ezüst forintban állapította meg.

Campmiller hídmintáját a kiállítás előtti napon (nov. 30) felajánlotta a helytartótanácsnak. Ajánlása nyomtatásban is megjelent.¹¹ A hazafias és önérzetes kijelentésekkel telített beadvány szerint a kor építészetének dicsőségére szolgáló hidat áldozatul hozza honfitársainak és a fennkölt magyar nemzetnek. Művén, mint írja, ifjúkora óta dolgozott és azt legújabbán több magyar mágánás Bécsben megdicsérte. Műve eredeti, kigondolására nem talált mintát sem a görögöknél, sem a rómaiaknál; ezenkívül teljesen hazai, mert itt fogamzott meg a gondolat Nagyszombatban; sok nemzet¹² értékelte és reméli, a haza is méltányolni fogja.

¹⁰ Pest tanácsa 1819. év 4462. sz.

¹¹ Kacsaringós, hosszú címe van a beadványnak, röviden az előszó után *Abschrift*-nek jelölöm.

¹² Bécsben, Münchenben, Berlinben is kiállította hídmintáit.

Campmiller hídminája és terve felkeltette Pest város érdeklődését, ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy december 4-én terve kivitelére nézve javaslatot terjesztett a városi tanács elé.

E javaslat szerint tervezett hídja építését a következő feltételek alatt vállalta:

1. Az állandó híd a hajóhidat feleslegessé teszi, s így ezt a város annak idején eladhatja; addig a jelenlegi vám mellett évi 40.000 ez. frt. bérösszeget kész fizetni.

2. Ha a vámtétel változnék, ennek arányában változik a bérösszeg is.

3. A bérösszeget negyedévenként előre 30 évig fizeti.

4. A 30 év után 3 díjtalan év következik.

5. A 33 év eltelte után a hidat legjobb állapotban átadja díjtalanul a két városnak.

6. A bérösszegezen felül évi 200 frtot fizet az adópénztárba.

7. A bérfizetés azon napon kezdődik, amelyen az állandó híd megnyílik.

8. A hidat 11 hónap alatt felépíti. Előre nem látott akadályok azonban rövid eltolódást idézhetnek elő, azért az 1820 október végén lejáró hajóhídi bérszerződést a bérlővel vagy meg kell hosszabbítani az állandó híd elkészültéig, vagy ez időpontig neki kell átadni a hajóhíd kezelését.

Pest városa azonnal összeköttetésbe lépett Budával és a városok kiküldöttei dec. 6-án egyhangúlag abban állapodtak meg, hogy Campmiller javaslata (kivihetőségét feltételezve, viszont ennek megállapítására és mélyebb érvek megszerzésére az ügyet a kamarához és helytartótanácsához felterjesztve) elfogadható, azért Campmiller feltételeire nézve a tárgyalás lehetőségét meg kell őrizni.

Mint hogy épen e tárgyalás közben a bizottság megtudta Komáromy Péter helytartótanácsostól, hogy ez a tárgy a helytartótanács aznapi tárgysorába van felvéve, határozatát a tanács jóváhagyása reményében azonnal felterjesztette.

A helytartótanácsához intézett felterjesztés hangsúlyozza, hogy az állandó híd felépítésére nézve, ha és amennyiben veszélyes következmények nélkül lehetséges, a két városnak nincs ellenvetése, sőt mivel ily kiváló mű a két városra és az egész országra nézve kívánatos, kéri a nádor és a helytartótanács engedélyét, fenntartván a Campmillerrel való tárgyalás lehetőségét.

Campmiller nyilván nem volt megelégedve a helytartótanács intézkedésének lassúságával, nem is várta meg további intézkedéseit, hanem 1820 márciusban folyamodványt intézett Légrády Imre kir. ágens útján magához I. Ferenc császárhoz és királyhoz. Folyamodványa a Staatsrath-hoz került jelentés-

tételre. Itt az ügy előadója Bedekovich Lajos államtanácsos volt. A Staatsrath iratai¹³ szerint Campmiller folyamodványában felemelíti, hogy mily feltételekkel ajánlotta a tervezett híd felépítését és hogy a két város a helytartótanácsához, ez a kancelláriához irányította a kérést, őt pedig a híd mintájával szintén a kancelláriához utasították; a kancellária azonban az ügyet visszaküldötte a budai vízépítészeti igazgatósághoz jelentéstétel végett. Campmiller azt kérte ezek után az uralkodótól, hogy idősebb korára való tekintettel kérése lehető gyorsan intézés-sék el, s hogy a mintát egy szakbizottság ne Budán, hanem Bécsben vizsgálja felül; ennek a bizottságnak a felállítani szándékolt híd egy egészen új mintáját is be akarja mutatni. Kérte egyúttal azt is,

1. hogy a hivatalos és nem hivatalos műértők hivassanak fel tapasztalataik alapján készített terveknek rövid idő alatt benyújtására, hogy kitűnjék, jobbat tudnak-e ajánlani az ő tervénél;

2. hogy akik az ő mintáján javítani tudnának, a kivitelnél segítségére legyenek;

3. hogy ha terve jóváhagyást nyerne, vagy felhívása alapján célszerűbb terv állapíthatnék meg, mint az övé, ajánlott feltételei mellett a kivitel reá bízassák, és ez esetben az esetleges javított tervnek, vagy az ő tervét lényegesen módosítóknak a remélt haszonból 60.000 ez. frtot kész adni.

Bedekovich államtanácsos javaslatában rámutatott arra, hogy a bécsi műértőknek is meg kell vizsgálni a tervet, de a helyi körülményekre való tekintettel nem lehet az illetékes hatóságokat elmellőzni, csak ezek nyilatkozata után vizsgálható meg a terv Bécsben. Magyar ügyet csak a magyar kancellária útján lehet hivatalosan tárgyalni, azért véleménye szerint Campmiller kérvényét át kell küldeni hg. Koháry magyar főkancellárhoz jelentéstétel végett. Ezzel az ügy a magyar kancelláriához került.

A magyar kancelláriának, úgylátszik, nem volt lényeges észrevétele Campmiller kérése ellen, mert Campmiller 1820. júniusában újabb folyamodványt nyújtott be az uralkodóhoz. Ebben megemlíti, hogy május 18-án hivatalosan utasítottatott, terjessze elő a bécsi Hofbauŕathnál terveit, rajzait és mintáit, azért időnyerés végett azt kérte, hogy a tárgy megvizsgálására hatósági, katonai és műértőkből álló udvari vegyes bizottság küldessék ki.

Erre Bedekovich államtanácsos azt javasolta,¹⁴ hogy ez

¹³ Bécsi áll. levéltár. Staatsrath 1820. év 1581. sz. A kérés márc. 15-én került az államtanácshoz, Bedekovics márc. 17-én készítette el javaslatát, az államtanács pedig ezt 18-án tárgyalta.

¹⁴ Staatsrath 1820:3629. sz.

ügyben a magyar alkancellár elnöklete alatt több hivatali, polgári és katonai szakember bízassék meg a tervek felülvizsgálásával. Így kapta meg gr. Almásy Ignác magyar alkancellár a pontosan körülírt utasítást e bizottság megalakítására azzal, hogy az uralkodó teljesíteni akarván Campmiller kérését, a megalakulás után hívja meg és hallgassa meg Campmillert, tárgyalassa le az ügyet és terjessze fel véleményes jelentésével az ülésről felvett jegyzőkönyvet. Előzetesen a helytartótanács útján egy királyi rendelet sürgősen felhívta Buda és Pest városát, hogy 24 óra alatt terjessze be a Campmiller által építeni szándékolt híd helyének kereszt- és hosszmetsetét, rajzait, amelyek egyúttal a Duna folyásának gyorsaságát, mélységét is feltüntetik, azonkívül a folyamágó leírására is kiterjednek. Pest azonnal jelentette, hogy a városnak nincs térképe, terve vagy leírása Balla Antal volt pestmegyei mérnök hely- és területrajzán kívül, amelyen azonban meg van jelölve a Duna folyása, úgy ahogy a Lipszky-féle pesti helyrajzi új térképen.

Almásy alkancellár az államtanács kívánságait teljesítve, 1820. október 15-én terjesztette elő véleményes jelentését.¹⁵ Ebből mindenekelőtt kitűnik, hogy a magyar kancellária részéről Petkovich Márkus és gr. Batthyány Vince tanácsosok, azután Schemerl József bécsi udvari építészeti igazgató, Prechtl József polytechnikai igazgató, Livonegg udvari építészeti tanácsos, Kudriaffsky János alsóausztriai vízműépítészeti igazgató, Arzberger, a géptan tanára, Magdeburg Károly hidászörnag, Weiss Ferenc mérnök-százados, Denis zsilipfelügyelő, Campmiller és mint jegyző Kussenits kancelláriai titkár volt jelen. A bizottság két ülést tartott, a másodikon megjelent Szvoboda budai főépítészeti igazgató is, az egyetlen magyar szakértő. A bizottság Campmiller tervében azt a lényeges hiányt állapította meg, hogy a partra kinyúló ívek nem támasztékon, hanem csak egy keresztben fekvő, közepe táján kivágott gerendán nyugszanak, ép azért erejüket, ellenálló képességüket nem lehet a boltozatok saját sztatikai törvényei alapján megbecsülni. Magától látszik, és ezt a tapasztalat is igazolja, hogy mivel az ív feszülése 258 láb, az ív hossza $258^{\circ} 8' 10''$, tehát csak $106''$ -kal hosszabb, így a Campmiller számítása szerinti 35.000 mázsa terhet nem bírja el. Az 5' hosszú görbe fák alkalmazása viszont, amelyekkel Campmiller a hidat olcsóbbá és erősebbé akarja tenni, lehetetlen. Ezen felül Campmiller számítása a viselendő teherre nézve lényeges tévedésen alapszik, mert abból, hogy a minta minden íve 50 ft-t bír el, nem következik, hogy a természetben ez 125.000 mázsának felel meg; és Campmiller köbös számítása

¹⁵ StR. 1820:6764. sz.

csak hasonló testeknél áll, nem pedig felületeknél, ahol az ellenállás a felület négyzete szerint számítandó.

Ezen aggályok mellett a bizottság egyhangúlag azon a véleményen volt, hogy a Campmiller terve szerint épített mű nem lesz tartós, sőt magát elviselni sem lesz képes, azért semmiképen sem engedélyezhető.

Erre Campmiller kijelentette, hogy e kifogások cáfolására több időre van szüksége és hogy a kifogások felhasználásával köpillérekén nyugvó faíves másik tervet fog kidolgozni minta elkészítése nélkül.

Campmiller nyilatkozata után Almásy alkancellár felhívta a bizottság figyelmét arra, hogy Campmiller a hidat állami támogatás nélkül már majdnem összehozott pénzalappal kész felépíteni. Erre a bizottság azt határozta, hogy mivel Campmiller helyes és figyelemre méltó óhaja és terve a legfőbb helyen is magára vonta a figyelmet, az ígért újabb terv kidolgozásánál segítségére lesz, azért a fentiekén kívül minden kifogást megtárgyal és egybeállít. Erre az egyes tagok a híd helyére, a pillérek építési és biztosító módjára, az ívek felállítási módjára előadták nézeteiket, Szvoboda budai főépítészeti igazgató, Kudriaffsky János bécsi vízműépítészeti igazgató és Schemerl udv. építészeti igazgató pedig véleményüket írásban is benyújtották. Ezen nyilatkozatok után Szvoboda utasított, hogy a Dunának Buda és Pest közti és magával hozott hivatalos helyi rajzát másoltassa le és közölje Campmillerrel; Campmiller viszont arra, hogy a bizottság észrevételeit új terve elkészítésénél használja fel és az így elkészült tervet nyújtsa be a kancelláriánál, épügy a pénzalap kimutatását is, de ez olyan legyen, hogy biztosítsa az előre nem látható esetek költségeit is.

Campmiller ezt ígérte is, de ügylátszik csakhamar beláthatta, hogy lehetetlenre vállalkozott, vagy talán bántották a kifogások, mert néhány nappal a bizottsági ülések után beadvánnyal fordult a magyar kancelláriához,¹⁶ s minthogy ezt Almásy azonnal felterjesztette, az államtanács a bizottsági véleménynyel egyidőben intézte el.

Bedekovich véleménye szerint Campmiller nemcsak nem cáfolta meg a kifogásokat, hanem ezek felhasználásával egy másik terv kidolgozását ígérte, újabbi beadványában viszont ellenészrevételek vagy új terv helyett a régi terve mellett maradt meg és azt vitatja, hogy eredeti terve szerint a híd a műértők által felhozott kifogások ellenére tartósan felépíthető.

¹⁶ Staatsrath 1820: 6913. sz. A kancellária előterjesztése okt. 20-án kelt, az államtanácsé okt. 29-én. A magyar kancellár a szoros tudományos ügyben észrevétel nélkül terjesztette elő Campmiller beadványát azzal, hogy az ígért új terv előterjesztése alkalmával fog ezekre kitérhetni.

A szakférfiak ellenvetései, Almásy szerint, egyrészt a híd építési helyére vonatkoztak, — de ezekre Szvoboda nyilatkozata szerint a megegyezés lehetséges volna, — másrészt a pillérekre és az ívek szerkesztésére, t. i. hogy Campmiller tervezete nem jó és a híd összeomlása állhat be. A szakbizottság ugyanis a tudományra, elméletre és tapasztalatra hivatkozva, részletesen kimutatta és egyhangúlag abban állapodott meg, hogy Campmiller terve a kivitelre nem alkalmas és elmellőzendő, azért ámbár az állam nem járulna a költségekhez és a híd kívánatos is, az építési engedély a felsőbb igazgatás kompromittálása nélkül nem adható meg; véleménye szerint utasítani kellene Campmillert tervének a kifogások figyelembevételével való megmásítására, és ha ez alapon új tervet nyújtana be, ezt ismét szakférfiak bevonásával meg kell vitatni.

Az államtanács ajánlatára a király november 8-án ily értelmű rendelettel intézte el az ügyet és a kancellária ily értelemben értesítette Campmillert.

Campmiller mintáját és tervét az egykorú lapok is megemlíti, sőt ennek nyomában vita keletkezett a terv kivihetőségéről. Részletesebben a pesti *Gemeinnützige Blätter* 1819. dec. 2-i száma ismertette. Közölte, hogy a minta dec. 1-étől—8-ig 9 és 12 óra közt ingyen megtekinthető és ugyanott mindenki esetleges felvilágosítást kaphat. Ismertette főbb vonásaiban a tervet, a 16-ik számban pedig közölte a faanyagra vonatkozó felvilágosításokat.

Az 1820. február 3-i szám közölte gr. Karacsay Fedor huszárkapitány levelét. Karacsay ebben csodálkozásának ad kifejezést, hogy bár az állandó híd előnyei bizonyítva vannak, mégis sokan kételkednek a terv kivitelében, a külföldön azonban ily nagy műveket megbámulnak. Mi a Duna Pesten a Garonne-hoz a franciaországi Bordeaux-ban? S lám ott a kételkedést egy társaság vállalkozása leküzdötte, és miután 99 évre szabadalmat nyert, 7 millió frankon felépítettek egy 19 íves, 350 öl hosszú hidat. Ha mi komolyan akarunk Pesten állandó hidat, a haza csakhamar megérné a nagy művet, mert művészek majd csak akadnak hozzá.

Karacsay optimista felfogását ellensúlyozni akarta ugyanazon lapban (III. 19. és 23. sz.) egy névtelen szakértő, aki azt fejtegette, hogy a szakértők nem az állandó híd lehetőségében, hanem a kivitelben kételkednek, mert ehhez belátás, tapasztalás és különösen elegendő pénz kell. Arról senki sem tehet, hogy Pesten még nincs állandó híd, az idő és a szükség majd megvalósítja, bár a helyi viszonyok is sokat határoznak. A névtelen szerint a bordeaux-i összehasonlítás nem találó, bár abban egyetértett, hogy komoly szándék esetén bizonyára megépítik a hidat idegen művészek nélkül.

Hasonló célzattal szólt az ügghöz Balla Károly pestmegyei várkapitány a *Tudományos Gyűjtemény* 1820. évi májusi füzetében *A Duna köhídjai szemlélése* címen. Balla Károly Balla Antalnak 1784. évi fentismertetett művére támaszkodik, ebből meríti érveit, de nyilván a Campmiller terve nyomán keletkezett optimista felfogás ellen. Balla Károly azt a felfogást akarja meggyengíteni, hogy ha Regensburgnál a Duna felső és Orsova alatt az alsó folyásban lehetett állandó hídát építeni, lehet Pesten a középfolyásban is. Ezért ismerteti, hogy milyen a Regensburgi- és a Traján-hídnál a Duna folyása, mélysége és a jég zajlása, és arra az eredményre jut, hogy a felső folyásnál a Duna szűk, a jég még kevés bajt okoz, Orsova alatt pedig a jég a vaskapu szikláit miatt már összetörve jut, a Duna vize lassan, széles mederben, meglehetősen egyenlően alacsony víz-állásban folyik (tehát e két helyen jól volt a hely megválasztva az állandó híd számára), ezzel ellentétben Pest és Buda közt a Duna gyors folyású, mély és széles, az áradás veszélye évenként fenyeget. Megemlíti az 1775. évi áradás pusztításait és kijelenti, hogy a köpillérek az áradások veszélyét bizonyára megkétszereznék. Ennek következtében azt kell szem előtt tartani, hogy »van egy bizonyos határ, amelyet a tapasztalás mutat ki, mennyire lehessen a theoriát és a praxist haszonnal egyesíteni«.

Viszont ugyanezen időben egy bécsi folyóirat, a *Conversationsblatt* közölte Rittig (von Flammenstern) András tüzérkapitány cikkét (Die projectirte hölzerne Bogenbrücke zwischen Ofen und Pest), amely szintén azt vitatta, hogy a két város közt állandó híd, még pedig a Campmiller által tervezett híd lehetséges és terve végrehajtható. Rittig tüzérkapitány a *Conversationsblatt*nak rendes munkatársa volt, sokszor írt ily technikai kérdésekről és Campmiller tervére érdekes részleteket őrzött meg számunkra. Többször megemlíti Campmiller tervét, így már az április 4-i számban közli, hogy a tervről sokat beszélnek a művelt körökben, de néhány soros tudósításon kívül a lapok nem ismertették a tervet részletesebben, holott a genialis szerző 45 évi munkássága alapján teljes figyelmet érdemel. Rittig megemlíti, hogy Légrády Imre udvari ágensnél látta a tervrajzokat — ő képviselte ugyanis Campmiller érdekeit a kormánynál — és ezek alapján írta meg három cikkben (ápr. 11—22, máj. 2) nézeteit és ezt külön is kiadta.¹⁷ Megemlíti Rittig, hogy századokon át meg volt az óhajítás egy állandó híd iránt, de nem akadt oly férfiú, aki határozott szándék mellett körültekintő szaktudással, gyakorlati tapasztalatokkal és szükséges pénzzel

¹⁷ Über Herrn Joseph Campmiller von Langholsens projectirte hölzerne Bogenbrücke zwischen Ofen und Pest, 1820.

rendelkezett volna. Amikor 1809-ben Pesten tartózkodott, Kemnitz Károllyal és több vármegyei úrral beszélgetett ily híd lehetőségéről, de ők ezt jámbor óhajtnak tartották. Már meg is feledkezett erről, amikor öt hónappal előbb értesült Campmiller tervéről. Ezt a tervet ismertette megemlíti azt is, hogy Légrády a rajzokat és a hivatalos tárgyalás menetét közölni szándékozik.¹⁸

1824-ből is van egy értekezés, amely a Campmiller tervéhez kapcsolódik. Szvoboda János a következő értekezés kinyomatására kapott engedélyt a helytartótanáctól: »Vorschlag zur Herbeyschaffung eines hinreichenden Fonds für Erbauung einer stabilen Brücke zwischen den beyden kön. Freystädten Ofen und Pesth, welche weder dem Staate in allgemeinen, noch einzelnen Gliedern desselben zur Last fällt.¹⁹ Ez az értekezés utal Campmiller tervére, a nyomán keletkezett vitára és azt fejtegeti, hogy Campmiller terve kivihető, csak alkalmas helyet kell keresni, amelynél legkevesebb az áradás veszélye, és akkor lesznek szakemberek is, akik az eszmét a kellő körültekintéssel végre is hajtják. Bizonyos, hogy a gazdasági, a kereskedelmi, de a politikai és a katonai tekintetek is kíváncsiak teszik az eszme kivitelt, azért érthetetlen, miért nincs a tárgy a közfigyelmében. Egy alkalommal egy vihar lepte meg a hajóhídon, s majdnem életét veszítette, azóta folyton azon töprengött, hogyan lehetne állandó hidat létesíteni. Így jutott a halogatás valódi okára, hogy nem áll elegendő pénz a rendelkezésre, ez késlelteti az állandó híd létesülését. Számba véve azt, hogy az állandó híd jövedelme a használati idő meghosszabbodásával folyton gyarapodni fog, városi sorsjáték engedélyezését javasolja 200 ezer sorsjeggyel, egyenként 10 váltó forint értékben, ami két milliót eredményezne, ha a közönség és a hatóságok a kivitelt pártolják. Ennek az összegnek a felét nyereségekre, a másik felét, azaz egy milliót az állandó híd építésére lehetne fordítani.

Ezzel lezárult a kezdetben siker reményével kecsegtető Campmiller-féle terv megvalósulásának lehetősége. A kancellária bizottsága utasította ugyan Campmillert jobb terv beadására, de a korban előhaladt Campmillert vagy a halál gátolta meg egy jobb terv benyújtásában, vagy talán nem tudott jobbat készíteni, s így a terv csakhamar feledésbe merült, csak 1832-ben éledt fel emléke, amikor Széchenyi és Stainlein a Hídegyesület nevében felkérte a két várost az esetleges régebbi tervek közlésére. Pest városa ekkor közölte Campmiller tervét és ekkor ismerte meg azt Széchenyi is.

¹⁸ Ez az alább kifejtett okokból nem történt meg.

¹⁹ Helytartótanács 1824: 4730. sz.

5. Széchenyi ajánlata.

Campmiller terve után időrend szerint Széchenyi István 1821. nyilatkozata következik. Erre nézve szükséges az előzményeket ismernünk. Széchenyi 1820. december második felében mint huszárkapitány a biharmegyei Diószeg községben tartózkodott. Itt érte a gyász hír dec. 20-án, hogy édes atyja, gr. Széchenyi Ferenc dc. 13-án meghalt. E hírre Széchenyi István dec. 27-én indult útnak Diószegről és 29-én dermesztő hidegben érkezett Pestre. A jégzajlás miatt a hajóhíd már szét volt szedve, még csónakok sem közlekedhettek. Várni kellett, amíg a befagyott Dunán el nem indul a jég, vagy valaki elég bátor arra, hogy a keskeny hasadás közt őt kocsijával, szolgaszemélyzetével át nem szállítja. Minthogy egyenruháján kívül csak a legszükségesebb utiruhát hozta magával, látogatásokat Pesten nem tehetett (ezért meg is neheztek rá!), csak b. Brudern József barátjánál volt egész nap, mint írja, a legnagyobb pongyolában. Végre 1821. január 5-én akadt olyan bátor ember, aki délután kocsiját szétszedve csillére tette és ezen Széchenyit embereivel együtt szerencsésen átszállította. Alig jutott azonban Budára, negyed óra múlva megindult a jég.

A türelmetlen várakozásban 1821. január 4-én, a várakozás hetedik napján naplófeljegyzése szerint azt mondta barátjának, b. Brudernnek, hogy »egy évi jövedelememet adnám, ha Buda és Pest közt (állandó) híd létesülne és hogy én, bár valószínűleg sohasem fogok Pesten lakni, soha egy krajcár kamatot vagy épen (pénzem) visszafizetését nem fogom kívánni. A gondolat, hogy hazámnak jelentékeny szolgálatot tettem, teljesen kártalanítani fog«.

Széchenyi e nyilatkozatának taglalása alább fog következni.

6. Baritz György javaslata.

1823-ban a *Magyar Kurir* május 6-i száma újabb hírtérvet közölt.²⁰ Kétségtelen, hogy a Campmiller-féle terv élénk emlékezetben volt, mégis (Ikafalvi) Baritz György mérnökkari századosnak *Vélekedés, mi módon lehetne Buda és Pest között a Dunán állandó hidat építeni* című cikkében²¹ közölt javaslata nagy haladás a multtal szemben, mert ő az Angliában csak épen meginduló technikai fejlődés szellemének ad kifejezést.

Baritz is hivatkozik arra, hogy már régóta össze akarják kötni a két várost állandó hiddal, de ez eddig az áradástól való

²⁰ Lásd Losy-Schmidt Ede: Javaslát a Dunának függőhíddal való áthidalására Buda és Pest között 1823-ban. Budapest, 1931.

²¹ E cikk egyidejűleg megjelent latinul is az Ephemerides Posonienses c. lapban is.

félelem és a költségek miatt nem sikerült. Nem ismeri a kormány előtt levő javaslatokat, de ezekben szerinte bizonyára cölöpjármós vagy köhidakról lehet szó, amelyek tényleg adhattak is okot az aggodalomra. A 240 öl széles Dunán ugyanis legalább 8 pillért kellene alkalmazni, ami 6 öl vastagság mellett 48 öl, s így a 9 ív egy-egy nyílása $21\frac{1}{3}$ öl (128 láb). Ha a pilléreket ritkítanák, akkor az építendőket meg kell vastagítani, de ekkor viszont a bolthajtás ívmagassága is nagyobbodik. Ilyen köhíd építési költségei, Baritz szerint, meglehetősen nagyok (3 millió ezüst frt), azért angliai mintákra hivatkozva vasláncokon függő hidat javasol, mert ily hídnál legfeljebb három pillér szükséges, de elég kettő, sőt egy is. Három 4 öles pillér esetén négy nyílású lesz a híd, egyenként 342 láb szélességben, két négy öles pillér esetén 3 nyílású, egyenként 464 láb szélességben; egy hat öles pillér esetén a két ív egyenként 702 láb széles lesz és összes költség csak egy millió ezüst forint.

Ez Baritz javaslata, amely siker nélkül hangzott el. Széchenyi nem ismerte, mert különben megemlékezett volna valamely formában a javaslatról, vagy megszerezte volna a *Magyar Kurir* e számát hídi gyűjteménye számára.²²

7. Szvoboda János javaslata.

1825-ben újabb tervzet merült fel Szvoboda János részéről, aki *Notizen über den Bau einer hängenden Brücke in Ketten zwischen Ofen und Pesth* (Ofen, im Jänner 1825.) c. értekezésében láncokon függő hidat javasolt.

Az angol és francia kísérletekre hivatkozva kijelenti, hogy láncokon függő ily kolosszus, amilyen Buda és Pest városokat összekötné, még sehol sem létesült. A hidat a rácvárosi tér (ma Döbrentei-tér) és a pesti gör. keleti templom vonalában egy ívesnek tervezi (anélkül, hogy a Duna medrébe pillér

²² Meg kell említeni, hogy Baritz cikkének végén ígérte, hogy a *Tudományos Gyűjteményben* folytatni fogja ismertetését az angliai lánchidakról, de ez nem történt meg. Lósy-Schmidt szerint Baritz a szerzője azon névtelen cikksorozatnak, amely 1824–1829. közt Kulcsár István lapjában, a *Hazai és Külföldi Tudósításokban*, továbbá ennek melléklapjában, a *Hasznos Mulatságokban* jelent meg. Ezek a cikkek ismertetik a függő hidak keletkezésének történetét. Kína, India és Középamerika példáját Anglia követte a Tweed folyón át 1820-ban épített 360 láb hosszú hiddal, majd a Carnarvon grófságot az Anglesey-szigettel összekötő, továbbá a Mersey-folyón át épített hiddal. Épült Franciaországban a Szajná át is ily függő híd, Németországban a Saale vizén (Anhalt-Köthen hercegségben). A Morva vizén át (Strassnitz) Schnirch Friedrich mérnök 1824-ben épített ily hidat.

Majd Telford Tamás angol mérnök hidjait ismerteti. Megemlíti a bécsi Duna-ágban épült 4 láncon függő Sophia-hidat, amely 1825-ben nyílt meg; további cikkeiben megemlíti Telfordnak a Menai tengerszoroson át épített és 1826-ban megnyílt híres hidját is; ismerteti az indiai kötélhidakat és az újabb francia, majd az orosz (szentpétervári) hidakat.

kerülne). A két parton gúlaformájú torony épült volna, amelynek tetején helyeződtek volna el a híd láncai. A híd ívét a legmagasabb vízállás felett 15 lábnyira tervezte, hogy a malomhajók akadálytalanul közlekedhessenek alatta. A híd hossza 180 öl, szélessége 43 láb lett volna 4 részre oszolva 2—2 a jövő-menő gyalogosok és kocsik számára. A híd szerkezetét és a láncokat öntött vasból, az átjáró burkolatát fából tervezte. A híd súlyára, teherbíró képességére vonatkozó számításokat is közölt. A híd költségeit $1\frac{1}{2}$ millió ezüst frtra becsülte a két városnak fizetendő kártalanítási összegén kívül.

8. József nádor törekvései.

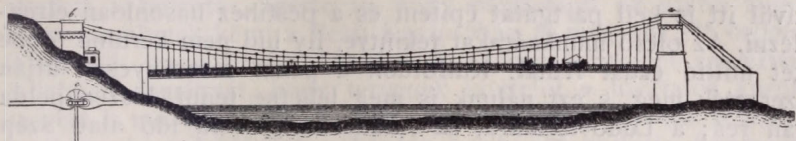
1825-ből meg kell említeni József nádornak ily irányú törekvését is. Mitis Ignác bécsi gyáros tartotta fenn ennek emlékét *Die Sophien-Brücke oder die beschreibende Darstellung der ersten Kettenbrücke in Wien* (1826.) című művében. Mitis művét József nádornak ajánlotta s 1825. okt. 4-én kelt ajánló soraiban megemlíti, hogy munkájában József nádornak az a kijelentése sarkalta, amely szerint szeretné a felvilágosodott magyarok törekvését előmozdítani azzal, hogy a két várost, Budát és Pestet, lehetőleg lánchíd kösse össze. Mitis ismerte a francia Navier tervezeteit, s miután Kudriaffsky János bécsi udv. építészeti igazgató Angliában tanulmányozta a hídépítés e módját, vele szövetkezett. Részvénytársaságot alapított 50 taggal s az így nyert 65.000 frt tőkével (a kormánytól 40 évi vámszedési jogot kapva) 1825-re fel is építették a műve címében említett hidat.

9. Trattner Károly javaslata.

1828-ban Petrózai Trattner Károly mérnökkari százados igyekezett rábeszélni honfitársait egy függőhíd felépítésére a *Tudományos Gyűjtemény* 1828. februári számában megjelent ily című értekezésében: »Egy függőhídnak felállításáról Buda és Pest között«.

A külföldi technikailag képzett tudós férfiak újabb munkásságát ismertetve felemlíti, hogy Cessart Lajos francia szakember úszószekrénye alapján Kudriaffsky Sándor bécsi főépítészeti igazgató 1819-ben a bécsi Dunaágban a medence közepén felállított egyetlen pilléren nyugvó hidat épített, s hogy ennek oszlopa az ár ellen hegyben építve a nagy jégzajlásnak ellenállott. Közli az első függőlánchídnak, a Tweed folyón át épített Union-hídnak rajzát is, amelyet Brown kapitány épített 1820-ban. Ennek a hídnak hossza 63 öl 4 láb, a felfüggesztő pontok távolsága 76 öl 4 láb, padlata fa és 20 láb széles. Trattner ilyen híd építését ajánlotta.

Majd Baritznál is részletesebben ismerteti az addig épült állandó hidakat. Ezután ismerteti Navier építési anyagát és módját és megállapítja, hogy a legjobb a hosszúra kovácsolt vas. Az ilyen anyagból készült híd könnyebb és olcsóbb a kőhidaknál.

Navier szerint könnyű egyíves 290 öles hidat építeni, ha a parti oszlopok 17 öl magasak lehetnek. Minél hosszabb a híd-pálya, annál merevebb és feszebb; mert minél nagyobb az ívköz, annál erősebb láncokat kíván, és így annál nagyobb súly oszlik fel a hosszúság egységében. A lánchídra erőszakos, nagy zökkenés nem ártalmas, legfeljebb egy-két függő-rúd törnék el, amin könnyű segíteni. Hosszabb ívű pályánál a láncok ingása nagy teher alatt kisebbedik, azért ily építési mód leginkább nagyobb folyóknál alkalmazható. Jó anyag a vasdrót is, olcsó, egyszerű és nagy erejű. A lágy acélt is ajánlják a szakemberek, különösen nagy nyílású hidaknál.

Trattner megemlíti, hogy Mitis Ignác bécsi gyárigazgató nyilatkozata szerint *Buda és Pest között lehet acélból jüggőlánc-hidat építeni közép oszlop nélkül a partokon alkalmazandó tartalékoszlopokkal.*

Trattner is Buda és Pest összekötésére a legolcsóbbnak és legcélszerűbbnek a függőhidat tartja, mert a Duna ágyában építendő egy vagy több középoszlop nehézséget okozhatna, és tartani lehet a jégzajlásból eredő áradástól. A híd számára ott kell helyet teremteni, ahol a Duna a legkeskenyebb. A piaristák házánál körülbelül 180 öl széles a Duna, itt két elég vastag tartalékoszloppal akár vasláncokon vagy vasdrótokon, különösen azonban acélláncokon függő híd építhető és ennek tartósságáért, biztonságáért kezeséget is vállal. A javasolt hidat részletesen le is írja. E szerint a legnagyobb vízállás felett is 12 láb magasnak kell lennie, a pesti oszlopokat tehát 15 láb magasra kell építeni a part felett, s így ezekhez feljárást kell készíteni mindkét parton. A pesti részen a piaristák épületét elbontva kolossz-nagyságú tartalékoszlop belsejéből három feljárásbeli csarnok nyílnék, az egyik a Dunasoron fel a sétatér felé, a másik átellenben lefelé, a harmadik középtűt a városháza előtti piac közepe felé. A tartalékoszlop legfelsőbb pontján boltozatos nyílással utat engedve a Duna hosszában a közlekedésre. A Duna partjátja a feljárás legfelső pontjára vezetne fel s itt az 5—5 szélességű hármas feljárás díszes vaskorláttal volna körüлке-

rítve, a sétatér pedig addig nyúlna le. Az út fennmaradó részét ki kell kövezni és lámpákkal megvilágítani. A budai részen a parti házorsz lebontása után helyükre a pestihez hasonló tartalék-oszlopot kell készíteni, szintén három feljáráttal, a Duna hosszában fel- és lefelé, a közepén a rácvárosi két templom felé. Ezenkívül itt is kell partgátat építeni és a pestihez hasonlóan elrendezni. Az olcsó munkaárakat tekintve, ily híd nem kerülne többé két millió ezüst frtnál. Külföldön a pénzt részvényesek útján szerezték meg, s ezt nálunk is meg lehetne tenni, hiszen példa van rá; a Ludoviceumra, az Akadémiára rövid idő alatt szép összeget adtak hazánk nagyjai; a két város is a városligethez szükséges telkeket önkéntes áldozattal szerezte meg; a pesti kereskedők is ily alapon építik házukat. Nem kétséges azért, *ha lesz tökéletes terv az ország előtt*, lesznek részvényesek is: hazánk nagyjai, a két város, az egész ország kereskedősege előteremtik a szükséges pénzt, mert a lánchíd eggyé kötné a két várost, előmozdítaná a kereskedelmet és a haza díszére, a külföld és utódaink bámulatára szolgálna.

Trattner célja az volt, hogy felhívja értekezésével a nádornak és az elnöklete alatt éppen akkor Pesten ülésező országgyűlési kiküldöttségnek figyelmét az általa lelkes szavakkal ajánlott lánchídra. Voltaképpen ugyanazt akarja, amit mérnökkari százados társa, Baritz György, csak hogy ő jobban, érdekesebben és szívhez szólóbban tudja tárgyát előadni, érveit csoportosítani. De az ő javaslata sem járt eredménnyel.

10. Gróf Sándor Móric törekvései.

1828-ra esik gr. Sándor Móric törekvése is, hogy Buda és Pest közt állandó híd létesüljön. Sándor, mint Széchenyi feljegyzí, már 1827. dec. 23-án oly kijelentést tett, hogy egy hídra kész volna félévi jövedelmét feláldozni. Ez a kijelentés nem volt átfutó fellobbanás. Amikor 1828. közepe táján Angliába utazott, tényleg foglalkozott e kérdéssel. Felkereste itt Brunel Marc Isambard francia születésű mérnököt, több híd alkotóját, a híres Themse-alagút építőjét, átadta neki Pesten összegyűjtött adatait és felkérte, készítsen egy építendő lánchídra tervet és költségvetést. Sándor jegyzetei azonban nem voltak elégségesek. Brunel pontos helyi adatokat kívánt s ezeket kérdésekbe foglalva átadta, hogy az ezekre kapott válasz alapján a kérésnek megfelelhessen. Sándor Londonból 1828. július 30-i levelében küldötte el Brunel kérdéseit Széchenyinek és buzgó hazafias tevékenységére és ismereteire hivatkozva arra kérte, szerezze meg a kérdésekre a kellő válaszokat.

Széchenyi megörült Sándor levelének, mert látta, hogy a példa mégis csak vonz, azért néhány nap múlva megkérte a nádort, tegye lehetővé, hogy a kérdésekre pontos választ adhas-

son. A nádor teljesítette a kérést, utasítván a főépítészeti igazgatóságot az adatok egybegyűjtésére.

Széchenyi szept. 4-i levelében lelkesen buzdította barátját a továbbmunkálásra. Sándor válaszából (szept. 30.) kivehetjük, mi volt Széchenyi levelének tárgya. Sándornak nagy örömet okozott a buzdítás, ígérte is, hogy megtekinti az újabb angol hidat (amelynek képe a Pesti Kaszinóban is megvan);^{22a} örömet fejezte ki, hogy Brunel kérdései a nádornak örömet szereztek, és abbeli reményét, hogy tervének kivitelét a hivatalos körök, ha nem is mozdítják elő, de nem fogják megakadályozni. A nádor továbbra is érdeklődött a kérdés iránt, ezt mutatja Széchenyi 1829. jan. 29-i naplójegyzése, amelyből kiderül, hogy a nádor hosszasan elbeszélgetett vele az állandó hídról.

Széchenyi 1828. végén megkapta a kívánt adatokat és ezek alapján Brunel kérdéseire ily választ küldött Sándornak 1828. december 9-i kelettel.^{22b}

1. Mellékelve van a folyó térképe néhány mérföldnyire és ezen pontosan fel van jegyezve a Duna folyásának iránya, továbbá mellékelve van egy köre nyomott és részletes terv a két városról, hogy fogalmat adjon a két város nagyságáról és Pest állandó nagyobbodásáról a folyó felső részén.

2. Az első térkép mértéke mutatja a folyó pontos szélességét.

3. A térkép keresztmetszetei mutatják a Duna mélységét három ponton.

4. Ugyanezen metszetek mutatják a víz medrét is.

5. A folyó ki van téve áradásoknak, erős és rendkívül vastag jégnek és jégzajlásnak. Ily esetben a jégtáblák néha 1 öl magasra torlódhatnak.

6. Folyásának gyorsasága is meg van a térképen.

7. A Duna hajózása rendes, fedett és 10—12 láb magas csónakokkal nagyon élénk.

8. A felfelé menő csónakok Buda partjai felé tartanak, a lefelé menők Pest partjai felé. A jelenlegi híd nyitva van minden délelőtt a csónakok közlekedésére.

9. A Duna medrének mineműsége látható a térkép keresztmetszetén.

10. A hídnak gyalogosok, állatok és nagyon megterhelt fuvarkocsik átkelésére kell szolgálnia, az egyesítés bizonyára itt is, mint minden hídon, nagyon nehéz dolog lesz. A 12 lóval befogott nagyon megterhelt fuvarkocsinak 33.000 bécsi font a súlya, ez egy □-öltre 1500 font súlyt tesz, az emberek összehalmozása pedig egy □-öltre 3000 fontot.

Ha több pillér kerül a folyóba, nemcsak a pillérek elleni zaj-

^{22a} Sajnos, ma már nincs meg.

^{22b} Széchenyinek Sándorhoz intézett e levele, sajnos, ismeretlen, de a kérdésekre adott válasz reánk maradt, mert Széchenyi leíratta másolati könyvébe.

lásnak hevedességétől kell félni, hanem főképen a jég torlódása miatt felduzzadt víz kiadásától, ami nagyon káros lenne a két városra.

A magyarországi mérnökök szintén azon a véleményen vannak, hogy egy függőhíd lesz a legolcsóbb és a Dunának azt a pontját ajánlják a választásra, ahol a szélesség csak 170 öl, és csak egy pillér elhelyezését a Duna közepén. De mivel Pest fejlődése a folyó felső része felé irányul, sokkal alkalmasabbnak látszik a folyón inkább feljebb egy pontnak kiválasztása, körülbelül a szigetek és a jelenlegi híd közepe táján.

A jégzajlások ekkor kevésbé is károsak lesznek, mint egy igen keskeny helyen. Talán egy függőhíd számára a Bécsből idehozott acél megengedi egy kisebb vastagságú pillér készítését, ha a híd vasból lesz.

Magyarországon és Erdélyben igen jóminőségű vas és acél található.

A vasnak bécsi fontja nehéz láncra igen jól készítve a genieigazgatóságnál most 39 centimbe kerül.

Egy kovács napibére	1 frank
Egy ácsé	1 1/2 frank
A napszámosoké	1/2 frank

Az a nézet itt, hogy a vas behozatala Angliából a részvényesek közt ellenzésre fog találni.

Egy mázsa öntött vas a rendes alakban készítve a genieigazgatóságtól a szállítással együtt Pestig 17 1/2 frankba kerül.

A híd nyitva van december hónapig, azután márciusig a közlekedés szünetel.

Brunel erre a válaszra egy kis vázlatrajzot készített egy négy pilléres lánchídról és ezzel együtt közölte véleményét is Sándorral

(1829. ápr. 9-i levelében. Ebből kiderül, hogy a hidat 650 ölnyire tervezte a hajóhíd felett. Azt, hogy miért nem ereszkedett a szerkezetre és költségvetésre nézve nagyobb részletességbe, azzal magyarázza, hogy előbb biztosnak kell lennie abban, lehet-e akadály nélkül a folyó medrében négy pillért elhelyezni. Ezen adat tudása nélkül a részletesség csak idővesztés. Igéri azonban, hogy mihelyt Sándor megírja neki erre nézve a határozott választ, újra munkához fog és tőle telhető kedvező választ ad.

A rajzhoz Brunel külön magyarázatot is írt. Ebben kijelenti, hogy a kapott válasz alapján szerinte függőhíd felelne meg legjobban. De a kivitel a köpilléreknek a folyó medrében

való elhelyezése lehetőségétől függ. Az ország mérnökeinek előbb meg kell határozniok, lehetséges-e négy köpillért elhelyezni. Szerinte három is megfelelő volna, de mivel négy támasz szilárdabbá tenné a hidat és kevesbítené a költséget is, inkább négy pillért ajánl. A költségek meghatározására azt véli, hogy az ország mérnökei elég pontos fogalmat adhatnak a négy pillér és a két parti támasz költségeiről; ez utóbbiak ára körülbelül annyi, mint amennyi egy pilléré. Épígy kiszámíthatják a hídlást is. A láncok, a függővas szárai és a vasanyag általában a terv főrése, de ezekre nézve csak az összsúlyt adja, és hogy az általa tervezett híd felszerelése Angliában körülbelül 20.000 fontba kerülne.

Brunel levelét, tervét és magyarázatát Sándor már itthon vette kézhez, eljuttatta Széchenyihez, aki 1829. június 30-án bemutatta a rajzot a nádornak.

Ezen adatokból megállapítható, hogy Sándor adatai nagyon felületesek lehettek, a voltaképeni adatokat Széchenyi adta meg, miután a nádor rendeletére a vízépítészeti igazgatóságtól a pontos adatokat megkapta.

Brunel tervének további sorsáról nincs adat.

11. Malvieux József javaslata.

A sorozatban az utolsó Malvieux József Keresztély pesti kereskedőnek a pesti kereskedőség kaszinójában 1831. február 3-án előadott javaslata.

Ez a javaslat az előzőkkel szemben nagy hanyatlásra mutat az álló híd eszméjének előhaladásában.

Szerinte az 1831-i erős tél éreztette, mily nagy szüksége van a nemzetnek és a két város lakosainak az állandó hídra. Január 12-től 27-ig a közlekedés ugyanis úgyszólván teljesen szünetelt és ily évenkénti akadályok nagyon károsak. Ez a körülmény készítette arra, hogy megvilágítsa a kérdést, hogyan lehetne egy állandó híd felépítését végrehajtani.

A bolthajtásos híd magas és erős hídfőt kíván és több pillért a mederben. Ennek főbb akadályai a következők:

1. A meglehetősen jelentékeny költség, mert az eddigi felmerült tervek és költségvetések oly kicsire terveztettek, hogy kivétel esetén kétségtelenül elégtelenek lettek volna. A 980 láb hosszú új londoni híd a Themsén 506 ezer fontra volt tervezve, de a kivétel után 1,700.000 fontnál többbe került, ami a mi pénzünk szerint 17 millió forint volna. Ezzel szemben Pestnél a Duna 1300—1400 láb széles, és ha fel is tesszük, hogy az anyag és a munkadíj nálunk sokkal olcsóbb és hogy nekünk a művészi kivitelre meg díszítésekre nem kell annyit költenünk, azért még ez esetben is a legszükségesebb kiadások előteremtése nagyon nehezen leküzdhető akadályt okozna.

2. Nem igen van megfelelő helyünk ily hídra, mert a híd számára a legforgalmasabb helyen levő hajóhíd helye a legjobb. Esetleg lehetne ugyan alább a vizikapuig vagy feljebb a kirakodó helynél is építeni, de ezek a helyek annyira beépültek, hogy a nehéz fuvar számára nincs megfelelő be- és kijárat, azonkívül a hídfő építésére is több épületet le kellene bontani és a helyet feltölteni.

3. Figyelembe kell venni az előbbi tervezetknél felmerült azt az aggodalmat is, hogy a hidak miatt erős jégzajlás esetén könnyen áradás származhatnék.

Ezen okokból még sokáig kellene várnunk, azért nem kellene ragaszkodnunk ilyen századokra tartó hídhoz, megfelelő volna tán egy fajármos híd is, amilyen a bécsi Tábor-híd, vagy elég jó volna olyan, amilyen az eszéki híd, hogy végre nekünk is legyen állandó hidunk. Ilyen hídnál távolról sincsenek meg a fenti akadályok, és ha a jég ellen nem is volna tartós, mégis

a) nem kellene a jégtől való elromlás miatt minden évben félni;

b) közelgő veszély esetén részben el lehetne bontani;

c) helyreállítása nem tartana sokáig, másrészt oly rövid időre terjedne a közlekedés megakadása, hogy ez időre más módon lehetne ezt pótolni.

Megfelelő hely is volna, pl. a Hochstrasse-n (ma Arany János utca) felfelé mindkét parton van oly hely, ahol magasan a víz felett lehetne a hidat építeni, úgy hogy hajók is közlekedhetnének alatta.

Mindenekelőtt a költségről kellene gondoskodni, de ez, ha a fahíd kevesebbe is kerül, mint egy kőhíd, mégis még mindig oly nagy, hogy azt a két város egyedül nem tudja előteremteni. Kétségtelen azonban, hogy Pest városának, az ország első kereskedelmi és ipari városának lakosaitól kellő felbuzdítás esetén leginkább várható, hogy önkéntes hozzájárulással a vállalkozást megindítsák. Az ország nemessége szintén érdekelve van e közlekedésnél, alkalmas módon ez is igénybe vehető volna, ha a körükből való és az ügyért lelkesedő művelt férfiak hazafias nagylelkűségére hivatkoznék. A pesti vásárt látogatóktól is lehetne valamit várni. S ha ily módon aláírás útján jelentékenyebb összeg egybegyűlne, ezt a két városnak hazafias hozzájárulásként kellene felajánlani, úgy hogy az aláírók az építkezés megkezdésekor lefizetnék az ajánlott összeg felét, a másik felét pedig a munka befejezésekor.

Malvieux e javaslatával buzdítani akarta a pesti kereskedelmi kör tagjait és ezek ismerőseit. Azt hitte, hogy ha megindulna az ügy, folytatása nem volna kétséges, különösen, ha a felsőbb hatóság engedélye mellett közös erővel végrehajtandó terv állapíthatnák meg.

12. *Miért nem sikerülhettek e javaslatok és törekvések?*

A fent ismertetett tervezetek, javaslatok, illetőleg nyilatkozatok kétségtelenül azt mutatják, hogy a Buda és Pest közt építendő állandó híd eszméje (különösen 1819—1831. közt) tényleg foglalkoztatta az elméket, de a kivitelre nem került a sor. Két főok gátolta ezt, még pedig 1. az áradástól való félelem és 2. különösen az építésre szükséges pénz hiánya.

Az áradástól való félelmet meg akarta dönteni Campmiller terve is, de nem tudta. Ott találjuk azt Baricz, Trattner és Malvieux javaslatában, meg van Széchenyinek a Brunel kérdéseire adott válaszában is. Ez a félelem egyébként indokolt volt, mert nem ismerték pontosan a Duna hely- és vízrajzi adatait és nem volt pontos, mindenre kiterjedő térkép. A helytartótanács ugyan még a Campmiller tervezete előtt, a 19. század első két tizedében megkezdette ezt a munkát, egyes mérnökök végeztek is méréseket, sőt Széchenyi 1828-ban már megközelítő adatokat közölhetett Brunellel, de ezek az adatok még nem adtak teljesen kimerítő képet a helyzetről.

Természetes, hogy a költségek pontos kiszámítása sem lehetett épen ez okból megnyugtató és Campmillerén kívül a többi terv csak végösszegében állapította meg a költségeket.

Még nehezebb volt annak a kérdésnek eldöntése, hogy honnan szereztessék meg a szükséges összeg. A hajóhíd ugyanis az 1703-i adománylevél és 1776. óta a tényleges birtoklás következtében a két város tulajdona volt. Jogát minden tekintetben gyakorolta is korlátlanul, de II. József halála után, a nemesi jogok elleni intézkedései miatt visszahatásként, a megye a maga számára követelte és gyakorolta is a vámmegállapítás jogát. E szerint a hídon a nemesség, papság és katonaság vámmentes volt személyére, kísérőire és fuvaraira nézve, a város részéről pusztán a hivatalos személyzet volt vámmentes, de a választott és közpolgárság is arra törekedett, hogy ezt a jogot elnyerje. Ily körülmények közt alig lehetett elképzelni, hogy a tulajdonképeni jogos tulajdonos, a két város, a maga erejéből építse a hidat, hogy azután a nemes urak ingyen használják és a vámmegállapításban korlát nélkül intézkedjenek. Ezenkívül a két város pénzügyi szempontból teljesen a kir. kamara alá volt rendelve, engedélye nélkül nem kezdhett semmihez. Nem szabad azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy a hajóhíd évenként 12 ezer ezüst forintot jövedelmezett. Ebből fedezték a fenntartási költségeket, s a jövedelem be volt állítva az évi költségvetésbe. Ha tehát a város építeni akart volna, csak újabb adózás vagy felajánlás útján kellett volna a szükséges összeget előteremtenie. A nemesség nagyrésze viszont azon állásponton lehetett, miért építse ő a hidat, amikor a hajóhíd in-

gyen áll rendelkezésére. Ez a két rend nem értett egyet, egyesülésük az állandó híd felépítése érdekében csak úgy volt várható, ha vagy a kormány veszi a kérdést a kezébe, vagy ha akad olyan férfi, aki mind a két rendre hatni képes.

Ha a kormány érdeklődött volna a kérdés iránt, a hidat vagy a sóalap terhére építhette volna, vagy felvethette volna a kérdést az országgyűlésen. De ennek is meg voltak az akadályai: a sóalap annyira igénybe volt véve, hogy azt komoly alapnak nem lehetett már tekinteni: az országgyűlés pedig csak subsidium vagy önkéntes felajánlás útján szerezhetette volna meg a szükséges tőkét, de az önkéntes felajánlás ideje lejárt, a Ludoviceum annyira igénybe vette a nemességet, hogy komoly ajánlatra nem lehetett gondolni. Ezt mutatja az akadémiai ajánlás is, amely csak azért lett tekintélyes, mert az első négy ajánló nagyobb összeget ajánlott fel. Az ezen felül adományozott összeg jelentősebb részét Széchenyinek kellett mágnás társaitól, úgyszólván, kikönyörögnie.

Ezek a körülmények rávilágítanak arra, miért nem volt a tervezgetéseknek Széchenyi fellépte előtt sikerük. Igaz, Széchenyi előtt is szó volt az állandó hídról, de a szó elhangzott, a hídból ellenben semmi sem lett. Nem sikerülhetett, mert a két városban a Duna partjai, medre, folyása stb. tudományosan nem volt feldolgozva, s így senki sem tudta eloszlatni az áradástól való aggodalmat; mert nem volt arra rátermett művészünk (Campmiller csak a régi rendszert képviselte, amely épen akkor leműlő félben volt), aki megfelelő tervvel lelkesedést tudott volna kelteni; továbbá, mert a pénzügyi és politikai akadályokat senki sem tudta leküzdeni. Ezen gátló körülmények elenyésztetésére olyan férfi kellett, aki egyéniségével, erélyével, kitartásával és tudásával hatni tud kortársaira és érzéke van a technikai alkotások iránt.

Ez a férfi Széchenyi István volt.

III. Hogyan érlelődött meg Széchenyiben az állandó híd eszméje.

Széchenyi úti és egyéb feljegyzéseiből kitűnik, hogy érzéke volt és érdeklődött is az új kor műszaki alkotásai iránt. 1815. januárjában pl. azt írja, hogy a régiségek iránt nincs nagyobb tisztelettel, egyáltalán nem lelkesíti fel a velencei Szent Márk-templom, a Mont Cenisen át vezető műútért ellenben rendkívüli módon fellelkesedik és ezt azzal okolja meg, hogy az első régi, de kicsiny; a második viszont fenséges, de új. Hasonlóképpen megnyilvánul az új közlekedési alkotások iránti szeretete 1818 szeptember 21-i feljegyzésében is. E nyilatkozatában egy ismerősének, a régi pénzek iránti lelkesedését lekicsinyelve, szin-

tén a közlekedési műalkotás iránti szeretetéről tesz tanúságot, amikor a régi pénzekkel szemben nevezetesebbnek tartja a lyoni csatornát, vagy ismét a Mont Cenisen át vezető műutat. Bizonyára különködő természete is kicsendül e nyilatkozatokból, amikor szinte szándékosan leszólja a megbámult régiségeket, de kétségtelen az is, hogy az újabb technikai műalkotásokat sok kortársával szemben a kellőképen értékelte.

Feltűnő, hogy bár a közlekedési eszközök iránt lelkesedett, hidakról nem tesz említést, holott egész biztos, hogy látta és ismerte a velencei híres (48 m. hosszú és 22 m. széles) Ponte Rialtot a Canale Grandén; biztos, hogy látta Regensburgban a híres köhidat, Prágában a Moldván át 1357—1503 közt épített 502 m. hosszú és 10 m. széles, 16 íves, a parton két toronnyal ellátott, szobrokkal ékes köhidat (Károly-híd); hogy látta Drezdában az Elbán át 1343-ban épített, 17 pilléren nyugvó 16 íves, 402 m. hosszú és 11.04 m. széles köhidat (Augustus-híd); és hogy ismerte Párisban a Szajnán át, Londonban a Themsén át épített kö- és vashidakat; továbbá a firenzei, római hidakat. Mindezek közül csak két londoni hidat említ 1822. június 6-án, amikor a Themsén a Vauxhall-hídtól a Westminster-hídig leúszott.

Érdekes, hogy állandó hídról csak 1821. január 4-én ír és épen a Buda és Pest közt építendőről, hogy kész volna ily híd létesítésére egy évi jövedelmét feláldozni. Széchenyi ezt a kijelentését később, 1830. jan. 30-i, Nagy Pálhoz intézett levelében sokkal komolyabbnak állítja, mint amilyen az eredetileg 1821-ben volt, úgy hogy a két nyilatkozat nem fedi egészen egymást. Levelében azt írja, hogy »több 15 esztendejénél, ha nem csalatkozom, hogy itt Pesten egy állandó hídra esztendei jövedelmeimet ajánlottam, de *akkor szavam épen nem hallatott*«. Széchenynek ez az állítása azt mutatja, hogy elfeledte a körülményeket, amelyeknek hatása alatt nyilatkozatát megtette. Innen van, hogy 1830-ban nagyobb jelentőséget tulajdonított annak. 1821-ben a várakozás türelmetlensége nagyban hozzájárult, hogy b. Brudern József barátja előtt megtette nyilatkozatát, de ajánlatát sem más (pl. a város vagy a helytartótanács), sem a nyilvánosság előtt nem ismételte meg. Egyedül b. Brudern tudta és naplója örökítette meg, így tehát szavát akkor valóban nem hallhatták. Széchenyi Pestről távozva elfeledte az esetet, és hidakról még utazásaiban sem emlékezett meg, pedig 1822-ben volt ismét Párisban, Londonban, Regensburgban, s itt valóban szép állóhidakat látott. Csak 1825-ben, amikor X. Károly francia király koronázása után Franciaországon és Olaszországon át hazatér, Bordeauxban feljegyzi naplójába, hogy az akkor ott felépült új köhidnak 19 pillére van, 680 lépés hosszú, hogy Bonaparte alatt kezdték meg építeni, de a bordeaux-i kereskedők

fejezték be, és hogy napi bevétele 1500—2000 frank s 85 év múlva lesz szabad; ami mind ismét azt bizonyítja szerinte, hogy egyesüléssel minden sikerülhet. Ugyanezen útjában a római korból (Kr. e. 19) hátramaradt nimes-i pompás »Le pont du Gard«-ról, a vízvezetéknek szánt és a Gard folyón át vezető, három egymásra épített ívsoros hídról azt írja,²³ hogy a híd megtekintése »egyike a legjobban szívemelő jeleneteknek«, de nem mondhatta azt, amit Rousseau, hogy »miért nem születtem rómainak«, hanem néma volt és azt gondolta, hogy »miért született«. De viszont nem emlékszik meg Bécs első lánchídjáról (a Zsófia-hídról), amely 1825-ben készült el részvénytársaság útján. Ügylátszik azonban, hogy a bordeaux-i és nimes-i hídnak meg volt mégis az a hatása, hogy ez idő óta a hidak iránt jobban érdeklődött. Annak nyomát, hogy a pesti hídra is gondolt az 1825/7-i országgyűlés alatt, 1825-ből fennmaradt egyik emlékeztető jegyzete is tanúskodik, amikor ennyit jegyez fel: »Brücke bey Pesth«. Nem eléggé világos ugyan e feljegyzés, de azért úgy is magyarázható, hogy egy állandó híd iránti emlékeztetés lehetett.

1826-ban már kétségtelen, hogy az állandó híd gondolata ébren van benne. Ez év novemberében azért jött Pozsonyból Pestre, hogy itt a Kaszinó számára helyiséget, a lóversenyek számára helyet keressen. Ekkor, november 17-én ezt jegyzi fel: »Kemnitzerrel fogadtam, hogy 10 év múlva Pest és Buda közt híd fog állani«. Ez a feljegyzés bizonyosága annak is, hogy a pestiek is foglalkoztak a két város állandó egybekötésével, Kemnitzer pesti gazdag polgár és háztulajdonos ugyanis e vágy reménytelenségéről vitakozhatott Széchenyivel.

Még jobban ráirányította Széchenyit az állandó híd eszméjére az ifjú gr. Sándor Móric. Első vitakozásuk ugyan ennek látszólag ellene mond. Széchenyi 1825. november 3-i akadémiai ajánlását ugyanis az ifjú Sándor — és ebben nem állott egyedül — lekicsinyelte. Sándor baráti körben úgy nyilatkozott 1827-ben, hogy ily ügyekre, mint egy Akadémia, egy krajcárt sem adna, de egy hídra vagy ilyfélére kész volna félévi jövedelmét feláldozni.²⁴ Széchenyit bántotta, hogy egy ifjú (20 éves volt) oly merészen tör pálcat az idősebb (36 éves) férfi hazafias tettein, és mivel Sándor a társaság kedveltje volt, a nyilatkozat által Széchenyi a társaság előtt kompromittálva érezte magát, még arra is gondolt, hogy párbajra hívja és így hallgattatja el. Ebből az esetből azonban nem szabad arra következtetni, hogy Széchenyi gr. Sándor hídnnyilatkozata ellen volt,

²³ Napló, 1825. aug. 5.

²⁴ Széchenyi naplója, 1827. XII. 13.

mert ez nem felelne meg a valóságnak. Széchenyi csak féltette a sokkal fontosabb nemzeti eszmének sikerét, amelynek amúgy is tekintélyes ellenesei voltak. Mindent nem lehetett egyszerre megvalósítani, a nemzeti eszmét szolgáló Akadémiát előbbre való-nak tartotta *akkor* minden más tárgynál. Hogy Széchenyi nem a híd ellen, hanem Sándor meggondolatlansága ellen kelt ki naplójegyzetében, azt a Sándorra és az állandó hídra vonatkozó következő naplójegyzete bizonyítja. Sándor ugyanis 1828-ban Angliába utazva tényleg foglalkozott egy, a két várost egybe-kötő állandó híd tervével. Brunel mérnök kérdéseit épen Szé-chenyinek küldi el és tőle kéri a felvilágosításokat. Gr. Sándor kérése kétségtelenül tovább sarkallta Széchenyit, a kérdésekre adott válasz lényegében bővítette Széchenyinek tudását, a Sándor által hozott terv pedig további munkára ösztönözte, mondhatni végérvényesen ráirányította figyelmét.

Széchenyi erélye és kitartása olyan nagy volt már ekkor a két város társadalmának köztudatában, hogy a híd iránti érdeklődése biztos reményt fakasztott a polgárságban az eszme megvalósulása tekintetében.

1829. december 24-én feljegyzi naplójában, hogy mindenütt nyer becsülésben, mindenünnen dícsérő leveleket kap; a kereskedők, polgárok nagyon értékelik és általában úgy nyilatkoznak, amikor egy híd építése szóba kerül, hogy ezt csak Széchenyi viheti végbe. 1830-ban azt írja Nagy Pálnak, hogy most a magyar színházról meg a hídról van szó és hiszi is, hogy idővel felépítik. Wesselényinek pedig ugyanakkor már azt írja, hogy Angliába szeretne utazni, mert Buda és Pest közt hidat akar motioba hozni. Ezt az utazását azonban egyelőre elhalasztotta, mert a Dunaszabályozás ügyében Pestről Konstantinápolyba utazott. Hazatérte után, 1830. végén az országgyűlés, majd 1831-ben *Világ* című művének megírása és kiadása, majd a kolera, továbbá *Stádium* című művének megírása foglalta le idejét 1832. elejéig. Dunai útjában már érdekelték útközben a nagyobb hidak, így feljegyzi, hogy Újvidéknél a Duna keskeny és a hajóhíd körülbelül 150 öl széles; megemlékszik a Traján-híd romjairól is, anélkül azonban, hogy a múlt kor ez érdekös művéről egyebet kijelentene.

IV. A Budapesti Hídegyesület munkássága.

1. Az egyesület megalapítása és első ülései.

Az 1832. február 10-e az állandó híd keletkezésének történetében jelentős dátum. Széchenyi négy barátjával (gr. Andrássy György, gr. Károlyi György, b. Wesselényi Miklós és gr. Stainlein Ede) előzetesen megbeszélve az eszme megvalósítása érdekében szükséges teendőket, e napon magához hívta azokat, akik a tervről már tudtak, vagy akiket ez ügyben nem volt tanácsos elmellőzni. A tanácskozáson a következők jelentek meg: gr. Andrássy György, Havas József pesti tanácsnok, Kappel Fridrik pesti nagykereskedő, gr. Károlyi György, gr. Károlyi István, gr. Károlyi Lajos, gr. Keglevich Gábor helytartótanácsos és kamarai alelnök, Kolb János szószóló, a pesti választott polgárság elnöke, b. Mednyánszky Alajos kancelláriai tanácsos, Pollack Mihály pesti építész, Seeber Károly pesti polgármester, gr. Stainlein Ede, Tüköry József, a hajóhíd bérelője, Ullmann Móric bankár és b. Wesselényi Miklós. Nem jelenhettek meg Dubraviczky Simon pestmegyei alispán és Gyürky Pál főispán. A megjelentek Széchenyivel együtt aláírták azt a vászonra húzott ívlapot, amelyre Széchenyi előzetesen felül ráíratta Tasner Antallal a következőket: »Buda s Pest közti hídnak építését hazafiúi érzéssel megpendíték«.

Mindenek előtt a nádor pártfogását kérték. E végre Stainlein vezetése alatt Kappel Fridrik, gr. Károlyi István és Lajos, Pollack Mihály, gr. Széchenyi István és Ullmann Móric 1832. február 13-án megjelentek a nádor előtt. A nádor szívesen fogadta őket, a hazafiúi szándékot dicsérte és pártfogását ígérte. A rákövetkező napon Széchenyi — naplója szerint — egyedül volt a nádornál a híd ügyében.

A küldöttség 14-én jelentette a kihallgatás eredményét és elhatározta, hogy *A Budapesti Hídegyesület* néven társasággá alakul, s ebbe meghívja még Beszédes József mérnököt, Szegedy Ferenc főispánt és a hétszemélyes tábla tagját, Somssich Pongrác alnádor, pestmegyei főispáni helyettest, Lissovényi László pesti ügyvédet, Szógyény László t. főjegyzőt, Öffner Ferenc budai polgármestert, Rauchmüller Ferenc főépítészeti igazgatót, Markmüller Károly, Enderle Ignác és Lechner József dunaigazgatási tisztviselőket. Elhatározták továbbá, hogy a társaság három alosztályra fog felosztatni: politikaira, pénzbelire és műszakira; azonkívül az egész egyesületnek és az alosztályoknak élére előlülőt, továbbá jegyzőt választ, munkásságáról az újságokban fog beszámolni és hogy az ügyre vonatkozó javaslatot bárkitől szívesen fogad. Az egyes ülésekről a *Jelenkor-*

ban és később az *Ojner Zeitung*ban is Havas József elég részletes tudósításokat közölt.

A február 14-i ülésen azonban — Széchenyi feljegyzése szerint — az is szóba került, hogy az építendő hidat a triesti társaságnál biztosítani kell és hogy adatokat kell szerezni az augsburgi (nyilván regensburgi helyett) hídról; továbbá az is, hogy ki fogja a készítendő terveket fizetni. Ezenkívül Széchenyi feljegyezte ezekben kifejezve ily híd évenkénti költségét, ilyképen:

140.000 frt. építés kamata . . .	10 ezer ezüst frt.
a híd fenntartása	40 „ „ „
a városi híd bére	20 „ „ „
a városi híd fenntartása	30 „ „ „

Összesen: 100 ezer ezüst frt.

Ezzel megindult a komoly munka. Először is a február 28-i ülésen az egyesület belső elrendelését határozták meg. A gyűlés vezetésére felkért elnök, gr. Stainlein Ede el akarta magától hárítani e tisztelet azzal, hogy nem lakik Pesten, nem beszél jól magyarul és így az írásbeli tárgyalásoknál nem tud kellőleg megfelelni; továbbá, hogy az egyesületnek még nincsenek meghatározott szabályai, és így nem veheti magára a felelősséget. Azt ajánlotta, vállalják, úgy amint az a kollegiális rendszernél divik, közösen a felelősséget és így egyforma buzgósággal fogják a célt is biztosítani. Aki nem jelenik meg a gyűléseken, aláveti magát a többség akaratának, a kisebbség ezzel szemben különvéleménnyel élhet. A vita anyagát az elnök állapítja meg. A nehézségek szerinte nemcsak magában az ügyben vannak, hanem szaporodnak azzal is, hogy az egyesület a közönséget is belevonta a munkába. Az első feladat: az eszme megvalósítása ellenében álló vélemények és nehézségek kifürkészése, majd ezeknek legyőzése után az alosztályok útján az eszközök megvalósítása, az alosztályok javaslatainak megbeszélése után pedig a kellő intézkedések megtétele a cél elérése végett. Ezek az előmunkálatok együttes közreműködést kívánnak és előre az egyesületet lekötni nem szabad. Mindezen okokból a maga részéről gr. Széchenyi Istvánt ajánlotta elnöknek, akinek kész volt mindenben segítségére lenni; a politikai osztály élére (a törvényes akadályok megfontolása és a két várossal való értekezés végett) Szegedy Ferenc septemviret és főispánt, a műszakra (a műszaki előkérdések megfajtása, tervek, ideák kidolgozása, összeszedése) gr. Andrássy Györgyöt és b. Mednyánszky Alajost, a pénzügyre (a pénzügyi adatok összeszedésére) pedig gr. Károlyi Lajost. A gyűlés kérésére Stainlein mégis elvállalta az elnöki tisztelet olyképen, hogy Széchenyi másodelnök lett. Az alosztályok elnökeinek megválasztása után

a tagokat beosztották az egyes alosztályokba és elhatározták, hogy új tagot csak fontos okokból vesznek fel, de bárkinek észrevételeit, terveit vagy javaslatait köszönettel fogadják.

A nádor ígéretét nagy jóakarattal teljesítette. Rauchmüller Ferenc orsz. főépítészeti igazgató jelentése szerint február 18-án elrendelte, hogy az állandó híd ügyében a *Hidegyesület* számára minden Dunatervet, **profilt**, **nívót** és a főépítészeti igazgatóságnál levő mindennemű segédeszközt és adatot, továbbá a számára (t. i. a nádor számára) a Dunáról Buda és Pest közt már régebben elrendelt és felvett keresztmetszeteket másolatban ki kell adnia. Rauchmüller kijelentette, hogy a Duna helyrajzi térképét már másoltatja, de megbízható nívótérkép nem lévén, ha ilyen vagy másirányú szükséges volna, utasította Lechner József hajózási felügyelőt (aki szintén tagja volt az egyesületnek), hogy minden kívánságot teljesítsen, amit Lechner február 28-i levelében készséggel meg is ígért.²⁵

2. Kérelme Buda és Pest városokhoz.

Az egyes alosztályok azonnal munkához fogtak. Először **is Somssichot hallgatták meg az elv ügyében**, majd március 7-én a politikai osztály tanácskozott Szegedynél, mert még február 17-én a pesti választott polgárságtól Széchenyi azt a választ kapta, hogy mindent a császár elé kell terjeszteniök, sőt az a hír terjedt, hogy Buda városa ellene van a vámfizetés megszüntetésének.²⁶ Kétségtelen, hogy a két város részéről bizonyos tartózkodás nyilvánult meg. Széchenyi feljegyzi,²⁷ hogy »az áradástól való félelem miatt nem igen fog menni a dolog«. Stainlein csüggedni kezdett, Széchenyi ellenben még szívósabb lett. Jellemzően örökíti meg ezt Stainlein következő nyilatkozata:²⁸ »Tisztelem odaadásodat, bátorságodat, a közjóért megveretnéd magad stb., de túlzó vagy; a nádor is ezt mondja«.

Az alosztályok azon jelentésére, hogy a hatóságokkal csak az elnökség érintkezhetik, Stainlein és Széchenyi 1832 március 12-én a két városnál bejelentették a *Hidegyesület* megalakulását, szervezetét, célját; jelezték, hogy a Dunán való összekötő pontot az egész ország érdekében kívánják megállapítani, de szeretnék, ha leküzdhetetlen akadályok nincsenek, hogy ez a pont a két fővárosban lenne. Arra is kérték a két várost, hogy

²⁵ Nád. eln. 1832: 274. és 375. sz. Igen érdekes Széchenyinek 1832. márc. 7-i naplójegyzete, hogy a fő épít. igazgatóság munkáját angolok fogják felülvizsgálni, tehát már elhatározta, hogy Angliába utazik.

²⁶ Széchenyi jegyzetlapja.

²⁷ Naplója, 1832. febr. 28.

²⁸ Naplója, 1832. márc. 12. Jellemző Széchenyire, amit e nyilatkozat után ír naplójába: »Majdnem sirtam ezen«.

a hajóhidat az állandó híd felépítése után legalább 20 évre a jelenlegi, vagy még enyhébb feltételek alatt adják bérbe az egyesületnek, mert kívánatosnak tartják, hogy a hajóhíd helyén továbbra is megmaradjon, nehogy az új híd bármiben is megkárosítsa a városokat; kérték továbbá a városi levéltárban esetleg meglevő hídtervek, azonkívül a különböző időkben beállott áradásokra, okaikra vonatkozó adatok közlését. Az áradásokra vonatkozó felvilágosítás megkönnyítésére közölték a kérdéseket, amelyekre nézve a hajósok, halászhok, molnárok az 1775. évi árvízről a főépítészeti igazgatóság szakértő kiküldöttének jelenlétében meghallgattassanak; megküldték egyúttal ugyan ezen okokból Korabinsky földrajzi lexikonának és a Realzeitung 1775. március 7-iki számának az az évi árvízre vonatkozó részét.

A városok határozata a hajóhíd bérbeadása tárgyában nem volt biztató. Buda választott polgársága március 16-i ülésén azt határozta, ha biztosítást nyer, hogy esetleges áradás esetén senki sem szenved kárt személyében, vagyonában; ha a város a hajóhídból élvezett jövedelmében, jogaiban nem csorbul, az építés által nem károsul: a hajóhidat kész 20 évre az akkori béráron átadni, kijelentvén egyúttal, hogy e feltételeivel az ügyet nem gátolja.

Pest választott polgársága viszont március 24-én azt határozta, hogy a két városra, sőt az országra is hasznos, fontos célt támogatni kész, azért a hajóhidat az akkori béráron 20 évre átadja azon feltétellel, ha a polgárok törvényes szabadságaikban megmaradnak és ha a hajóhíd helyén, mint a város birtoka, örökre fennmarad, anélkül, hogy a városnak terhet növelné.

Széchenyinek erre a határozatra az volt a teljesen helytálló megjegyzése, hogy ha a polgárságnak előjogai épségben maradnak, akkor a híd nem 46 ezer papír forintot, de semmit sem jövedelmez.

Pest alapján véve ugyanazt határozta, szebb szavakkal, amit Buda. A feltételek az állandó híd létesítését úgyszólván lehetetlenné tették. A két város a határozat után közös tanácskozásra ült egybe. Április 26-án a városok kiküldött²⁹ a *Hid-egyesülettől* általános óvadékként és megmásíthatatlan feltételként a következőket kívánták:

1. Nyujtszon a személyekre, a jövedelmekre és az ingatlanokra teljes biztosítást;

²⁹ Pest kiküldött^{ei}: Seeber Károly polgármester, Szepessy Ferenc és Korherr Ferenc tanácsnokok, Kolb János szöszszó, Vieser Ferenc és Hofrichter József vál. polgárok; Budáé: Öffner Ferenc polgármester, Szeth János bíró, Mayer Mihály, Nagy Benedek, Funk Antal, Igniatovits János, Schreiber Ferenc, Koleda András, Sárossy András tanácsnokok, Thoma József szöszszó és a vál. polgárok küldött^{ei}. (Pest város 1832:2330. sz.)

2. vállalja magára az állandó híd által okozandó minden kár megtérítését, továbbá maradjanak meg épségben a két város törvényes jogai, érvényben levő kiváltságai és mentességei;

3. szerelje fel minden évben jelenlegi helyén a hajóhidat a felsőbb helyen előírt mindennemű szabályok figyelembevételével.

Ezen felül — bár a hajóhíd bérbeadásához hozzájárulásokat már kijelentették — a bérbeadásnak (mindig így nevezik: a királyi haszonvételi jog bérbeadásának) idejét a kamara hozzájárulásától, sőt a használatba vételtől kezdve három havi próbaidőtől tették függővé; a bérösszeget évenként akarták meghosszabbítani. A 20 év utáni állapotra pedig azt határozták, hogy a kamarától kérnek utasítást.

Amint látjuk, a közös értekezés súlyosbította a feltételeket, sőt még ezeket is a kamara jóváhagyásától tette függővé.

Stainlein és Széchenyi sürgetésére március 12-i beadványukra Buda városa április 4-én válaszolt, elküldvén a mesteremberek kihallgatásáról felvett jegyzőkönyveket és Vinkler Simonnak az 1775-iki áradásra vonatkozó naplóját. Pest május 19-én küldte meg válaszát a megfelelő kihallgatások jegyzőkönyveivel. Ezekből kitűnt, hogy a jégtorlás Pest alatt van, hogy a híd helyének a Dohány- és a Só-utca (ma Vármház-körút) közti részt tartották alkalmasnak, ahol a Duna szélesedni kezd, mert itt a jég kellően szétterjedhet a szűkület után. Elküldötték Campmiller 1819. évi hídjánlatát, értesítvén a *Hidegyesület* a két város közös tanácskozásáról és hogy erre nézve csak a kamara jóváhagyása után nyilatkozhatnak.

Amint látható, a városokkal való tárgyalásnak reális haszna csak az volt, hogy az áradásra, jégtorlásokra némi megbízható adatokat kaptak. Ezeket Széchenyi közölte a főépítészeti igazgatósággal, s itt Vásárhelyi Pál dunahajózási mérnök kezébe kerültek, aki a Duna folyásának stb. leírásával volt megbízva, és ez adatokat jelentésébe tényleg fel is vette.

A *Hidegyesület* elnökei azonban nem vesztették el kedvüket, sőt ez akadályok még kitartóbb munkásságra buzdították őket.

Stainlein a *Hidegyesület* harmadik ülésén, 1832. április 6-án azt jelenti, hogy a városok helyeslik a vállalkozást s hogy válaszuk beérkezte után megbeszélhetik a meglevő előjogok és érdekek alapján a követendő hivatalos eljárást a felsőbb engedély elnyeréseért, ami hosszabb időt kíván. Kifejtette, hogy a legnagyobb nehézség a két város elhelyezésében van, mert a Duna vize a magas hegyek vizei következtében sokszor gyors esésű, gyakran befagy és minden jégzajlás áradással fenyeget. Bécsnél a lapos partok és a folyó medrének gyakori változása nehezítik a hídépítést, nálunk viszont a folyó megszűkül és

vize egyenlőtlen eséssel inkább a folyó mélysége által hömpölyög tovább. Ha a medret a hajóhíd helyén, ahol legnagyobb az árama, pillérekkel szűkítenők, ezeken a jég megakadna és a város felső része víz alá kerülne, azért vas- vagy köpilléres híd szerint nem igen alkalmas. A technikai albizottságnak sok érdekes adat köszönhető, és ezek máris felvilágosítást nyújthatnak, hogy mások is hozzájáruljanak a munkához. Felvetette azonban a kérdést, nem volna-e helyes, ha a Duna folyásáról, áramlásáról, eséséről, mélységéről stb. a Gellérthegy előtt való megszűküléséről rajzot készítenének, hogy ezen alapon pályázatot lehessen hirdetni az újságokban. Ha nincs is minden adat még kéznél, talán azért a meglévők elégségesek, hogy a pályázóknak irányt lehessen adni. A már beérkezett javaslatok bizonyára jobbak volnának, ha ez adatok ismereteseek. Ha a technikai bizottság a pályakérdésben lánchidat is említ, nem szabad elkerülnie figyelmét, hogy még nem világos, kivihető-e egy 220 öl hosszú híd, amikor a feljáratot értékes épületek is gátolják és a jelenleg leghosszabb ily híd, az angol menai híd csak 93 öl. Véleménye szerint ki kell **puhatolni** előbb minden más lehetőséget a nemzet méltósága érdekében, mielőtt az egyszerű fahíddal megelégednénk. Nem lehetne-e a pesti hajózási épületnél (ahol 280 öl széles a Duna) legkönnyebben építeni, ahol a sziget természetes gátul szolgálna a pilléreknek, a Duna pedig mélyül és gyorsabb az árama?

A hídnak építése azonban pénzügyi helyzetunktől, ez viszont a hídvámtól függ. A pénzügyi albizottság tudakolja meg tehát és jelentse, mi a jelenlegi valóságos jövedelem és mennyit jövedelmezne a híd, ha a városi és egyéb mentességek életbe lépnek; továbbá mennyit jövedelmezne, ha a kivételek megszűnnének és mindenki vámot fizetne, mert mostanig csak az fizet, aki ruházatából ítélve nem fizetőképes.

A politikai albizottság adjon arra felvilágosítást, mily valószínűséggel lehet remélni, hogy a közönség az egész országra fontos ügy iránt felbuzduljon, mert ha a városok és a nemesség nem pártolják, még az is kétséges, hogy fennmaradhat-e a hajóhíd. Öröndetes tünet, hogy — értesülése szerint — sok polgár kész lemondani mentességéről, ha a nemesség szintén felfüggeszti bizonyos időre kiváltságát, és az országgyűlés méltányos vámtarifát állapít meg. Az egyesületnek ezen okoknál fogva határoznia kell, hogy ez ügyben a nemzet nagylelkűségéhez forduljon-e, és miképen lehet e célra a megyéket megnyerni.

Stainlein elnöki beszédei valóban körültekintők és alaposak voltak, amint ezt a fentiekből is megállapíthatjuk. Kétségtelenül kitűnik, hogy előzetesen alaposan megbeszélte a teendőket elnöktársával, Széchenyivel, s így nem meglepő, hogy már

itt találkozunk azzal a gondolattal, hogy az állandó hídon mindenki fizessen vámot. Az egyesület tagjai örömmel fogadták a javaslatokat és elhatározták, hogy sürgetni kell a nádor által ígért rajzokat meg térképeket és ezek alapján egy kisebbített rajzot kell az újságok útján közzétenni, hogy bárki is foglalkozhassék a kérdéssel. és esetleges javaslatait, terveit a jutalom reményében az egyesületnek beküldhesse. A pénzügyi osztály a hajóhíd jövedelmére vonatkozó tudósítását arra az időre halasztotta, amikor a technikai munkálatok annyira előrehaladtak, hogy egyáltalán határozni lehessen. De mivel a hajóhíd jövedelme a fenntartási költségek leszámítása után nagyon csekély, arra nézve, hogy az új híd építésére és fenntartására mi módon lehet megszerezni a költségeket, a politikai osztály kapott megbízást,³⁰ hogy a technikai osztály további javaslata alapján dolgozza ki és terjessze elő véleményét.

3. Rajzok és leírás a Duna folyamról.

Igy tehát a technikai osztály munkássága volt ez időtájt a fontos. 1832. április 24-én az elnökség felhívta a főépítészeti igazgatóságot, készíttesse el sürgősen az egyesület költségén a nádor számára készülő Duna-térképeket másodpéldányban.³¹ Ezen költségek fedezésére — Széchenyi feljegyzése szerint — 100—100 frt.-tal hozzájárultak a következő tagok: gr. Széchenyi István, b. Stainlein Ede, gr. Károlyi Lajos, István és György, b. Wesselényi Miklós, gr. Andrassy György, Gyürky Pál és Szegedy Ferenc.

A főépítészeti hivatal már június 12-e előtt³² a következő

³⁰ Erre vonatkozik a pol. osztály márc. 26-i jegyzőkönyve Szőgyény László szerkesztésében. A bizottság (Széchenyi, Kappel, Lissovényi, Tüköry, Ullmann és Szőgyény) Széchenyi lakásán gyűlt egybe. Tüköry, a hajóhíd bérleje szerint az évi nyers bevétel 44.500 ez. frt., az évi kiadás 42.000 ez. frt. volt. A jegyzőkönyv 2. pontja szerint, ha mindenki fizetne vámot, a jövedelem megkétszereződne. A 3. pont pedig arról szól, hogy ha a két város polgársága régi jogainak élvezetébe lépne, a mostani jövedelem $\frac{2}{3}$ -dal kevesedne, ami azt jelentette, hogy a városok a hídra ráfizettek volna.

³¹ A két elnök személyesen is többször sürgette a térkép elkészítését. Ez kitűnik Vörös László mérnök 1832. dec. 27-i Széchenyihez intézett leveléből. Ő volt ugyanis megbízva a térkép egy részének rajzolásával. Vörös ajánlkozott, hogy a térképet a Hídegysület neve alatt magyar átirással is kiadja. Így jelent meg ez a következő címen: „Alap s vízhelyzeti térképe Buda és Pest sz. k. városainak, melyet a nm. helytartó tanács k. engedelmé mellett a m. o. t. Építő kormány kebelében található legújabb s legjobb eredeti térképekből és tökéletes vízhelyzeti adatokból 1":100°-os mértékre készülvén, a t. Hídegysület Honnak javán fáradozatlanul munkálódó Nm., Mélt., Nagys., Tek., Nemes és Nemzetes Tagjainak alázatos tisztelettel ajánl Vörös László orsz. dunamérési földmérő. Budán, 1833.”

³² A főépítészeti igazgatóság hivatalosan e rajzokat csak július 15-én küldötte el, de mivel a Hídegysület már június 12-i ülésén érdemlegesen foglalkozott e rajzokkal, kétségtelen, hogy a főbbeket előbb kapták meg.

nagyfontosságú rajzokat és iratokat küldötte el az egyesületnek:

1. A Duna általános térképe Esztergomtól Soroksárig ív alakban (mérték $1'' : 1000^\circ$).

2. A Duna részletes térképe Buda és Pest közt két íven (mérték $1'' : 100^\circ$).

3. A folyó 20 keresztmetszete két íven (hosszmérték arány $1'' : 20^\circ$, magasságmérték $1'' : 5^\circ$).

4. A folyó hosszmetzete egy íven (hosszmérték $1'' : 300^\circ$, magasságmérték $1'' : 20^\circ$).

5. 104 parti profil egy íven (hosszmérték $1'' : 20^\circ$, magasságmérték $1'' : 3^\circ$).

6. A folyó felmért részének vízhelyzeti leírása magyarul és németül.

Ez utóbbit Vásárhelyi Pál állította egybe, felhasználván benne a Buda részéről nyert adatokat. A dolgozat címe: »Víz-helyzeti leírása a Duna folyó egy részének a Szentendrei sziget alsó csúcsától Budapest felett a puskaortárig Budán alól«. Ez a leírás magyarázza a térképek jelzéseit: a Duna folyását, áramát, szélességét, mélységét, az áradások okát, az áradások található helyeit, a tenger színe feletti magasságát; magyarázatot ad a hajózásra nézve, megjelölve a malmok és akkori hajók magasságát és szélességét.

4. További tervezetek.

Ezek a tervek fellelkesítették az elnökséget. Stainlein a június 12-iki ötödik ülésen alapos elnöki tájékoztatójában minden oldalról megvilágította a helyzetet. Először háláját fejezte ki a nádornak, köszönetét a pontos térképek készítőinek és ellenőrzőinek, a küldött felvilágosításokért a városoknak, az érdeklődőknek pedig beküldött irataikért. Rámutatott, hogy most már számításba kell venni, honnan szereztessék meg a szükséges pénz, mert ha két millió frt. áll rendelkezésre, már szép, tartós és kényelmes híd építhető. Eddig négy forrást jelöltek meg szerinte a pénz megszerzésére: *a)* önkéntes adományok, *b)* sorsjegyek, *c)* országgyűlési ajánlat, *d)* bizonyos időre szóló kivételes szabadalom útján, amelynek értelmében az országgyűlés ellenőrzése mellett mindenki fizessen a hídon vámot.

A tapasztalat szerint az első három módozat nem nyújt biztos alapot a gyors sikerre, a negyedik módon ellenben a legbiztosabban lehetne célt érni. A hajóhíd nagyon szegényes, sőt ha az előjogra alapított kérések teljesíttetnek, alig állhat fenn tovább; ellenben ha mindenki fizet vámot a hídon, az eddigi jövedelem háromszorosára, kb. évi 120 ezer ezüst frtra emelkedhetik. Ha ez kamatfizetésre fordíthatnák, két millió frt megszerzhető kölcsön vagy részvénytársaság útján. Ezért kellő felvilágosításokkal a honfitársak hazafias érzését kellene felkelteni

és az ügyre irányítani. A hazafias érzés megvan, azért az egyesület egy kiküldöttsége útján készíttessen olyan iratot, amely kellő indokokkal megvilágítsa az ügyet; azután el kell küldeni ezt a felsőbb- és törvényhatóságokhoz; egy másik kiküldöttség viszont készíttessen a már meglevő technikai munkálatok alapján kisebb rajzot megfelelő felvilágosításokkal ellátva, hogy mindenki általános képet nyerjen és eloszoljon minden előítélet, mert világos már, hogy bármily rendszerű híd építhető és összhangzók a vélemények, hogy nem a pillérek, hanem a folyamágnak a Rudasfürdő után következő szűkülése okozza az áradást.

A technikusok részére is jó a kis rajz, hogy általános tervet készíthessenek. Bár még nincsenek az egyesületnek anyagi eszközei nagyobb díjak kitűzésére, de ha munkára kerülne a dolog, pénz lesz erre is. A technikai bizottság a bécsi Dunahidak példájára utalt, de anélkül, hogy erre nézve az egyesület döntene, jelenleg csak javaslata első részével (egy hiteles leírással és buzdításokkal) lehet foglalkozni, mert az az egyesület erejét nem múlja felül. Már beérkeztek egyes tervek és rajzok és még több várható, azért határozni kell, ki bírálja felül ezeket.

Az egyesület tagjai a térképek »magasztaló méltatása« után az elnöki előterjesztések felett akként döntött, hogy a szükséges pénz-alap megszerzése ügyében először felolvastatták »az ország távol vidékéről« beküldött javaslatot,³³ amely mutatta az ügy iránti általános érdeklődést. De aztán belátták, hogy egyesek, sőt társaságok tehetsége elégtelen, s a nemzet hozzájárulása szükséges a cél méltó végrehajtására; hogy az építendő híd a pénzalap mennyiségétől függ, a mennyiség viszont attól, hogy a közönség hogyan akar annak megszerzésében résztvenni, és hogy a technikai adatok után mindenekelőtt az országnak hozzájáruló részvételét kell megnyerni; a pénzalap megszerzése módját pedig a közönség vélekedésének megtudakolása végett köztanácskozásra kell hagyni, hogy kiderüljön a legjobb mód, és ezt azután törvényes úton kell végrehajtani. Az első teendő tehát a törvényhatóságok pártfogásának elnyerése. Megkérték ezért Széchenyi Istvánt, hogy az eddig nyert technikai eredmények közlésével folyamodjék az egyesület nevében Pest megyéhez: vegye annak idején tanácskozásba a célra vezető legjobb módot és terjessze elő elhatározását követői útján az országgyűlésen, szólítsa fel hasonló eljárásra a többi megyét.

Az egyesület azon is tanácskozott, nem volna-e jó a hídnemekről egyes terveket közzétenni megfelelő költségelőiránnyal; de belátta, hogy az országgyűlés előtti alkalmas időszakot egyrészt fel kell használnia, másrészt nem szabad magát egyelőre

³³ Nem határozható meg biztosan, mi volt ez.

lekötnie egyes javaslat elfogadásával, mert a feladat megoldásával sem a bel-, sem a külföldi szakemberek még nem foglalkozhattak, azért ezeknek erre megfelelő módot kell nyújtani. Felkérte tehát egyrészt b. Mednyánszky Alajost, a technikai osztály elnökét, készíttessen a Dunáról egy kibővített rajzot és az addigi adatok közlésével egy művészeti leírást; másrészt Somssich Pongrác alnádort, a politikai osztály elnökét, terjesszen elő a jogi, politikai, pénzügyi és kereskedelmi viszonyok szemmel tartásával oly értekezést, amely az állandó híd szükségét, sokoldalúan jó következményeit kifejtse a közrészt elnyerésére. Elhatározta azt is, hogy az adatok szaporítása érdekében a hírlapokban felhívást tesz közzé, hogy mindazok, akik célirányos kidolgozásokat küldenek be vagy közölnek, költségpótlásban, viszont azok, akiknek terve elfogadatik, megfelelő jutalomban részesülnek.

5. Kérelme Pest megyéhez.

Mindez meg is történt. Széchenyi a technikai osztály elnökével, gr. Andrássy Györggyel aláíratván elkészített folyamodványát (ő az egész egyesület nevében írta alá), 1832. június 14-én benyújtotta Pest megyéhez.

Folyamodványában előadta az egyesület célját, az eddig történeteket, a nádor által elrendelt rajzok, térképek elkészültét és kifejtette, hogy ezekből kétségtelenül kitűnik, hogy állandó híd építése lehetséges, csak az a kérdés, hasznos-e a két város állandó egybekapcsolása, és hogy akarja-e ezt a nemzet. A hasznot a külföld zavaival indokolja, amelyek szoros összeköttetésre, egyesülésre és egységre intenek bennünket, de ebben csak az egész nemzet közakarátja hozhatja meg a sikert. A tárgy maga fontos, óriásibb a most élők közt alig van. Maga a tárgy még nem lévén teljesen elrendezve, egyelőre azt kérte, vegyék az ügyet pártfogásukba és ajánlják a törvényhatóságok figyelmébe, hogy az országgyűlésen dönthessenek, mert akkorra az egyesület a tárgy sikere érdekében mindent ki fog fejtetni és az eredményt »az egyesült nemzeti képviselésnek« be fogja mutatni.

Pest megye »tisztá örömmel« teljesítette a kérést. Kinyomatta Széchenyi levelét és elküldötte ajánlatával együtt a törvényhatóságoknak. Kijelentette ajánlatában, hogy a dicséretre méltó közhasznú igyekezetet magáévá teszi, és ha a tárgynak ígért bővebb kifejtése megtörténik, a további szükséges lépéseket is megteszi. Az egyesület szándéka nemes és dicső lévén, a pártfogást megtagadni lehetetlen. A jót, nemeset terjeszteni akarván, az ügyet bővebb kifejtéséig a törvényhatóságok pártfogásába ajánlotta, mert sikere állandóan egyesíti a Duna által ketté választott hazát, előmozdítja a nemzeti erőt és a kereskedés felvirágzását.³⁴

³⁴ Pest megye 1832:2901. sz.

6. Hírlapi felhívása és a beérkezett javaslatok.

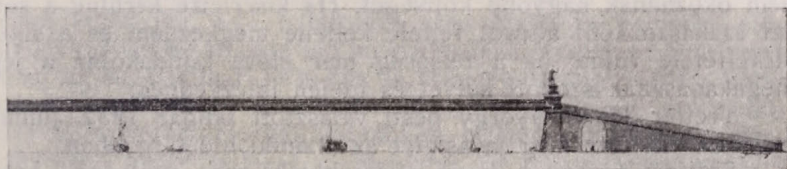
A megyei határozat után az egyesület közzé tette az ígért hírlapi közleményt. Ebben közölte az elkészült térképre vonatkozó adatokat; jelezte, hogy a térképet köre metszett kisebbitett alakban nemsokára megjelenteti, addig is a nagyobb példány a számadatokkal együtt az érdeklődők rendelkezésére áll; ígérte, hogy minden hasznavehető munka megfelelő szerzői díjat kap; közölte Pest megye határozatát; ígérte, hogy a pénzforrás meghatározása után a híd szerkezetére, helyére, külső csínjára nyilatkozni fog; kijelentette, hogy ezután is készséggel fogadja a további felszólásokat, az addig beküldötteket köszönete mellett fel is sorolja. Így tudjuk meg, hogy eddig a következő beadványok érkeztek az egyesülethez:

1. Útmutatás egy állandó hídnak építtetéséhez szükséges jövedelem megszerzésére. Sw.-tól.
2. Értekezés egy állóhídnak építéséről M. által.
3. Egy oszlop nélkül épülendő híd rajza G.-tól.
4. Egy a törvényhatóságokhoz intézendő közlésnek javallata az egyesület céljáról és az ehhez vezető módokról. P. által.
5. Egy lánchíd rajza.
6. A tordai hídról ismertetések. Sm.-tól.
7. Ajánlkozás egy új hídépítési terv közlésére B. által.³⁵
8. Gondolatok egy Dunahíd építéséről — egy rajzolattal együtt. Cs.-tól.

E beadványok közül az első Szvoboda János főépítészeti igazgató(?) 1824—5. évi javaslata. A 2. számú Malvieux pesti kereskedő 1838-i felolvasása fentebbről ismeretes. A 3. számú Goldingen ácsmester téntarajza, kezdetleges munka. Az 5-ik számú rajz egy ismeretlentől ellenben már komolyabb, számbavehető tervezet volt. A 4-ik számú és a törvényhatósághoz intézendő közlés javaslatáról alább lesz szó. A 6. számú és a tordai hídról szóló ismertetések ismeretlenek, de nem is tartoznak szorosan ide. A 7. számú Both György ungmegyei mérnök javaslata ismeretlen. Tudomásom szerint nem jelent meg, valószínűleg azért, mert nem felelt meg, hiszen maga bevallja Széchenyihez írt

³⁵ Bothfalusi Both György ungmegyei mérnök 1832. márc. 10-i levelében jelentette be Széchenyinek szándékát. Május 26-i levelében már Paziái Mihály hidegvesületi jegyzőtől kérdi, készek-e a Dunára vonatkozó tervek és ha kaphatók, küldje; vannak-e már beküldött tervek s mi a vélemény ezekről; felolvastatott-e Széchenyihez írt levele a gyűlésben; mikor utazik Széchenyi Angliába és meddig marad ott? Július 29-én pedig Széchenyinek megküldötte javallatát a budapesti híd ügyében azzal a kéréssel, hogy nyomassa ki a *Tudományos Gyűjteményben*, vagy egészen külön. (Javallat a szokottaknál nagyobb nyílású hidakon, különösen pedig a Buda Pesti állandó hídra alkalmaztatva az 1832. eszt. Jelenkor 14., 19., 31., 51. és 52. számokhoz képest írta B. B. György.)

levelében, hogy »a körülményeket nem ösmérhette« és csak egy hídtervhez való előrajznak tekinti. A 8. számú Somogyi Csizmazia Sándornak, a *Hazai és Külföldi Tudósítások* szerkesztőjének javaslatát és rajzát tartalmazza ily címen: »A Buda-Pest között alkotandó állandó hídnak elképzelt darab rajzolatja és az azt kifejtő gondolat«. Munkáját a nádornak ajánlotta. Először is az ellen foglal állást, hogy a híd fent a szigetekhez kerüljön, mert nem akarnak a Duna közepére oszlopokat állítani; a hídnak a két város közt kell épülnie, még pedig a pesti kereskedelmi (Lloyd) épület előtt. A híd alkotásánál a természetet és a művészetet akarta szem előtt tartani. Miként a természet »vékony szöveteket foglal össze a századokon túl tartandó sudarakért vagy porszemeket forraszt össze az idő viszontagságait győzve kitartó kődarabokért«. Ennek mintájára Somogyi Csizmazia Sándor a 222 öl széles Dunán át alkotandó híd »eleveiként erős szál fonatokat« akart alkalmazni, amelyeknek meghatározott tömege tartaná a szükséges pallókat. A vékony szál fonatokat előzetesen bizonyos kenőcsbe mártva egymásra kell rakni, hogy összetapadjanak és összeszáradás után egy testté váljanak, mint a fának szálai vagy a kő porszemai; a kenőcs következtében eső, víz a fonatokba nem hatolhat, nem rothadhat és a tapasztalás szerint a vasdrótoknál tovább tart. Az általa képzelt ilyen hídnak

negyed részét rajzban is közölte olyképen elképzelve, hogy alatta az őrfával ellátott hajók elhaladhassanak. A híd elkészítésére a négy szögletre királyaink szobrát tervezte (Szt. István, László, II. Endre, Nagy Lajos); a hídfőről lehaladó lejtő (48 öl) alatt 8 öles és a Habsburg-házi királyok emlékéért hirdető győzelmi kapukat kívánt, amelyeken felül lenne a) Mária Terézia és József, b) II. Lipót és fia Sándor, c) I. Ferenc és József nádor, d) V. Ferdinánd és István főherceg, a kapuk mögött pedig lépcső fel- és lejárát legyen a hídon a gyalogosok számára.

Somogyi Csizmazia Sándor ugyanígy a híd felépítése előtt a levelezésbeli közlekedés siettetése végett (az elválasztott dunáninneni és tiszai kerületekhez) a budai hegyről a pesti partra vékonyszál fonatokon nyugvó ereszkedőt ajánlott, amelyen a levelezés állandóan továbbítható; attól tartott ugyanis, hogy a nemesség és a két város megátalkodva, igazai fennmaradása

mellett fog buzgólkodni és féltette, hogy a megegyezés elhalasztódik és még unokáink sem fogják a híd felépítését megélni.

Az egyesület által hirdetett e beadványokon kívül voltak még más beadványok is.

Hoffer József aradi építőmestert — 1832. márc. 30-i levele szerint a tervezett híd haszna minden állampolgár előtt magától világos lévén — nagyon fellelkesítette az eszme és 40 évi tapasztalatától bátorítva kérte Széchenyitől a Duna folyó metszeit, hogy elkészíthesse tervét.

Lehmann J. B. újvidéki kereskedő, aki Széchenyit aldunai útja alkalmával 1830-ban tisztelete jeléül felkereste, márc. 15-én az állandó híd eszméjétől sarkalva a jégzajlásra vonatkozó gondolatait közölte Széchenyivel. Szerinte indokolt az aggodalom, hogy a folyamba épített pillérek akadályozzák a jég elfolyását, de hiszi azt is, hogy 10 esetben 9-szer el lehet kerülni a veszélyt, ha az első jégtábla megállását megakadályozzák. A jég megakadásának helyét megfigyelésből tudják a pesti lakók. Állításait két tényre alapította, 1. hogy a vaskapunál a jég nem áll meg, mert szétdarabolva érkezik oda és lefolyhat, 2. hogy különösen a hajósok ismerik általában, hol és mikor lehet várni a jég megakadását. Ezeken a helyeken hajósokat kell őrködéssre felállítani, lőszerezni ellátni, hogy a megállott jégtáblákat felrobbantsák. Lehmann Komáromtól Orsováig 15 ily őrhelyet vesz fel és ezek nem okoznának nagyobb költséget. Ha kísérletre kerülne a sor, ezt szakaszonként alulról felfelé kellene megkezdeni és a siker előfeltétele volna, ha a felsőség már előre kitudakolná a jég megakadásának szokott helyét és idején intézkednék.

Tretter János György pesti választott polgár 1832. június havában küldötte meg javaslatát az állandó híd tárgyában.

Szerinte bizonyos, hogy olyan hidak, mint amilyenek Angliában fennállanak, Magyarországon Pest és Buda közt szintén építhetők, még pedig három alakban: 1. mint az egyívű Severn-híd az angliai Buildwas városban, 2. az egyívű híd Bonar-nál a tengerszoroson át, 3. az egyívű Severn-híd Coalbrochdale-ban. Ilyenfajta híd nálunk olcsóbbra is kerülne, mint Angliában. Vannak, akik egyelőre próbahíd építését kívánják, de ez az országra és a két városra lealacsonyító volna. Véleménye az, hogy örökös, az ország és a két város dicsőségét, hasznát, a kereskedelem előnyét szolgáló állandó híd a legjobban a szigeteknél (Margitsziget) építhető. A pénzalap megszerzésére szerinte négy eszköz állna rendelkezésre.

1. Lehetne azt részvénytársaság útján előteremteni, de mivel ez nyerekedni akar és más kívánságai is vannak, a vámot túl-ságos magasra emelné.

2. Építhetné a hidat a két város, ha a kormány engedélyével 1 millió ezüst frtot kölcsön venne 5%-ra és a nemesség által

választott hídgyesület vezetné az építést, a kormány olcsó vámot állapítana meg; azt, hogy ki fizessen, egyes egyedül az országgyűlés állapítaná meg, a felség pedig ezt szentesítené. Ez a mód biztosítaná a kamatokat és a törlesztést is, még ha a fizetési kötelezettséget átmenetileg 20 évben kellene is megállapítani.

3. A legszebb és legnemesebb elv volna, ha a nemesség (200.000-ét véve 10 váltó frtjával) adná a pénzt; erre fel kellene buzdítani a nemességet, ami nem volna nehéz, mert amily erősen védi kiváltságait, oly könnyen kész mindent feláldozni hazájáért; nem lesz nehéz tehát arra bírni, hogy hazájának fizessen átmeneti időre hídvámot, s így a híddal örök dicsőséget állítson magának.

4. Önkéntes ajánlatokkal is fel lehetne építeni, ha királytól kezdve a parasztig mindenki hozzájárulna, de ehhez igen nagy felbuzdításra volna szükség.

Mind a két város akarja az állandó hidat, ha a bérlet lejárta után (20 év) a híd a jogos tulajdonos, a két város birtokába kerül. Buda félelme a jégzajlástól megszűnik, ha a híd a szigeteknél épül. A lényeges az, hogy szép, nagy vállalkozást hagyjunk az utókorra, azért minden személyes és helyi önérdeknek háttérbe kell szorulni.

7. Széchenyi és Andrássy első útja Angliába.

A főépítészeti igazgatóság által elkészített tervek és Pest megye 1832. jún. 14-i határozata után újabb és nagyobb előhaladás történt az állandó híd megvalósítása érdekében. Széchenyi István ugyanis a már 1830-ban is szándékolt angliai útra határozta el magát, hogy a technikai alosztály elnökével, gróf Andrássy Györggyel az angol mérnökök véleményét meghallgassa, a híresebb angol hidakat megtekintse és biztos tudomást szerezzen arról, hogy hol és milyen híd építhető Buda és Pest között. Utazására a kormány engedélyét és pártfogását kellett kikérnie. Június 21-én fel is utazott Bécsbe az útlevél ügyében, de mint írja, nagy nehézségeket támasztottak és úgy tűnik fel, mintha kegyet kérne.³⁶ Ugyanakkor történt meg az a kellemetlenség vele, hogy itthon nyomás alatt levő művét, a *Stadiumot*, a 10. ív kinyomtatása után a nádor rendeletére zár alá vették. Amikor ez ügyben júl. 8-án a nádornál van, előadta a nádornak azt is, hogy nem akarnak számára angliai útjára útlevelet adni. A nádor rábeszélésére Széchenyi elállott egyelőre a *Stadium* továbbnyomtatásának szándékától, ennek hatása alatt a nádor felháborodva vette tudomásul, hogy Bécsben nem kapja meg az útlevelet, azonnal felajánlotta közbenjárását, annál is inkább, mert a híd ügyét addig is pártfogolta.³⁷ A nádor szavának állt

³⁶ Napló, 1832. jún. 21.

³⁷ Napló, 1832. júl. 8.

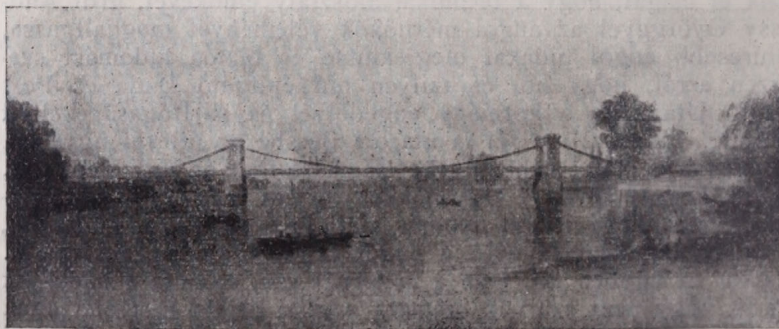
s július 8-án hivatalosan kérte, hogy a kormány a gőzhajózás és a híd ügyében Angliába utazni szándékozó Széchenynek és Andrássynak útlevelet és megfelelő ajánlásokat adjon. Széchenyi július 23-án Bécsben van útlevele ügyében, de mint írja, folyton azzal biztatják, hogy kap útlevelet, s ígéretük úgy hangzik, mintha azt mondanák: »Nézd Stefferl, hiszen jól viselkedtél, hiszen kapsz útlevelet«. De azért még aug. 7-én sem volt meg az útlevél, amire ily panaszt jegyez be naplójába: »Valóban gyalázatos dolog. 1000 ellenzéssel kell küzdenünk, minden elkedvetlenítő, mert vagy későn, vagy korán (történik) és Magyarországnak és személyeinknek nem becsülése kínos«. Széchenyi meg van botránkozva, de külsőleg nyugodt maradt, Andrássy ellenben úgyszólván beteg lett. Végre aug. 11-én megkapták az útlevelet. Kiderült, hogy b. Gervay Józsefnél, az államértekezleti tanács jegyzőjénél volt az irat elfektetve.

Erre Széchenyi 1832. aug. 16-án útnak indulhatott.

Az angliai útról és tartózkodásból ki kell emelni a hídra vonatkozó részleteket.

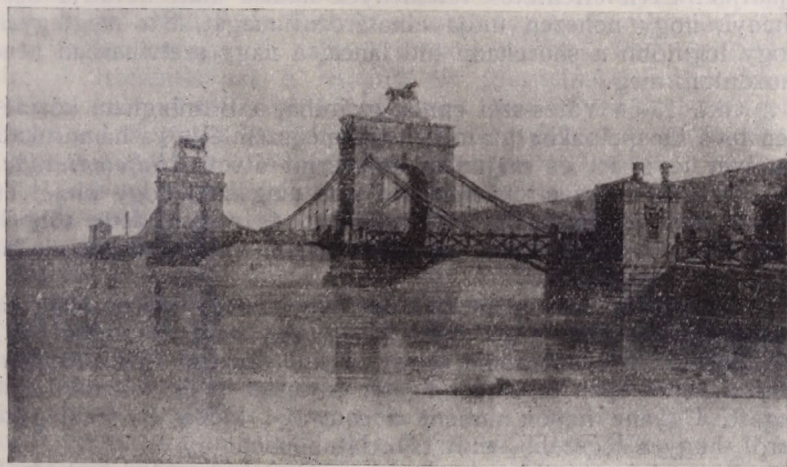
Linzben megtekintette Széchenyi a fahidat. Feljegyzi, hogy sokszor elvitte a Duna, s meg van győződve, hogy Budán és Pesten fahíd nem volna jó, ilyenrel csak szégyent aratna az ember. A regensburgi hídról nem emlékezik meg ezúttal sem. Igaz, hogy este érkezett oda.

Szept. 5-én érkeztek Londonba, 7-én már Walker mérnökhöz ment, majd Clark Tierneyhez Hammersmith közelébe, ahol magát az általa épített hidat is megtekintette. Ekkor ezeket írta

naplójába: »Egy íve van, 65 öl, azonkívül két hídfő (Vorwerk) a vízben; az egész mintegy 80—90 öl. Úgy, ahogy ott áll, nem egészen 44.000 fontba került. Ez magasra lendítette szívemet, régen nem éreztem e keserű-édes érzelmet! Könnyen mehetne (otthon), legfeljebb egy millió ez. frtba kerülne. Egy felbuzdulásban teljesen a nemesség fizesse és minden legyen szabad;

10%-ot a javításra szintén a nemesség fizessen». Ugyane napon megjegyzi még azt is, hogy a hídnak legalább két ívesnek kellene lennie; a gyalogjáró szélesebb legyen, a pillérek hosszabbak és vassal legyenek bevonva; megjegyzi kérdőleg, milyen lehet a súlya, hány mázsát lehetne otthon előállítani, mennyibe kerülne a szállítás Fiuméig, mennyibe kerülnének a pillérek otthon, mennyibe a kövek, a kézimunka, mennyivel legyen a híd magasabb nálunk; nem lehetne-e egyetlen ívű. Ugyanekkor feljegyzi, hogy csellel ki kellene vinni, ne lenn Csepelnél építsék, ahol a nádor akarja, hanem fenn a Deron-háznál, és hogy meg kell tudni, mibe kerülnek a londoni hidak, továbbá hogy csak lánc-hidat kell-e építeni, és mivel a gyalogjárás tömeges, sok katona vonul át, a nép gyorsan lovagol, kocsizik, nem szívesen engedelmeskedik: célszerű lesz-e a lánc-híd; azonkívül hogy a vasanyag nem készülhetne-e Magyarországon. 8-án William Yates mérnökkel elutazik Shoreham-be és megtekinti a Clark által tervezett és

épülő 90 öles függőhidat, amely kb. 28.000 fontba került. Szept. 9-én megtekintette Yates-szel ennek vasbányáját. Szept. 10-én Hammersmithben volt Clark-nél és nála mindent nagyon érdekesnek talált. Szept. 11-én megtekintette a londoni Westminster köhidat, majd a London-hidat.³⁸ Szept. 23-án feljegyzi, hogy Ogden amerikai konzul Liverpoolban az az ember, akire híd ügyében szüksége van. Okt. 3-án ismét Clarknál van, és ez már készíti a nála megrendelt híd-rajzokat; majd a Themsén lefelé

³⁸ Az akkori London-hidat John Rennie tervezte, de a fia felügyelete alatt épült 1825–1831-ben 1½ millió font költségen; 5 gránitívől állott, 928 láb hosszú, a középső ív 147 láb volt.

csónakázott kilenc angol mérföldnyire kilenc híd alatt. Okt. 6-án átadta Clarknak a hídra vonatkozó kérdéseit. Okt. 10-én feljegyzi, hogy John Rennie építette a Southwerk-, Waterloo- és London-hidakat. Október 12-én Yates-szel és Clark-kel ismét Shorehamban volt és megtanulta a konkrét készítését. Feljegyzi, hogy az erkölcs az első, a híd csak következménye neki, meg kell ezt fordítani és a sikerrel kell hatnia.

Okt. 16-án Lemuel W. Wright amerikai mérnöknel volt, nála egy vashíd mintáját látta, amelyet jónak vélt; a mérnök 600—700 láb feszülést nem tartott soknak, de a lánchidak ellen beszélt. Szerinte igen jók volnának, ha nem inganának, de egy ló ügetése több ezer mázsát mozgásba hoz, nyugodt terhet azonban nagyon jól elviselnek; mindenütt összeomlottak, azonkívül sok a javítás; Amerikában faíves hidak vannak, 40—50 évig tartanak, ezek közül a philadelphiai a leghosszabb. Stevenson mérnök is ellene van, Davis Gilbert és Meridith mérnökök ellenben a lánchidat ajánlják. Ezen ellentétes vélemények hatása alatt bevallja Széchenyi, hogy nehezen tudja elhatározni magát, bár megjegyzi, hogy legutóbb a shorehami híd láncai a nagy szélviharban nem mozdultak meg.

Okt. 17-én Yates-szel ennek gyárába, a Birmingham közelében levő Gaspeloakba utazott, hogy megsejmelje vashámorukat, amelyet le is írt és majdnem szószerint átvett *Hidjelentésébe*.

Okt. 20-án szemrehányásokat tesz magának, hogy idejét és pénzét nem jól használta fel Angliában és rosszul tette többek közt, hogy vaktában Yates és Clark karjába vetette magát, de ha igaz, hoz hídrাজokat.

Okt. 23-án látta a menai-hidat, amely négy láncon függ és mivel minden lánc négy részből, egy-egy rész öt rudból áll, 80 láncnak kell szakadnia, hogy a híd összeomoljék. Amikor átment rajta, épen öt ember ügetve lovagolt át és kellemetlenül ingott. Ugyane napon átment a conway-i hídon és megjegyzi erről, hogy a legszebb, amit csak látni lehet.

Okt. 24-én már Liverpoolban van Ogden amerikai konzulnál és vele sokat beszélt hidakról. Ogden nyilatkozata szerint a jég nem fog ártani a pilléreknek, ha gránitból jól vannak építve; a Delavare folyón emlékezete szerint $\frac{3}{4}$ angol mérföld hosszú, sok pilléren nyugvó híd van. A vas a legjobb anyag és a villámtól való félelem gyerekes kifogás; csak egy vasláncot kell összekötni a vízzel, ezzel mentesítik a hidat. Az angol vas részben jobb az amerikainál, mindenesetre olcsóbb is. Amerikában általában nem vasat, hanem fát használnak a hidakhoz olcsósága miatt. A philadelphiai hidak igen jól vannak építve, kevés az ingás, különösen a rendőri előírások miatt. Ogdennek felkereste Jesse Hartley mérnököt és együtt sokat tárgyaltak. Ez utóbbi a kőhidakat pártolta, a jégzajlást nem tartotta veszélyesnek; a

függőhidat viszont nem ajánlotta, mert az állatok együtemű járása ép oly veszélyes, mint az embereké.

Okt. 25-én Ogdennek átadta kérdéseit írásban. Ogden megismételte, hogy a fát tartja a legjobbnak, mert kevés az ingás és annyira olcsó, hogy a megtakarított kamatokon csakhamar második hidat lehetne építeni. Okt. 26-án azt a kérdést veti fel naplójában, vajjon kapható-e Magyarországon jó kő és gránit, ezzel is tisztába kell jönnie, ha van rá ideje.

Okt. 29-én feljegyzí naplójába teljes terjedelmében Yates 1828-ban írt levelét, amely a pétervári hidak építéséről ad képet. Yates azzal kívánta biztosítani az angol érdekeket, hogy orosz részről sok részvényt jegyezzenek, az angol vállalkozók pénze biztosíttassék háború esetére; a bérszabásra befolyhasanak, a vasanyagot Angliából vámentesen engedjék be, az angolok személyes pártfogásban részesüljenek. Ezt Yates magyar részről is kívánta, ha a híd építésére kerül a sor.

Erre Széchenyi körülbelül tisztában volt a helyzettel. Úgy látta, hogy a híd felépülhet 1. a kormány, 2. részvénytársaság, 3. az egész ország, 4. vagy a nemesség által. Pest és Buda városok lemondhatnak a hajóhíd évi jövedelméről, úgyis nagyon csekély lesz az, ha a polgárság által kívánt mentességet elfogadják. A jövedelemnek ez a módja egyébként is gyűlöletes; a hiddal viszont mind a két város annyit nyer, hogy könnyen el lehet fogadni egy kissé magasabb vámot is, stb. Kolb János pesti szöszlőra gondolva pedig e kérdést jegyzi fel: »mi a két város szépítésének és tisztántartásának főterve?« Természetesen a híd is.

Izgatta Széchenyit, hogy november 2-án a vidékről visszatérve Londonba, Yates-nél még semmi sem volt készen, és hogy Clark nem volt egy véleményen James Walker mérnökkel. Ugyanezen napon egy társaságban úgy nyilatkoztak Széchenyi előtt, hogy Brown kapitány az az ember, aki a legjobb felvilágosításokat tudja adni hidakról. Ennek hatása alatt feljegyzí azt a gondolatát, hogy nem mérték megkérdezni ez ügyben az első véleményét, mint Telford-ét, Brown-ét, Stevenson-ét, Rennie-ét, mert még nem tudtak biztosat mondani, de ha egyszer országgyűlésileg el van határozva, hogy legyen híd — és hogy munkához kell fogni —, akkor nem kell szégyenkezni és fel kell használni a tehetségeseket minden személyes tekintet nélkül.

November 3-án Ogdennek újabb hét kérdést adott át, de ugyanezen a napon Telford mérnökkel is tárgyalt.

November 10-én feljegyzí, hogy Clarknak 150 fontot fizetett, úgy azt is, hogy a legkeservebb szemrehányásokat teszi magának, mert idejét, pénzt rosszul használta, bár ebben igazságtalan volt magával szemben. A valóság az, hogy hozott Clarktól eredő három hidrajzot (pillér nélküli, 1 és 2 pillérest), ho-

zott egy skót földművest és gazdasági szerszámokat, a vasutakra, gőzhajókra, gőzmalmokra és kotrógépre vonatkozó adatokat és megtanulta a cementkészítés módját.

Hazautaztában Párisban november 16-án említi, hogy a Szajrán át 13 híd van. A Pont des Invalides kétpilléres lánchíd, melyen kocsik is áthaladhatnak, középső íve 200 láb és majdnem semmit sem ingott. A Pont d'Arcole egyíves híd. Mind a kettő egészen olyan, mint amilyent Clarktól rajzban hozott magával.

November 20-án Strassburgban Alfred Renouard de Busière bankártól sok adatot, felvilágosítást kapott lánchidakról. A bankár a Rajnán át akart Strassburgban saját költségén lánchidat építeni, ha 82 évi szabadalmat kapott volna. A hidat egy pilléresnek tervezte és azt tartotta, hogy a francia Seguin a leggyakorlatibb mérnök, továbbá, hogy Beaucairenél van a leghosszabb híd (kb. 1000 láb), és ingás épenséggel nem érezhető, különben is a francia hidaknál ez kisebb, mint az angolokénál.

A francia bankár felvilágosításai annyira érdekesek voltak, hogy másnap Stuttgartból levélben közölte vele a magyar akadályokat és bizonyára tanácsát kérte.

Mint Széchenyi feljegyzi, a közönséget meg kell nyerni a következő előítéletek ellen:

1. hogy lehetetlen oly pilléreket építeni, amelyek elég erősek a jégnek ellentállani;

2. s hogy ha elég erősek is, a víz megduzzadását kell előidézniök és így rendkívüli áradást;

3. hogy egy szilárd, biztos és mindennek ellentálló híd költségei messze felülmulják a rendelkezésünkre álló pénzügyi képességeinket;

4. hogy egy legkevesbbé drága függőhíd nem felel meg a célnak, még pedig a nagy ingás és a láncok ernyedése miatt.

E feljegyzésekből látható, hogy Széchenyi alaposan tanulmányozta az ügyet Angliában, és bár szokása szerint időnként, ha beteg volt vagy türelmetlen, túlságos szigorral szólta le munkásságát, ez mégis igen eredményes volt.

8. Újabb kérvény Pest megyéhez.

Széchenyi 1832. november 24-én érkezett meg angliai útjából az országgyűlés közeli megnyitására. December 5-én Pesten van, hogy a megyei közgyűlésen résztvehessen a híd támogatására. Gr. Stainlein Széchenyi értesítéseiből az angliai eredményekről tájékozva lévén, mint a *Jelenkor* 1832. november 9-i, a »Buda s Pest közötti álló híd ügyében« című cikk mutatja, november 20-ára Pesten gyűlést hítt egybe és az ülés határozatából kérvényt nyújtott be a megyéhez. Ebben arra hivatkozott, hogy a szakértők ítélete szerint Buda és Pest közt

állandó híd minden veszély nélkül építhető, a költségek pedig nem haladnák meg a rendelkezésre álló módokat és kútfőket. Minthogy a megye az ügyet már előzetesen a törvényhatóságok figyelmébe ajánlotta, most azt kérte, utasítsa országgyűlési követeket, terjesszék e fontos és az egész nemzet javát érdeklő tárgyat adandó alkalommal az országgyűlés elé.

A megyén a december 6-i közgyűlésen került tárgyalásra e kérvény. Széchenyi, mint feljegyző, tapssal fogadott beszédben támogatta az egyesület e kérését. A megye kijelentette határozatában, hogy amikor az egyesület júniusban reményt nyújtott az egész hazára fontos és a kereskedelem sikeres előmozdítását ígérő cél elérésére, örömmel mozdította elő az ügyet, azért most is elrendelte a követeknek utasításul, hogy »bővebb tudomást szerezvén az egyesületről«, az országgyűlésen annak rendjén és helyén adják és mozdítsák elő a tárgyat, *amikor pedig a szükséges pénzforrásról lesz szó*, tudósítsák a megyét és várjanak a megyétől utasítást, a tárgyra vonatkozó addig beérkezett hivatalos leveleket pedig (ezekre a tárgy felvilágosításáig felfüggesztvén a határozatot) tudomásul kiadta a követeknek.³⁹

Ez a határozat arra mutat, hogy Széchenyinek tervei a pénzalap megszerzésére, a megyei urak előtt hallomásból ismereteseek lehettek, de mivel sem Stainlein a hivatalos kérvényben, sem pedig Széchenyi beszédében e pontot nem érintette, a megye sem határozott, hanem elhalasztotta erre vonatkozó elhatározását.

9. Újabb állásfoglalás.

Stainlein a *Hídegysület* 1832. december 10-i ülésére pontos felvilágosító jegyzékkel hívta meg a tagokat. A felvilágosításokat természetesen az előző ülésen megbízottaknak és különösen Széchenyinek jelentéseiből és megbeszéléseiből szerezte meg. Stainlein a Széchenyivel megbeszélt terjedelmes elnöki előadásban kifejti, mi történt addig és minek kell történnie ezután.

Kifejtette, hogy a technikai albizottság minden szükséges adatot egybegyűjtött, a rajzokkal az angol és német technikusok meg voltak elégedve és megegyeznek abban, hogy egy állóhíd felépíthető, így tehát ez az előítélet el van hárítva. Ezután felvetette a kérdést: mi a további teendő. Az a kérdés, építsünk-e hidat és elkészítsük-e az ehhez szükséges tervet, költségvetést, továbbá, hogy mily alapon szerezzük meg a költségeket. Csak ezután lehet arról határozni, hogy milyen hidat építsünk, mert esetleg már az

³⁹ Pest megye 1832. év 6284. A hivatalos levelek egyes megyék válaszlát voltak az első körlevélre.

előmunkálatok kimerítik az egyesület tehetségét. Jelenleg az angol szakértők véleménye alapján csak az biztos, hogy egy vas függőhíd aladálya egyedül az, lehet-e 1½ millió ezüst forintot előteremteni. Ez nem látszik lehetetlennek, de előbb meg kell várni az ország határozatát. Az ügyet tehát a törvényhatóságok elé kell terjeszteni és közölve velük az elhatározott kicsinyített lithografiai Duna-térképet, meg az erre vonatkozó leírást, arra kell kérni őket, hogy követeknek ez ügyben kedvező utasítást adjanak; egyúttal el kell azt küldeni a nádornak is, tovább kérve pártfogását a felsőbb kormányzéseknel.

Az állandó híd iránti törekvés nem új, már régebbi időkben is gyakran szóba került, azt a kormány is, a nemzet is pártfogolta. Nem egyesek kényelme, hanem az egész ország fogja érezni jótékony hatását és a jelenleg megnyilvánuló részvét azt mutatja, hogy a támogatás kétségtelen, ha a várható előnyöket megismerik. A híd nemcsak a két városra lesz nagy haszonnal, hanem az egész országra. Lehetővé teszi az országos hivatalok szorosabb egybekapcsolását, az udvar számára megkönnyíti az itt tartózkodást, az országgyűlésnek az ország központjában való tarthatását, a nálunk még fejletlen belső és külső kereskedelmi forgalmat. Ez pedig nagy előnyöket helyez kilátásba a két város felvirágzása útján. A legtöbb állam fővárosa útján lett nagygyá. Pest és Buda helyzete nagyon kedvező, de ha különválva maradnak, nem vonzzák a gazdagokat az itt lakásra és új vállalkozások alapítására. Különkülön a két város kicsiny és több tekintetben érezteti a kis város kényelmetlenségeit; egyesítve azonban szép nagyváros lesz, központja a közlekedésnek, a nemzeti művelődés fejlődésének; mert a Duna az egész ország raktárává teszi a két várost, s ez idővel még jelentékenyebbé válik, ha az ország utai teljesen szabaddá válnak (nem úgy, mint most, hogy sokszor hetekig, hónapokig bizonytalan vagy éppen el van zárva a közlekedés, és így a kereskedést nagy mértékben akadályozza). Remélhető, hogy Pest szabályozott hajójáráttal, a javasolt váltótörvénnyel és jól berendezett útvonallal nagy kereskedelmi várossá válhat, amelyben sok kereskedelmi társaság fog megtelepedni, és a Magyarországon annyira kívánatos közvetítés a termelés és fogyasztás közt, továbbá a földművelés és ipar kölcsönös támogatása a legkönnyebben innen indulhat ki. Rajtunk áll kifejteni, hogyan érhetjük el ezeket az előnyöket, s minthogy az egyesület nem nyereszkesedés végett, hanem a legtisztább hazaszeretetből alakult, elfogulatlanul teheti mindezt.

Önkéntes adakozás útján ily nagy összeg egybegyűjtése nem kecsegtet sikerrel minden hazaszeretet mellett. Sorsjegyekkel való egybegyűjtése a pénznek, nem igen méltó az országhoz és e vállalkozáshoz. Az országgyűlési felajánlás sem vezetne célra, mert meg kell fontolni, hogy a sokféle szükséglet közt ily nagy összegnek a megszavazása (a szokott koronázási ajándék ötszöröse) nagy nehézségbe ütköznék.

Viszont, ha elég ok szól a mellett, hogy az országot ily nagy célra kivételes törvény alkotására rá lehet bírni, akkor a legegyszerűbb eszköz a külföldi példák mintájára egy részvénytársaság

megszervezése. Erre azonban biztos évi bevétel kimutatása szükséges, amely bizonyos évekre biztosítja a szükséges tőke kamatját és törlesztését. Ha pl. van évi 130 ezer ezüst forintunk, kétségtelen, hogy ily tőkét szerezhetünk. Ily úton keletkeztek a külföldön is a legnagyobb vállalkozások. A kérdés tehát az, szerezhetünk-e évi 100—150 ezer ez. frtot. Ezt két úton szerezhetjük meg: vagy országgyűlési jóváhagyással, vagy pedig egy bizonyos évre szóló olyan törvénnyel, hogy az új hídon mindenki egy meghatározandó csekély vámot fizessen. Ez nem sérti senkinek előjogait. Az új híd még nincs meg, tehát senki sem követelheti arra a jogot. Ha felépül, senkinek sem kell azt használnia, épúgy, mint senkinek sem kell színházba mennie, de aki menni akar, csak belépőjegygyel mehet be. Ezen viszony kellő részletezése mellett nem arra a gondolatra kell jutni, hogy ez a fizetés adó, inkább arra, hogy aki naponként használja, talán egy év alatt nem fizet annyit, mint most télen egy alkalommal, ha át akar a Dunán kelni. Az egyesület egyik tagja sem tartozik azok közé a szélhámosok közé, akik az ország szent intézményeit meg akarják sérteni. Bátran állítható, hogy ez oly alkalom, amelyben az igazi jogok és szabadalmak a visszaélésektől megkülönböztetendők, s ha nyíltan az országgyűlés elé állanak e kérdéssel, ki fog derülni, hogy a jelenlegi hajóhíd sem állhat fenn soká; nem azért, mert a nemesség nem fizet, hanem azért, mert igen sokan azon a címen, hogy a nemesség kísérei vagy kereskedők, szintén semmit sem fizetnek. A pénzügyi alosztály jelentette, hogy a hajóhíd most évenként 43 ezer frtot jövedelmez, de ennek a legnagyobb része a híd egybeszerkesztésére és fenntartására szükséges; hogy azonban a mostani jövedelem háromszorosát jövedelmezné, ha a mentességek teljesen megszűnnek. Ilyképen az évi szükséges jövedelem biztosítható volna, ezért az elnökség azt ajánlja, szerkesszen egy kiküldendő bizottság ily szellemű tudósítást. Stainlein bejelentette ezúttal, hogy kérésére Pest megye köveit utasította, terjesszék az ügyet az országgyűlés elé. A követeket a kellő anyaggal el kell látni, ezt az egyesületnek az országgyűlésen levő tagjai tehetik a legjobban. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a teendők első lépését (a híd építése lehetséges) megtettük, most a második stádiumban vagyunk (a pénzalap előteremtése). A tervek és számítások elkészítése, a helynek kijelölése, a híd nemének meghatározása lesz a harmadik lépés, amelyre a hatóságok közreműködése, de költség is szükséges. Ez már meghaladja az egyesület tehetségét, hiszen az eddigi kiadásokat is egyesek adakozása fedezte; az Angliába utazó társak tekintélyes összeget költöttek, amelynek megtérítéséről idővel szintén gondoskodni kell. A negyedik lépésre (a részvénytársaság megalakítására) csak az országgyűlés határozata után kerül a sor és csak ezután az ötödikre, a híd gyakorlati kivitelére.

Az elnöki előterjesztés megvitatása után az egyesület elhatározta, hogy az ügyet már az országgyűlés elé viszi a szükséges pénzalap megszerzése végett, azért az egyesületnek az országgyűlésen jelen levő tagjait felhívta egységes közreműködésre. Ily egységes központ megalakítására Széchenyit

10. A beérkezett újabb javaslatok.

1832. második felében a *Hidegyesület* felszólításainak hatása alatt néhány újabb javaslat érkezett az egyesülethez, vagy jelent meg; így Gózonny Dániel cikke, Banheyer Tóbiás levele, sőt egy szakférfit, Győry Sándor mérnök, volt főépítészeti igazgató, akadémiái tag véleménye könyvalakban.

Gózonny Dániel, volt insurgens főhadnagy teljesen elszegényedett, azért érthető, hogy minden alkalmat megragadott sajnárú létének fellendítésére, de annyira alkalmatlanná vált a bécsi hatóságoknak e törekvése miatt, hogy egy alkalommal kényszerrel távolították el Bécsből lakhelyére. Amikor Széchenyi a magyar közélet terén híressé vált, Gózonny igyekezett magát előtte ismertté tenni. A *Hitel* megjelenésekor rögtön felkereste dícsérő soraival, a *Világ* megjelenésekor a »Cenki Nap fiához« intézte mondanivalóit és e cikke meg is jelent. Mihelyt a Buda és Pest közt építendő hídi mozgalomról értesült, rögtön cikket írt és ezt benyújtotta a királyhoz, hogy magára vonja a figyelmet. A király a magyar kancelláriához küldte, innen a helytartótanácsához került, amint azt maga megírja Széchenyinek, amikor cikke másolatát neki megküldi.

A cikk címe: »Miképen lehessen Pest és Buda közt a Dunán álló Hidat vagy akármely más, a Köz haszonra állítandó Épületet a Köz Kintstár vagy akármely actionaria Társaság pénze nélkül elkészíteni? stb. arról alázatos Projectum«. A részvénytársaságot nem akarja a nyereszkesedés miatt, inkább sorsjegyek kiadását ajánlotta és 400 ezer sorsjegy eladásából két millió ezüst forint biztos bevételt remélt. A nyereséynek és az adónak levonása után maradón 1 millió 300 ezer ezüst forintot egy szép hídra szánta. Ily módon szerinte más középületet vagy ügyet is (Ludoviceum, Színház, Duna- és Tiszaszabályozás) fel lehetne építeni vagy megvalósítani és nem kellene a pénzért koldulni (mint a Ludoviceumnál), mert azok is adnának a nyereségy reményében, akik különben semmit sem áldoznak, vagy a privilégium leplebe burkolózva ingyen élnek.

Gózonny cikkét a cenzura nem találta alkalmasnak a közzétételre, nem is jelent meg.

Banheyer Tóbiás orgonakészítő 1832. szept. 4-én beküldött gondolata (Idee von Brücken Pfeilern, welche das Eis wenig oder gar nicht in ihrem Gang hindern können) azért érdekes, mert mutatja, hogy az eszme a legegyszerűbb embereket is foglalkoztatta, lelkesítette. Banheyer szerint a kőpilléreket csak a víz színéig (a legalacsonyabb vízállás mellett) kellene építeni, ezenfelül pedig ezekben csak néhány hüvelyk vastag kovácsolt vasból készített szögletes rudak kerülnének, amelyek nem gátolják a

jég elfolyását, sőt fűrészszerű éleikkel a jeget el is darabolnák. Gondolatát kezdetleges rajzzal is ellátta.

Győry Sándor műve »A Buda s Pest közt építendő álló hídról« címen jelent meg. A mű érdekes szakmunka.

Győry olyan hidat akart, amely anyagi és erkölcsi tekintetben a legnagyobb hasznot hajtja, a legalkalmasabb legyen és méltó a nemzethez, amelyet a *Hídegyesület* is akar. Szerinte az álló hidat csak a Dunának legalább Buda és Pest közti előleges szabályozása után lehet felépíteni. Közli erre vonatkozólag a vízépítés tudományának legfontosabb okföit és pontos szép rajzokat is mellékel. Kiinduló pontja az, hogy a Margitsziget déli csúcsától a Gellért hegyi szűkületig a Dunát 150 ölre kell összeszűkíteni és a folyam vizét a promontori ágba kell szorítani. Így a pesti oldalon a part lényegesen (97.542 ölnyi területtel) bővülne, ha ezt ölenként 40 frtjával eladják, hozzávetőleg 3,900.000 frt a nyereség, amely összegből a híd felépíthető. A kő-, fa- és lánchíd közül a lánchíd mellett foglal állást, majd kifejti, hogy az újabb angol példák alapján Buda és Pest

közt ily hidat lehet építeni és az összes fajták közt a lánchíd a legolcsóbb. A híd helyének Pesten a Deron-ház felett a budai város-kút iránya volna a legcélszerűbb. Itt háromféle hidat lehetne építeni: 1. egy íves a két parton levő oszloppal (Navier francia mérnök hídjának mintájára), 2. a két parttól 30 ölnyire épített lánc tartó oszlopokon nyugvót Clark angol mérnök hammersmithi hídjának mintájára és 3. a Duna közepén épített egy-oszloposat, Brunel hídjának mintájára. Győry ez utóbbit ajánlja és véleménye szerint ily híd 2 millió ezüst frtba kerülne. Érdekes találkozása a véletlennek, hogy Széchenyi angliai útjából Clarknak hasonló három tervrajzát hozta magával.

11. Széchenyi és Andrassy Hidjelentése.

Széchenyi a *Hídegyesület* felhívására még 1832. végén hozzáfogott angliai útjának eredményét összefoglaló jelentéséhez és ezt Cenken néhány nap alatt el is készítette.⁴² 1833 január 23-án Pesten van, hogy be is mutassa. Ugyanekkor azon-

⁴² A munkát elejétől végig Széchenyi írta és mint többi művénél is tette, elkészülte után Tasner Antal titkárával nézette át. Tasner több idegen szó helyett magyarul javasolt (ezek nagy részét Széchenyi el is fogadta); ezenkívül Tasner néhány helyen Széchenyi utasítására felvilágosító pótlást jegyzett a köriratba.

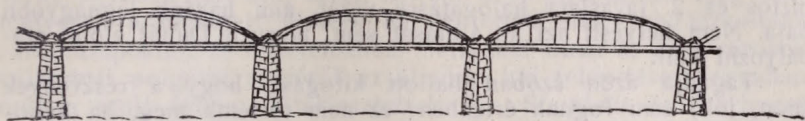
ban nagy veszteség érte az egyesületet Stainlein Ede halálával. Széchenyi is, az ügy is egyik legbuzgóbb támogatóját veszítette el benne.

Széchenyi feljegyzi, hogy e változás mindenben zavart idézett elő. Az egyesület bizalma természetszerűleg Széchenyiben összpontosult, de ő az elnökséget elhárította magától, mert az ügy tulajdonképeni előadója akart maradni, azért maga helyett Szegedy Ferencet ajánlotta. Majd elhatározták, hogy az országgyűlésen egy országos kiküldöttség kijelölését kell kérni, de ez »se szelesen, se álmosan« működjek. Ugyanekkor a *Hidegyesület* több tagja (gr. Keglevich Gábor, Kappel Fridrik, Lissovényi László, Pollack Mihály, Rauchmüller Ferenc, Enderle Ignác, Tüköry József, Ullmann Móric, Kolb János, Öffner Ferenc, Seeber Károly és Thoma József) azt kívánta, hogy Széchenyi és Andrássy *Hidjelentése*, ámbár ez magánvéleményüket fejezi ki, mégis mivel az óhajokat minden oldalról megvilágítja és a tárgy felőli zavaros ideákat eloszlatja, az egyesület céljának sikeresítése végett mielőbb adassék ki, mert a törvényhatóságok a szükséges felvilágosításokat ebből a legkönnyebben és leghitelesebben tudomásul vehetik, s így a cél sikeresítésében a leghamarabb közreműködhetnek.

Erre Széchenyi benyújtotta művét a cenzúrához a nyomtatásra szóló engedély elnyerése végett; de mivel *Stadiumát* fél évvel előbb nyomtatás közben lefoglalták, a cenzor (Drescher Fridrik) most nem adta meg rövid úton az engedélyt és a kéziratra ezt jegyezte fel: »Minthogy Felsőbb Rendelések az illy Tárgyakat könyv vizsgálói véleménnyel a N. M. m. kir. Tanács eleibe terjeszteni rendelik, most kívánt rövid úton nyomtathatás végett alá nem írhatom. Pest, 29. Január 1833. Drescher«. Széchenyi azonban gr. Keglevich Gábor helytartótanácsos útján rövidesen megkapta a kinyomtatásra az engedélyt, úgy hogy a *Jelentés* Pozsonyban Landerer Lajosnál 1833. március végén meg is jelent ily címen: »Gróf Andrássy György és gróf Széchenyi Istvánnak, a Budapesti Hídegyesülethez irányzott jelentése, midőn külföldről visszatérének«.

Ebben először is Angliába menetelüket kívánta igazolni. Oszlopnélküli vagy kevés oszlopú vasláncon függő híd látszott a legjobbnak, és mivel Angliában készült a legtöbb ilyen híd, oda kellett menniök, hogy a helyszínen tanulmányozzák az ügyet. Helyzetük megbízatás hiányában nehéz volt, mert nem szívesen állottak rendelkezésre a szakférfiak; a magukkal vitt Duna-tervek tökéletességének köszönhették, hogy bizonyos komoly tekintélyre tettek szert. Ezután elősorolják a mérnököket, akikkel tárgyaltak és akiktől szóban vagy írásban adott kérdésekre szóbeli vagy írásbeli választ kaptak. Így tárgyaltak William Yatessel, akinek W. S. Walkerrel saját köszönbányájuk és vashámoruk van s akik több vasat termelnek, mint egész Magyarország; így W. T. Clark-kel, a ham-

mersmithi, shorehami és marlói lánchidak építőjével, akitől e három hídnak képét, sőt egy 2, 1 pilléres és pillér nélküli híd vázlatrajzát is megkapták; majd James Walkerrel, Telforddal, Jesse Hartleyvel, Ogden amerikai konzullal, aki a delavare-i híd rajzát adta

egy levelében és W. Wright amerikai mérnökkel. E szakférfiak felvilágosításaiból nyilvánvaló, hogy Buda és Pest közt állandó híd építése lehetséges, és így csak a magyar közönségtől függ ennek létesítése. Bizonyítékul szolgálnak a hozott rajzok, a szakférfiak írásbeli válasza, akik szerint az oszlopok nem okozhatnak áradást, és ha a drezdai, prágai, linzi, bécsi és eszéki hidak fennállanak, be kell látni, hogy Budán és Pesten sincs fizikai akadály.

A híd fájára nézve megemlíti, hogy kőboltú híd nem illik ide a sok pillér miatt, 3—5 oszlopos öntöttvas boltozatú már jobb volna, a függőhíd iránt sok az előítélet, faboltú köoszlopon nyugvó hidat (amilyenek az amerikaiak) nem láttak. Így tehát a két város közt háromféle híd építhető: vasboltú, vaslancú és faboltú. A faboltú olcsó, de nem tartós; a vasboltú kétszer oly drága, mint a vaslancú, és ez utóbbinak még az az előnye van, hogy a jégnek kevesebbet állja útját és a feljárat alacsonyabb lehet.

A híd helye a körülményektől függ, de kétségtelen, hogy a Rudasfürdőnél nem ajánlatos az építés, mert itt egy oszlop is kárt okozhat, egyfeszülését pedig nem ajánlanak az angol szakemberek; a hajóhíd helye sem megfelelő, mert a feljáratok nagyon költségesek volnának.

Ezután az építéshez szükséges pénzre térve, Clark szerint 1,200.000 frtba kerülne egy függőhíd, vasboltú mégegyszer anynyiba, faboltú pedig 600.000 frtba. Felteszik, hogy az elhatározandó híd 2 millióba kerül. Ezt az összeget meg lehet szerezni: 1. ha kivetnék az egész ország minden lakosára, de ez új terhet jelentene az adózókra; 2. ha csak a nemesség fizetné, de ennek célszerűtlenségét közelálló példával világítja meg, azért helyesebb volna 3. ha részvények útján szereznék meg, mert ez nem terhelné az adózókat és csak az fizetne, akinek haszna van a hídból, s így elkerültetnének a pénzbehajtás nehézségei. Alapul a hajóhíd jövedelme szolgálna, amely most 9 hónapon át évi 40.000 frt., ha azonban a vámot felemelik, 160 ezer frt. lehet. A vámfizetésre ki-fejtik, hogy az alkotmány szellemével nem ellenkezik, ha az országgyűlés szabad akarattal kivételes törvényt hoz, hogy mindenkinek (nemesnek és nemtelennek egyaránt) az országgyűlés által megállapított vámot meghatározott időre fizetnie kell. Ez nem veszélyes, a terhet egyenlően veti ki és csak bizonyos időre szól. Emeljük fel tehát a vámot úgy, hogy a mostani vámot pengő pénzben kell fizetni és így az évi jövedelem 200.000 frt. lesz. Ez összeg megadja a részvények 5—6%-os kamatját, ezután bo-

csássunk ki 20 ezer részvényt 100 frt.-jával, hogy a pénz bank-systema (Nemzeti Bank) útján beszereztessek.

A jelentés végén megemlékszik Széchenyi Győry értekezéséről. Elismeri, hogy sok jó van benne, de két okból ellenzi az elfogadását: 1. mert a kiszáritandó területből szerzendő pénz nem biztos és 2. javaslata halogatásra vezet, ami hazánk legnagyobb baja. Nem helyesli azt az állítást sem, hogy a Dunát előbb szabályozni kell.

Tagadja azon szóban hallott kifogást, hogy a részvények (bon, jók) esni fognak értékben; ez nem történik meg, ha hypothekájuk helyes, sőt inkább emelkedni fognak. Nem tagadja azonban, hogy a közönség megnyugtatóra helyes volna más biztosíték is, mint pl. a felemelt sóár lekötése. Felel arra a kifogásra is, hogy a kormány ellenzi az eszmét. Ezt nem hiszi, mert a systema senki kárát sem akarja. Kijelenti, hogy a munka vezérletét csak olyanra szabad bízni, aki ily munkát már véghez vitt, azért angol vagy amerikai mestereket kell keresnünk. Az ügy érdekében fel kell kérni a nádort és az ország képviselőit, nevezzenek ki egy országos bizottságot, amely az adatokat elrendezi és megvilágítja; küldessenek ki azért néhányan a külföldre a kérdés teljes kimerítése végett.

12. A Hídjelentés hatása. Pest megye határozata.

A reánk maradt meghívó tanúsága szerint a *Hídegysület* 1833. május 28-án tartott ülésén (Széchenyi pozsonyi lakásán) Széchenyi és Andrássy bemutatták az épen nyomda alól kikerült *Jelentést* és megválasztották Szegedy Ferencet elnöknek. Ennek az ülésnek határozatából másnap megkezdték a *Jelentés* szétosztását, sőt Széchenyi Andrássyval együtt sorra látogatta a követeket és átadván a *Jelentést*, kérték megyéjük támogatását.

Április 15-én a Pozsonyban akkor jelenlevő hídegysületi tagok (Mednyánszky elnökle alatt Wesselényi, Károlyi Lajos, Dubravitzky, Andrássy és Széchenyi) újra ülést tartottak és ezen elhatározták, hogy május 3-ára a hídügyben véglegesen állást kell foglalniok, hogy a *Jelentésnek* melyik módoszata a legalkalmasabb a kivitelre; azért Paziázi Mihály titkár útján felhívták az összes távollevő tagokat, hogy a május 3-án tartandó ülésre vagy jelenjen meg mindenki személyesen, vagy közölje írásban véleményét, hogy a Széchenyi és Andrássy *Jelentésében* foglalt nézeteket elfogadja-e, vagy közölje saját véleményét, mert a hallgatást a többség akaratához való hozzájárulásnak veszik. Erre a felhívásra többen levélben feleltek, így Beszédes József, Kappel Fridrik, Pollack Mihály és Tüköry József. Nagyjában egyező volt a véleményük: teljesen hozzájárultak a *Jelentésben* kifejezett elvekhez, hogy függő lánchíd építtessék, mert ebben az angol technikuskok tapasztalásait elismerik; hogy a hídepítés a Duna rendezése nélkül is megtörténhetik; hogy a hídon mindenki fizessen; hogy az építési költség banksystema útján

szereztessek meg s ezt nagyobb hitel kedvéért a felemelt sóár biztosítsa; és hogy a híd építésének vezérlete oly angol mérnökre bízassék, aki ily hidat már épített.

A két várost képviselők (a polgármesterek és szószólók) a város nevében feleltek, mert szintén nem jelenhettek meg személyesen a hirdetett ülésen. Kijelentették, hogy ragaszkodnak »azon alapokhoz és feltételekhez, melyeket Buda és Pest városok választott polgárai részéről az állandó híd felépítése tárgyában még a múlt évben előterjesztettek« gr. Stainlein és Széchenyi elnöknek beadott iratára. Arra nézve, hogy a híd vasból, fából vagy kőből készíttessék-e, a vasból való mellett foglaltak állást, amely a jég zajlását a legkevésbé hátráltatja. A szükséges pénzalap módodon való beszerzésére kijelentették, hogy választ nem adhatnak, amíg felsőbb helyről erre utasítást nem kapnak.

A kihirdetett ülés Széchenyi feljegyzései szerint május 8-án elhatározta, hogy Dubraviczky Simon egyesületi tag, Pestmegye követe kedvező alkalommal indítsa meg az ügyet az országgyűlésen, amire Dubraviczkynek megyéje részéről is volt már utasítása. De Széchenyi feljegyzése szerint ugyanez az ülés gr. Keglevich Gábor javaslatára magáévá tette a *Jelentésben* foglaltakat, és Szegedy Ferenc elnök az egyesület e határozatával terjesztette a művet Pest megye elé, kérvén a megyét, hogy a közjót érdeklő ügyet kegyesen pártfogolja és országgyűlési követének újra oly utasítást adjon, hogy az országgyűlés »megvizsgálatván a hídtársaság által szerzett adatokat, a célnak legjobban s legbiztosabban megfelelő módokhoz és eszközökhöz nyuljon«. A megye kiadta Szegedy kérését és Széchenyi *Jelentését* az országgyűlési utasításokat kidolgozó megyei bizottságnak, hogy a kérdést minden oldalról vizsgálja meg és lehető észrevételeit a legközelebbi közgyűlésen adja elő. Ez a bizottság⁴³ a következő tagokból állott: Dubraviczky Simon első, Földváry Gábor második alispán, gr. Keglevich László, b. Orczy György, Szentkirályi László septemvir, Goszthonyi Miklós kir. táblai ülnök, Kovách György, Glosius Dániel, Mérey László, Jankovich Imre, Beniczky Ádám, Madarassy István, Jankovich Miklós, Benyovszky Péter, Péchy Ferenc táblabírák, Sárközy Imre főjegyző, Zlinszky János főszolgabíró, Rákóczy András főfiskális és egy esküdt.

Fáy András »Gr. Széchenyi István pestmegyei működéséről« 1862-ben írt cikkében érdekes adatokat közöl e bizottság állásfoglalásáról, de az időben téved, mert a bizottság állásfoglalása nem 1832. őszén, hanem 1833. júniusában történt meg.

Széchenyi ugyanis a május 8-i hídegyesületi ülés után Pestre utazott. Feljegyzí (máj. 15.), hogy Pesten többen (a fenti választmány tagjai közül) a híd ellen vannak, de hogy

⁴³ Az 1832. okt. 25-i gyűlésen küldettek ki. 5155. sz.

Glosiust megtérítette (máj. 17.); hogy június 3-án folyt le Földváry Gábor elnöklete alatt a megyei választmány ülése és hogy Földváry meg volt sértődve,^{43a} de Széchenyi mindent a rendes kerékvágásba hozott; és végül, hogy június 4-én volt a megyei közgyűlés. Közben Széchenyi tudósította Szegedyt a nehézségekről, és megbeszélésük szerint ez eljárta a nádornál, hogy az ügyet ismételten pártfogásába ajánlja, s amint Szegedy május 23-i levelében írja, a nádor biztosította pártfogásáról és igen szépen nyilatkozott Széchenyiről, a közjót célzó hazafiúi buzgó törekvéseiről; s hogy előadván azt, mily hidegen veszik némelyek Pestmegyében a tárgyat, a nádor többfelét választott, de a választ Szegedy, sajnos, csak szóban ígérte. Széchenyi összeköttetésben volt Andrássyval is, aki viszont május 24-én közölte vele, hogy Dubravitzky elküldötte a híd ügyében jelentését a megyének és már jelentésével úgy intézi a dolgot, hogy a megyei bizottság még júniusban kénytelen legyen az üggyel foglalkozni. Közli azt is, hogy a második követ, Péchy Ferenc Pestre megy és szintén ígérte közbenjárását, és hogy Mérey László a bujtogató a híd ügyében. Láthatjuk ebből is, hogy Széchenyt az akadályok megedzették. Így tehát a jún. 3-i megyei választmányi ülésén folyhatott le az, amit Fáy visszaemlékezéseiben említ, hogy »egy előkelő tisztviselője a megyének (Földváry Gábor, Széchenyinek a színház ügyében is ellensége) lángba borult arccal nyilatkoztató, hogy ő inkább Paksra kerül le átkelni a Dunán, ha Budára menni leend kénytelen, mint sem nemes létere hídvámot fizessen«, s hogy Széchenyi felszólalt a választmány ülésén; »némi elfoglaltsággal ejtette első kifejezéseit, több biztossággal, szilárdsággal a későbbiekkel, végre szokott lelkességével, plasticitásával és humorával az utolsó felvilágosításokat«. A szenvedélyes vitának azzal vetett volna véget, hogy rávette az ülést, halasszák másnapra a tanácskozást,⁴⁴ s hogy negyed nap csekély módosítással elfogadták Széchenyi tervét és elfogadta azután a közgyűlés is.

A megyei választmány (kiküldöttség) Szegedy Ferenc folyamodványára azt javasolta, hogy fontolóra vevén Széchenyi és Andrássy *Jelentését*, a célt hasznosnak, lehetőnek tartja; fontolóra vette azt is, hogy a két várost összekötné és így olyan fővárossá válnék, amelytől remélni is lehet a pallérozódást, belső csinosodást, a nemzeti mozgalom előmozdítását, és megszűnnék

^{43a} Széchenyi egyik jegyzetében azt írja: „Pest Vármegye Deputat. ülése. Földváry mit mir gewartelt.“

⁴⁴ Kétségtelen, hogy ez tévedés, mert a választmány 3-án határozott, a közgyűlés 4-én. De világosan mutatja Fáy tévedését az, amit az 1833. január 3. és 4-i határozatról mond, hogy a választmány Széchenyi *Jelentését* átvizsgálta és erről adott véleményt, holott ekkor került vele együtt a megyén a fizetés elve napirendre.

az az ellenvetés, hogy az országgyűlésnek Pesten való tartása a hely szűke miatt lehetetlen; ezekért és több ehhez hasonló tekinteteknél fogva a küldöttség a híd ügyét lelkes pártolásra méltónak tartja oly módon, hogy a költségek egy magántársaság által (az ország pártfogása alatt) szereztessenek be és alapja az legyen, hogy a költségek teljes fedezéséig a meghatározandó vámot mindenki személy- és rang-válogatás nélkül fizesse, de ezt a vámot egyedül az országgyűlés határozza meg, és ha a költségek megtérültek, a vámfizetés módja azonnal visszatérjen a mostani állapotba.

A megye elfogadta a javaslatot azzal, hogy szükségesnek tartja a két városnak a hajóhídnál beálló jövedelemcsökkenésért való kártalanítását, utasította követeit, hogy az ügyet *a maga rendjén*⁴⁵ hozza említésbe és kérje országos deputatio kiküldését, amely a tárgyat bővebb megvizsgálás és megfontolás után az országgyűlés elé terjessze; egyúttal közölte e határozatát a többi megyékkel is, hogy hasonló utasítást adjanak követeknek.⁴⁶

Széchenyi még június 12-én Pest városa választott polgárságának ülésén is felhasználta az alkalmat, hogy a híd ügyét szóbahozza. Előadta ugyanis, hogy 1. miután egy állandó híd felépítése körül Buda és Pest közt az egyesülés javaslatban van, és erre az előmunkálatok megindultak, sőt a tárgy a jelen országgyűlésen szóba is került: célszerű volna, hogy a város követeinek idején utasítás adható legyen, a hídról szóba jöhető minden kérdést megállapítani és ebben kellő megállapodásra jutni; 2. hogy az utcák tisztítására külön bizottságot kellene kiküldeni és 3. ajánlotta 1833—8-ra a löversenydíj biztosítását.

Kolb szószóló a jegyzőkönyv szerint köszönettel ismerte el Széchenyi buzgalmát, a város hasznára és szépségére irányuló törekvését, azért az 1. és 2. pontra annak idején külön bizottsági tárgyalást helyezett kilátásba, a 3.-ra nézve az összes választott polgárok közt aláírási ívet köröztetett. Széchenyi azonban ezzel nem volt megelégedve, szerinte az 1. és 2. pontban majdnem semmit sem határoztak, hidegen és ellenérzéssel fogadták bizottság kiküldésére vonatkozó kérését.

Mint látható, nem volt alaptalan Széchenyinek az az állítása, hogy Pesten a híd ellen vannak. Harcolnia kellett a megyén, de a város választott polgárságának állásfoglalása sem volt jóaka-

⁴⁵ Ez nem volt épen kedvező, mert a maga rendjén csak a sérelmek közt került volna sorra; de Széchenyi gondoskodott, hogy Dubravitzky azonnal tegye meg indítványát.

⁴⁶ Pest megye 1833. évi jkv. 2363. sz. Itt kell megemlíteni Széchenyinek jún. 12-i naplófeljegyzését, hogy szomorú volt reá nézve e nap, mert Sárközy Imre főjegyzőtől sem választ, sem jegyzőkönyvi kivonatot nem kapott, amit személye leikicsinylésének vett. Meg kell jegyezni, hogy a kivonatot később megkapta, s az megmaradt iratai közt.

ratú. Amig azonban minden befolyás felhasználásával a megyén elég jó utasítást tudott elérni, a város megmaradt rideg álláspontján. Azt mégis elérte, hogy a kívánt minden oldalú kérdéseket összeállították, amint azt az iratai közt megmaradt kérdőív mutatja.⁴⁷

A valóban körültekintő kérdések a következők voltak:

1. Melyek az előnyök az egész országra, melyek különösen Buda és Pest városokra, ha köztük állandó híd épül?
2. Olyanok-e az előnyök, hogy indokolják egy költséges állandó híd felépítését?
3. Mely helyen építtessék a híd a két város között?
4. Mi történjék, ha a híd a jelen helyen, alapos okokból nem építhető fel, hanem csak távolabban, feljebb vagy lejjebb?
5. Milyen híd építtessék: kőből, vasból, fából?
6. Hogyan igazgattassék a hajóhíd, ha az állandó híd mellett fenn kell tartani?
7. Mikor lépjen életbe a vám az állandó hídon, mikor a hajóhídon, ha fenn kellene tartani?
8. Hogyan kártalaníttassék a város a jelen bérletre nézve?
9. Feláldozza-e város, ha kell, tulajdonjogát bizonyos időre vagy örökre és mily feltételek mellett vagy kárpótlásért?
10. Hogyan szereztessék meg a szükséges pénz, ha az állandó híd felépítendő és ki építse?
11. Ha a hidat részvénytársaság építi és ennek meghatározott időre átengedik, mi történik a meghatározott idő eltelte után, kire száll a tulajdonjog, hogyan és ki határozza meg ezt?
12. Mi történik, ha a részvénytársaság ideje alatt valami szerencsétlenség történik, úgy hogy a híd hasznavehetetlen lesz, és mi történik akkor, ha ez a meghatározott idő után áll be?
13. Ki fedezi a mellékművek költségeit, ha a városnak áradás elleni biztosítás végett ilyeneket el kell végezni?
14. Ki készíti a vámjegyzéket és a felsőbb hatóságoknak van-e erre és mily befolyásuk?
15. Ki lesz a bírói hatóság, ha a részvénytársaság perbe keveredik a híd igazgatása, a szerződésre stb. nézve?
16. Ki végzi a hídon a törvényhatósági és rendőri jogokat?
17. A városok ez ügyre vonatkozó tárgyalásairól nem kell-e a m. kir. kamarának jelentést tennie?

Ily előzmények után Pest vármegye két körlevele több megyénél visszhangra talált. Torna, Torontál, Somogy, Nógrád, Békés, Temes és Bereg megyék átiratban értesítették Pest megyét, hogy az eszmét pártolják. De megtette hatását Széchenyinek és Andrássynak a követek útján elküldött *Jelentése* is. Bereg megye üdvözölte ez alkalomból Széchenyit és Andrássyt önzet-

⁴⁷ A kérdőív címe: „Fragen, welche sich darbiethen in Anschauung einer zwischen Ofen und Pesth zu erbauenden stabilen Brücke.“

lenségéért és hazaszeretetéért, de nem nyilatkozott arról, mint Andrassy Széchenyit tudósítja, hogy elfogadja-e a *Jelenkor* elveit vagy sem. Széchenyi köszönő válaszában rá is mutatott, hogy a »híd léte csupán csak megpöndítve van« és ne álljanak meg itt »a csata közepén, de víjuk ki azt férfiasan és építsük fel a hidat«. ⁴⁸ 1833. júniusáig már sok megye utasította követeit a budapesti lánchíd pártolására.

A lapok is állandóan felszínen tartották a híd ügyét. A *Jelenkor* 1832. aug. 8. száma »A legszebb és legnagyobb hidakról« értekezett. Hármat sorolt fel (a londoni waterloo-híd, a bordeauxi és az olasz buffalorai híd méreteit és költségeit közölve) azzal, hogy ily híd nálunk olcsóbbba kerülne, és így kívánhatjuk a budapesti híd felépítését.

1833. május 22-én »Két szó a budapesti álló híd dolgában« című cikk a *Jelenkorről* és az ennek nyomán fámadt ellenvetésekről írt. Szerinte arra kell felelni: 1. hasznos-e, 2. kivihető-e, 3. az indítványozó személye kezeskedik-e a kivitelért, 4. nincs-e más sürgősebb ügy. Az 1—3-ra igennel, a 4-re nemmel válaszol, azért ne akadjanak fel egyes dolgokon, a fő az országos választmány kiküldése, amely még az országgyűlés alatt jelentést tegyen. ⁴⁹

Novák Dániel a régibb és újabb hidakat sorolja fel. A fahidat nevetségesnek tartván, öntött vashíd mellett foglal állást és felveti a kérdést, 1. tanácsos-e a Duna előleges szabályozása nélkül építeni; 2. nem fog-e a híd veszedelmet okozni. Szerinte az okosság ajánlja az érett megfontolást. Közölték a lapok azt is, hogy Vörös László mérnök kiadta a »Buda és Pest alapos vízhelyzeti térképét köre metszve magyarul«. ⁵⁰

Ezzel az állandó hídra vonatkozó tárgyalás kimerült, most már az országnak kellett dönten.

V. Az országgyűlés első határozata: országos kiküldöttség kirendelése.

Dubravitzky Simon, Pest megye első követe a *Hídegyesület*-től és a Pest megyétől kapott utasítás alapján Széchenyi sürgetésére az 1833. június 26-i kerületi ülésen tette meg indítványát, kérvén a rendeket, tegyék magukévá az eszmét és határozának el oly izenetet a főrendekhez, hogy ez ügyben egy orszá-

⁴⁸ 1833. aug. 19-i levele. Széchenyi közölte a két iratot a *Jelenkor* 1833. okt. 12-i számában.

⁴⁹ *Jelenkor* 1833. 64. és 65. sz.

⁵⁰ *Társalkodó* 1832. nov. 24. és 1833. aug. 14.

gos bizottság küldessék ki, amely a tervet megvizsgálja, az előkészített adatokat fontolóra vegye és azután kimerítő tudósítást tegyen, fennmaradván ezután a rendeknek kezdeményezési joguk. Ezt közértelemmel elfogadták, és miután Széchenyi és Andrássy iránt hazafiúi érdemeikért többszörös éljen-kiáltásokkal kifejezték illő méltánylásukat, Andrássy ezt a *Hidegyesület* nevében megköszönte. Ezzel, mint Kossuth Lajos az *Országgyűlési Tudósításokban* találóan megjegyzi, az ügy »a magános merészlet köréből országos ügyé« volt emelve.

Széchenyi örömmel jegyezte fel az eredményt naplójába azzal, hogy mindenünnen jó utasítások érkeznek és jobban megy a dolog, mint gondolta.

A ker. ülés üzenet-tervezete szerint a Buda és Pest közt építendő híd nemcsak azért vonta magára figyelmét, mert a híd a két város közti összeköttetést, kereskedelmünk és művelődésünk kifejlését, az ország távoli vidékeivel a kapcsolatot biztosítja, hanem azért is, mert ha sikerül, serkentő példa lesz a jövőre. A tárgy merészsége, nehézségei, a nagy költség biztosítékul szolgálának, hogyan lehetséges az akadályokat elhárítani, nagy pénzt hasznos célra összegyűjteni, és akkor a jövőre nem rettennénk vissza ily kezdeményezésektől; épen ezért fontos, hogy a tárgy országos tanácskozásra kerüljön, olyképen, hogy egy kirendelendő vegyes küldöttség a *Hidegyesületet* mielőbb kihallgassa, a kérdésben minden tekintetben értesülést szerezzen és véleményét még ez országgyűlés elé terjessze. Ez az üzenet-tervezet az 1833. július 8-i országos ülésen került tárgyalásra. Pest megye követe (Dubraviczky Simon) vezette be a vitát. Szerinte igaz, hogy az állandó híd Pest városának gyümölcszónék legközelebről és elősegítené óriási lépésekkel gyarapodását; Pest virágzása azonban az egész országgal kapcsolatos, itt gyűl össze »nemzetisége, itt a tudományok virágozván s a kereskedési szorgalom gazdagságot hozván, a köz nemzeti érzés és erő együtt nevededik s innét ismét mintegy a központból omlani fognak a jótekonny sugárzatok az egész nemzetre«. A híd az egész nemzetre számtalan hasznót fog hajtani. A Duna az országot két részre osztja, télen jégzajlaskor épenséggel elválasztja a két részt; ilyenkor mindenki időt vesz, mert a két városban vannak szétszórta a hivatalok, a tudományos intézetek. Mindezt a híd elhárítaná.

Bács követe (Rudits József alispán) nem értett ebben egyet, ő először jó utakat és csatornákat akart és csak azután hidat.

Tolna követe (Csapó Dániel alispán) utasításánál fogva pártolta a hidat és a *Jelentés* íróinak küldői hálás elismerését tolmácsolta.

Szepes követe (Almássy Lajos alispán) csak az országos

rendszeres munkálatokkal kapcsolatban⁵¹ kívánt a kérdéssel foglalkozni; így Gömör követe (gr. Delamotte Károly), Hont követe (Balogh Imre) is. A követi tábla elnöke (Somssich Pongrácz) azonban kijelentette, hogy a híd-javaslat nem érinti a rendeket az országos munkák felvételében, mert most csak arra kéri a főrendeket, egyezzenek meg egy küldöttség kinevezésében.

Támogatta ezt Trencsén követe (Borsitzky István), aki elfogadta az izenet-tervezetet, de megvallotta, hogy nem a híddal kezdte volna meg a dolgot, mert ez most csak a két városban lakó uraságok látogatásait könnyíti meg; előbb való volna a kereskedés előmozdítására Pesttel a vidéket jó utakkal és csatornákkal összekötni, de az *elv* alatt sok fekszik, s ha a híd elfogadtatik, ez más nagyobb munkák kivételére hatással lesz.

Mint ahogy e felszólalások után az elnök a tervezet elfogadása mellett mondta ki a többséget,⁵² az izenet-tervezet egyes pontjait olvasták fel, és miután a többség így is elfogadta, az izenet a főrendek elé került.

A főrendek a javaslatra ráállottak és erről szóbelileg értesítették a követi táblát.

Erre az alsó tábla elnöke a július 16-i ülésen a rendek részéről a következőket nevezte ki az országos bizottságba: Plattthy Mihály nádori ítélő mestert, gr. Draskovits Jánost Horvátország részéről, b. Rudnyánszky Sámuel esztergomi kanonokot az egyházi rend részéről, Dubraviczky Simont (Pest), Borsitzky Istvánt (Trencsén), Rudits Józsefet (Bács), Nagy Pált (Sopron), Csapó Dánielt (Tolna), Czindery Lászlót (Somogy), Bernáth Zsigmondot (Ung), gr. Andrássy Györgyöt (Torna), b. Perényi Gábort (Ugocsa), Aczél Antalt (Árad), Beöthy Ödönt (Bihar), Hertelendy Miksát (Torontál részéről), a jelen nem lévők követi közül Ghicz Mihályt és Paziázi Mihályt, a városok részéről Havas Józsefet (Pest) és Virkner Károlyt (Kassa).

A rendek azonban tiltakoztak az elnöki kinevezés ellen, mert a küldöttségeket az alsó tábla mindig maga választja. Az elnök az óvást az országgyűlés rendszeres szerkesztéséhez tartozónak jelentette ki, megmaradt a kinevezettek mellett és azonnal közölte a névsort a főrendekkel, akik közül a nádor a következőket nevezte ki: gr. Keglevich Gábor koronaórt elnöknek, továbbá Palugyai Imre kassai püspököt, Szegedy Ferenc verőcei, gr. Majláth Antal zempléni főispánokat és b. Vay Miklós, gr. Széchenyi István, gr. Károlyi György főrendeket.

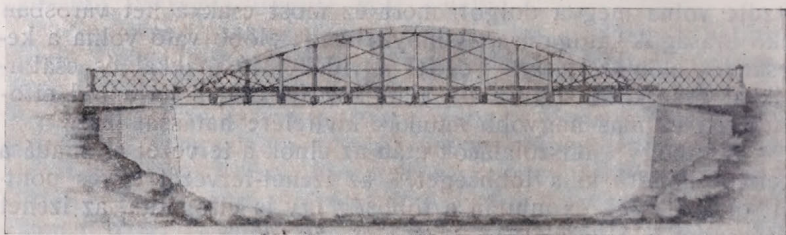
⁵¹ A híd az országos sérelmek közt (V. rész 6. p.) valóban fel volt véve, de a tömegben így elenyészett volna sorsa. Széchenyi kiemelte a sérelmek közül, s mint láttuk, arra izgatott, hogy mint külön tárgy vétessék fel.

⁵² Azok, akik nem akartak felszólalni, „maradjon” (t. i. a ker. ülés által javasolt tervezet) kiáltással jelezték véleményüket, és így az elnök ilyenkor hamar megállapíthatta a többséget.

VI. Az országos küldöttség munkássága.

1. A küldöttség javaslata.

Széchenyi nem várta meg az országgyűlési küldöttség kirendelését. 1833. július 3-án az Aldunára utazott a szabályozás ügyében. Onnan visszatértekor megtekintette a Hoffmann és Maderspach-testvérek által készített vashidat. Úgy látta az

ottani katonai szakértők lelkesedésével szemben, hogy jó próba ez a híd, de telve van hibákkal és nagy ívekre nem alkalmas.

Október 14-én Széchenyi ismét Pozsonyban van, hogy az országos küldöttség második ülésén jelen lehessen. Az országos küldöttség három ülést tartott.⁵³

Az első ülés (1833. július 29) Széchenyi távollétében nem a legkedvezőbb körülmények közt folyt le. Már a követendő eljárásra nézve eltérők voltak a vélemények. Az egyik rész azt tartotta, hogy a hídra vonatkozó minden javaslatot be kell szereznie és kivihetőségükről és célirányosságukról kell jelentést tennie; a másik rész viszont azt akarta megvitatni, hogy esetleges tervek kivitelénél mit tegyen a törvényhozás, mennyiben kell tekintetbe venni a fennálló kiváltságokat és tulajdonjogot.

Végül abban állapodtak meg, hogy az eddig meglevő minden adat kikutatása a feladatuk és e tekintetben fel kell kérniök a *Hidegyesületet*, bocsássa adatait rendelkezésükre.

A második ülésen (1833. november 22), amelyen már Széchenyi is jelen volt, az elnök jelentéséből kiderült, hogy a *Hidegyesülettől* csak a Széchenyi és Andrássy által hozott rajzokat és levelezéseket kapta meg. Mivel az ügy technikai része meghaladta a küldöttség feladatát, nem várták meg, amíg az egyesülettől egyéb adatokat kapnak, hanem azonnal a tárgy vitatásához fogtak. Legelőször is azt vették fontolóra, honnan lehet megszerezni a híd építésére szükséges költséget. A kivétést, szabadajánlást nem vélték célszerűnek, mert nem méltá-

⁵³ Jegyzőkönyveit Platthy Mihály nádori ítélmester írta.

nyos, hogy a hídon egyedül az adózók fizessenek vámot, viszont az sem igazságos, hogy a költségeket egyedül a nemességre hárítsák; a szabad ajánlás pedig a tapasztalatok szerint nem biztos forrás. A kormány külföldön nem igen vesz részt ily vállalatokban, mert a pénzt csak adó vagy kölcsön útján tudja előteremteni; ugyanígy a törvényhozás sem vesz részt ily vállalatban közvetlenül. A külföldi példa szerint a legjobban egy részvénytársaság építhetné a hidat, de ez megkívánja a ráfordított tőke biztosítását és a nyereség reményét. Ezt a hasznosbérnek bizonyos időre való átengedése biztosíthatja. Vannak tekintetbe veendő körülmények. Ilyen a fennálló hajóhíd. Erre nézve több kérdés merült fel. Lehetséges-e, szükséges-e ezt az állandó híd után fenntartani? A város helyzete, kiterjedése ezt nem kívánja. Kit illet a hajóhíd birtoka és jövedelme? Erre egy rész azt állította, hogy Mária Terézia ajándékozta a két városnak, és bár eddig ők szedték a vámot, a tulajdonjog mégsem nyilvánvaló; mégis elegendő a huzamos ideig folytatott használás, hogy ezt erőltetéssel ne vonják meg a városoktól. Ha új hidat épít egy társaság a jövedelem ideiglenes megtartásával, hogyan lehetne a két várost kármentesíteni?

A két város követeli ezt kibővítették, mert figyelmeztettek azokra a veszélyekre, amelyeket az állandó híd építése esetén a jégtorlás, áradás okozhat, amikor szintén kell kárpótlásról gondoskodni. A kiküldöttség úgy határozott, hogy a híd helyét meg kell határozni, de a jégtorlás elleni biztosítás a munka technikai körébe tartozik. A kármentesítés tekintetében az új híd építése előtt kell megegyezni. Kétségtelen, hogy a kötendő feltételek elmúltával a későbbi nagyobb jövedelem új intézmények létesítésére szolgálhat, és így az ideiglenes áldozat a hazának és a két városnak jövőre nagyobb hasznot hoz.

A vám mennyiségére kérdés: ki és mennyit fizessen? A szükséges tőke megszerzése tekintetében elkerülhetetlen, hogy »kivételek nélkül mindenki« fizessen hídvámot, mert az a legigazságosabb, hogy arra rója az adót, aki a hidat használja. Ez az adó négyszeresen növelné a híd jövedelmét és minden erőltetés nélkül biztosítaná a szükséges tőkepénzt és visszafizetését.

A küldöttség szerint ezt a módot a fennálló törvényes szabadságokkal meg lehet egyeztetni, mert nem állandó és általában kötelező, hanem ideiglenes részenkénti szerződés forog fenn, a jobblét tekintetéből egy meghatározott köteletség önként való vállalása. A feltételek elmúltával az előbbi állapot teljesen az ország rendeitől függően, nincs sem sérelem, sem veszély.

A vám mennyisége az országgyűlésen állapíttassék meg, és ez utóbb ne legyen megváltoztatható. Miután így a kérdések-

ben elvileg megegyeztek, véleményüket a következő négy pontba foglalták:

1. Az ország díszére és a jelen, meg a jövőkor hasznára volna egy Buda és Pest közti állandó híd felépítése.

2. A szükséges pénz megszerezhetése és biztosítása szempontjából szükséges, hogy kivétel nélkül mindenki fizessen híd-vámot, azért egy külön törvény jelentse ki, hogy a fennálló szabadságok a hídra nézve a szerződés ideje alatt felfüggesztendők.

3. Egy állandó hídván kidolgozására rendeltessék ki mielőbb egy országos választottság.

4. Ez Buda és Pest városával a hajóhíd jövedelme és a netán megkívánandó kárpótlás ügyében még az országgyűlés alatt értekezzenek és javaslatát mutassa be.

Addigra, míg az országgyűlés határozhat, megkérték Széchenyt, igyekezzék szándékolni új utazása közben még több világosságot szerezni ez ügyben, hogy az országos végzések minél könnyebben sikerülhessenek.

A harmadik ülésen (1833. december 9) némi módosítással a második ülés jegyzőkönyvét hitelesítették.⁵⁴

2. Széchenyi újabb angliai útja.

Széchenyi 1833. december 18-án újból Angliába utazott. Széchenynek főcélja tulajdonképpen a Duna szabályozásához szükséges hajók és egyéb szerek beszerzése volt, továbbá, hogy a Dunagőzhajózási Társaságnak két új hajó építésére részvényeseket szerezzen, de mint a fenti második ülés jegyzőkönyve jelezte, figyelme az állandó hídra is kiterjedt. Magával vitte Vásárhelyi Pál dunaszabályozási mérnököt, vele felkereste ugyanazokat a szakférfiakat, megismerelte ugyanazon hidakat, mint előző útjában.⁵⁵

A nádornak 1834. február 3-án küldött első jelentéséből kitűnik világosan, hogy mennyire szívén viselte az állandó híd ügyét. Arra kérte ugyanis a nádort, pártolja a Dunaszabályozással kapcsolatban a hidat is, hogy ez (t. i. a tervezett törvény) még ezen az országgyűlésen megvalósulhasson. Igen

⁵⁴ E jegyzőkönyvek megjelentek az 1832/6. évi országgyűlési iratok közt (II. k. 400—4. l.) Széchenyi naplója azt bizonyítja, hogy a harmadik ülés nem volt oly jelentéktelen, ahogy azt a jegyzőkönyv feltűnteti. Széchenyi ugyanis azt írja, hogy itt a fizetés elve végleg elhatározott, Platty Mihály kiválóan, Rudits József émelygően, Aczél Antal döglesztő módon beszélt; így tehát a két párt a végleges határozás előtt még egyszer összemérte feyvereit.

⁵⁵ Útközben, dec. 28-án Strassburgban felkereste Renouald Bussiére bankárt is. Vásárhelyi sokat tanult és tapasztalt Angliában, ezen hatás alatt írta meg cikkét és tette közzé hidtervét a Tud. Gyűjtemény 1838-i évfolyamában.

jelentős okkal támogatja e kérését. Rámutat arra a körülményre, hogy Angliában halmozzák a tőkét, s így esetleg érdeklődni fognak az ügy iránt. Kétségtelen, hogy a földolog a *fizetés elve*, de azt is akarja, mint Széchenyi írja, hogy jó angol mechanikusok a saját költségükön jöjjenek Magyarországba. Lehet ugyan, hogy a híd nem épül fel, de sok dologra ráirányíthatja a figyelmet. Ha a fizetés elve győz, ha az állam pártfogolja az ügyet, kétségtől akad majd építő is. Három dolgot mindenestre elérhetnénk: 1. hogy a fizetés elvének elhatározásával az elv a Dunaszabályozásra is kiterjeszthető volna; 2. hogy országunkba vonzaná a nálunk hiányzó gyakorlati gépészeket és mechanikusokat; 3. hogy elvonná embereinket a túlzó ideáktól (szabadság- és alkotmány-teóriáktól és tervezgetésektől) és kapnánk talán hidat is.

VII. Az országgyűlés első izenetváltásai.

1. A rendek első izenete.

Széchenyi 1834. május elején ismét Pozsonyban van az országgyűlésen. Május 10-én az ifjúság fátylaszenével tiszteli meg, ami feltűnést és irigységet keltett, s mint találóan írja, sok ellenséget szerzett neki és gyanússá tette a kormánykörökben. Ezt teljesen igazolják a besúgó jelentések, amelyek meglehető számmal kerültek gr. Sedlnitzky rendőrminiszter útján az uralkodó elé.

Az országos kiküldöttség három jegyzőkönyve épen ez időtájt került az országgyűlés elé. Gr. Keglevich Gábor családi ügyei miatt távol lévén, a jegyzőkönyveket minden jelentés nélkül a nádor az 1834. május 20-i elegyes ülésen mutatta be és ennek határozatából ki is nyomatta, majd ezután a követek útján az egyes megyék is bőven tudomást szereztek az ügyről. Széchenyi közben az Aldunán volt. December 19-én érkezvén vissza, a híd ügye ismét előtérbe lépett.

A folyamat 1834. december 29-én kezdődött meg. Széchenyi naplófeljegyzése szerint a Balogh János barsi követnél tartott értekezleten került szóba, s mivel 26 megye mellette nyilatkozott, 10 ellene (13-nak még nem érkezett meg utasítása), a többség az elvet általánosságban elfogadta. Széchenyi már ekkor úgy nyilatkozik, hogy a főrendeknél alig fog az ügy így átmenni gr. Cziráky Antal országbíró miatt; megjegyzi azt is, hogy december 30 és 31-én, 1835. január 1-én és 8-án sokat fáradt ez ügyben (közbenjárással és kapacitálással), de jó eredménnyel, mert az 1835. január 9-i kerületi ülésen az úrbéri tárgyalások után a gyűlés nagy többséggel (38 szóval 8 ellen) úgy határozott, hogy a híd ügye nyomban napi-

rendre kerüljön. Ez nem ment minden ellenzés nélkül. Prónay János nógrádi követ hevesen ellenezte ezt, mert a budapesti hidat nem tartotta oly szükségesnek, hogy az országos munkálatokból kiemelve, rögtön és nyakra-főre napirendre vegyék; előbbrevalónak tartotta az alföldi utak készítését, mert egész Európa kinevetne bennünket, ha egy Waterloo-hídhöz fognánk; másrészt az adómentesség felfüggesztését oly szövvényesnek tartotta, hogy azt úgy mellesleg nem lehet eldönteni.

Ezzel szemben Borsitzky István, Nagy Pál, Dubravitzky Simon, Somssich Miklós, Bezerédy István, Beöthy Ödön, Kocsi Horváth Sámuel és mások azt vélték, hogy az ügy siettetésével nem vádolhatók, mert az országos kiküldöttség még 1833-ban kapta megbízását és most még a tárgy felvételét is ellenzik; a halogatók káros hatással vannak, mert csüggeszteni és folyton más tárgyra akarnak térni; szükséges azért már, hogy végre a javaslatához hozzáfogjanak. Hertelendy Károly (Zala) még azt is megemlítette, hogy hozzáfogni azért is kell, mert nem lesz mindig oly kedvező alkalom, hogy a haza ily lelkes hazafiakkal dicsekedhessék, mint most, akik annyi erővel és áldozattal szentelik magukat az ügynek. Szallopek János (Vérőce) pedig kijelentette, hogy igenis ki kell venni az ügyet a kereskedési tárgyak közül, mert ha csak abban tárgyalják, feneketlen örvénybe kerülne; el kell intézni most, mert az idő és más körülmények ezt így kívánják, de országvédelmi szempontok is. Vay János is ellenezte az örökös veszteglést s kijelentette, hogy az ellenszegülés valósággal alkotmányellenes, mert a nemzet életét első keltében el akarja ölni.

A határozat után Palóczy László borsodi, Bárczay József tornai követek egyenesen utasításuk alapján, Frim János egri káptalani követ pedig az egyházi rend nevében az ország színe előtt köszönetet mondtak gr. Széchenyi Istvánnak.

Ugyanerre az időre esik a nádornak és Reviczky kancellárnak felterjesztése a híd ügyében. A nádor azt jelentette, hogy Széchenyi az Aldunáról visszatérve, ismét felvetette a híd ügyét. A rendek és főrendek többsége pártolja az ügyet, meg az általános fizetés elvét; valószínű is, hogy mihelyt befejezik az úrbéri javaslatot, a híd kerül napirendre. Véleménye szerint egyes főrendek azt hiszik, hogy ha Széchenyi ezt keresztülviszi, az ifjúságnál közbecsülésben növekedni fog, azért tanácsosabb volna, ha a kormány ezt az elkerülhetetlen javaslatot királyi leirrattal megpendítené és tanácskozássba vételét kívánná, mert így a kormány irányíthatná az ügyet és megakadályozhatná Széchenyi dicsőítését. Reviczky kancellár viszont a nádor óvatosságára rámutatva (hogy maga véleményét nem nyilvánít, hanem egyes főrendek véleményét tolmácsolja), kijelentette, hogy a kormány méltóságán alul volna az, hogy

egy magánemberrel a népszerűségért versenyezzen. Nem is érne célt a tervezett királyi leirat, mert Széchenyi tisztelői észrevennék célzatát, hogy Széchenyi érdemeit akarja kisebbiteni. Széchenyi most Bécsben van, hogy az ügyet előmozdítsa, azért még azt is mondhatnák, hogy a királyi leiratot ő eszközölte ki. A kormány kívánja ugyan a hidat, de ha ő kezdeményezné, bizonyára azt a szándékot látnák benne, hogy a nemességet adó alá akarja vonni; míg ha nem avatkozik az ügybe, a rendek maguk mondják ki azt, ami a kormányra kíváncsú. A kormány kezdeményezése azért is hátrányos volna, mert a rendek akkor a kormány pénzbeli hozzájárulását is kívánnák. A miniszteri értekezlet a kancellár álláspontjára helyezkedve, ellenezte a királyi leirat kiadását, és így az nem is jelent meg.⁵⁶

Széchenyi ez alatt a január 11 és 12-i szünetet felhasználva, rávette a kerületi ülés elnökeit (Hertelendy Miksa és Németh János), hogy az ügyet már 13-ra tűzzék ki tárgyalásra.

Kossuth *Országgyűlési Tudósításai* szerint az elnöklő Hertelendy az ügy előzetes alakulása alkalmával a hallgatóság közt megjelent Széchenyit ilyenképen üdvözlölte: »Teljes lélekkel örvendek, hogy (az ügy) oly kedvező időpontban kerülhet országos tanácskozás alá, midőn ama nagyérdemű hazafi, ki ezen nemzeti ügynek mindeddig legfőbb előmozdítója volt és kinek lelkes munkás fáradozásai bizonyos sikert reménylhetnek, személyesen jelen lehet. (Hangos éljen! Gr. Széchenyi főhajtással köszön.)«

Legelőször a főkérdést tűzte ki az elnök tárgyalásra, hogy a rendek elfogadják-e a 2. pontba foglalt, kivétel nélküli vámfizetés elvét és hogy törvény jelentse ki a szerződés ideje alatt a fennálló kiváltságok felfüggesztését.

A vitát Szluha Imre fehérmegyei követ kezdte meg, küldői megegyezését jelentve ki azon feltétel alatt, hogy a vámfizetés idejét is határozza meg a törvény, nehogy a vállalt teher örökkössé válhassék. Dubraviczky Simon pesti követ az idő meghatározását lehetetlennek tartotta, mert ez a vállalkozókkal kötendő és helybenhagyás végett az országgyűlés elé terjesztendő szerződéstől függ. Prónay János nógrádi követ felvilágosítást kért arra nézve, hogy 1. a hídvám lényegesebb felemelése nélkül lehet-e részvénytársaság keletkezését remélni; 2. a részvénytársaság részvényei megtartják-e eredeti becsárukat és 3. feltétlen szükséges-e a kiváltságok felfüggesztési idejének meghatározása. Az elnök azt adta válaszul, hogy a részvénytársaság egybeállásáig lehetetlen e kérdésekre vála-

⁵⁶ Confer. Akten 1835. év 26. sz. Reviczky felterjesztése jan. 6-án kelt, a határozat jan. 14-én.

szolni, a tarifa azonban az ország rendeitől függ. Dubraviczky azonban készen nyilatkozott a válaszolásra. Szerinte az első kérdésre korai a kívánság, mert az első dolog a fizetés elvének megállapítása, majd egy bizottság kiküldése, hogy a két várossal a tarifát kidolgozza és előterjessze. Csak ezután — ha a vállalkozás haszonnal kecsegtet — alakulhat meg a részvénytársaság, és ez megfelelő számítás után csak akkor nyilatkozhatik az időre nézve. A 3. pontra szerinte már megfelelt a fehérmegyei követ. Beöthy Ödön bihari követ kijelentette, hogy magas vám zsibbasztólag hatna a kereskedelemre, azért ezt úgy kellene megállapítani, hogy a részvénytársaság nyerhessen, de a híd felszabadulása se tartson sokáig. Prónay ezek után megmaradt azon véleménye mellett, hogy kérdései nem időelőttiek. Nagy Pál soproni követ azonban felhívta Prónay figyelmét, hogy a fizetés elvének elfogadása után majd hozzászólhat a tarifához. Majd az alapelvre nézve a kérdés feltevését így ajánlotta: »Felfüggesztessék-e a nemességnek hídvámfizetési kiváltsága a budapesti álló hídra az országgyűlés által meghatározandó tarifa szerint bizonyos esztendőkre.« Mások a kérdést így kívánták: »Felfüggesztessék-e a nemesi kiváltság vagy nem?« Marczibányi Antal trencsényi követ a fizetés elve előtt azt kívánta eldöntetni, hogy a fizetés csak bizonyos esztendőkre szól-e, hogy a tarifa csak országos elhatározástól függ-e, hogy a híd csak az ország rendelkezésére fog-e alávettetni, hogy az esztendők elmúltával az ország elhatározásától függ-e a vámfizetés megszüntetése, vagy hogy más nemzeti vállalatok eszközzésére fordíttassék-e. Borsitzky István trencsényi követ viszont a kérdés feltevését úgy kívánta, hogy mindenki fizessen-e vámot az országos kiküldöttség véleményében megállapított feltételek alatt. Erre megtörtént a szavazás. Nem voltak jelen Ung, Hont és Árva követei; szavazatukat felfüggesztették: Szabolcs, Sopron és Horvátország követei; a fizetés ellen szavaztak: Abauj, Sáros, Gömör, Bereg, Pozsony, Nyitra (ez subsidiumot ajánlott), Nógrád, Mosony, Esztergom (szinte subsidiumot), Turóc; az orsz. küldöttség véleményére szavaztak Zemplén, Szatmár, Szepes, Borsod, Heves, Torna, Ugocsa, Bihar, Máramaros, Csongrád, Békés, Csanád, Arad, Temes, Torontál, Krassó, Trencsén, Vas, Zala, Komárom, Liptó, Somogy, Bars, Győr, Baranya, Veszprém, Fehér, Zólyom, Tolna, Pest, Bács, Pozsega, Verőce, Szerém megyék, az egyházi rend, a hajdu kerület. A jász kerület nem szavazott. Így tehát a fizetés elvét (a 2. pont) 34 szavazattal 10 ellen elfogadták. Többen érdekes indokolással szavaztak. Ezek közt Kölcsey Ferenc szatmári követ kifejtette, hogy az idejövő idegen furcsának találná, hogy a nyers-terményekkel foglalkozó országban, melyet a Duna kettéssel, és ahol a szállításra jó út és híd kell, vannak olyanok, kik azt

szükségtelennek tartják vagy azt kívánják, hogy az utakat, hidakat más építse, ő pedig ingyen járjon rajta, mert van törvény, amely felmenti a fizetéstől. Úgy hiszi, hogy a nemfizetési kiváltságot a körülmények hozták magukkal, de azóta megváltoztak a viszonyok, tessék mindenkinek fizetni, ha a hidat használni akarja. Pfannschmidt Ede (később Zsedényi) szepesi követ szerint a nemzeti alkotmányos szabadság nem abban áll, hogy semmit se fizessünk, hanem abban, hogy senki a nemességre terhet ne vetthessen, csak önmaga. Nagy Pál szerint a magyar alkotmány nem a nemfizetésben, hanem abban áll, hogy a nemzet csak önmaga által, a fejedelem befolyásával hozott törvénynek engedelmeskedjék.⁵⁷

Január 14-én a 3. és 4. § felett folyt a vita. Hertelendy azt javasolta, hogy a kerületi ülés titkos szavazással válasszon egy küldöttséget, amely a kirendelendő országos küldöttségnek utasítást dolgozzon ki, de a többség ezt szükségtelennek tartotta, mert az adatok tudása előtt részletes utasítást kidolgozni lehetetlen, és épen az adatok megtudására rendelő ki az országos küldöttség. Prónay és Justh azonban folytatták az ellenszegülést, mire Balogh János megjegyezte, hogy természetesnek tartja azok ellenszegülését, akik nem akarják a híd felépítését, mert elbukván a főkérdésnél (fizetés elvénél), most hátráltatásokkal akarják az ügyet akadályozni. Ezt a vádat Prónay és Justh elhárították maguktól. Somssich Miklós somogyi követ Buda és Pest városok kárpótlásához csak úgy volt hajlandó hozzájárulni, hogy a mostani hajóhídba fektetett tőke kárpótoltassék, a jövő vámszedhetésért való kárpótláshoz nem járult hozzá. A többség e kérdést a kirendelendő országos küldöttség jelentése utánra halasztotta és a 3. és 4. pontot általánosságban elfogadta. Elfogadta Pázmándy Dénes komáromi követ indítványát is, hogy az állóhíd ne a kormányzékattól, hanem egyedül az ország rendeitől függjön.

A kerületi ülésen elért eredmény nagyon felbuzdította Széchenyit. A január 13-i siker után azt írja naplójába, hogy mindenki csodálja a nagy győzelmet; az ülésben a nyílt ellenzés mellett sokan dícsérték; hazafinak, Világos Pistának nevezték; a personalis (Somssich Pongrác) gratulált neki, de kételkedett őszinteségében.

Széchenyi a siker után Bécsbe utazott, felkereste hg. Metternichet, hogy tájékozódjék a bécsi kormány álláspontjáról, de Metternich a közömböst adta, mindenről beszélt vele, csak a hídról, a Dunaszabályozásról nem.

⁵⁷ Kijelentette, hogy a fizetés elvét elfogadja, de szavazatának felfüggesztését azzal indokolta, hogy küldői tudtán kívül nem disponálhat, meg kell várnia az utasítást, amely kétségtelen a fizetés mellett lesz, „minthogy a lelkes hazafit, ki e tárgyat megindítá, keble szülöttének nevezheti“.

A kerületi ülés állásfoglalása után az izenettervezet a január 20-i országos ülésen került tárgyalásra.

Az izenettervezet szerint a Duna az országot két részre szakítja, épen ezért a közigazgatás egybefüggése, a haza alkalmasabb védelmi rendszere, a kereskedési út gyakori félbeszakításának elhárítása végett szükséges egy pont, amely a két partot egybekösse. Az állóhidat már eddig is a hajdankor több fejedelme meg akarta építeni, de baltörténetek, különösen a mohácsi vész után két századig tartó inség ezt meggátolták. Ez a cél indította a jelen országgyűlés rendeit arra, hogy 1833. július 8-án izenetben felhívják a főrendeket, hogy egy állandó híd építése tanácskozásba vétessék és egy országos küldöttség útján erre nézve javaslatokat és hiteles tudósításokat szerezzenek. Most azt kell eldönteni, hogyan szereshető meg erre a szükséges költség. A felosztás vagy szabad ajánlás módja nem célszerű, hanem az országos küldöttség által javasolt az a mód, hogy a hidat részvénytársaság építse. Ennek biztosítására azonban szükséges, hogy a velük kötendő szerződést törvény határozza meg. Ebben ki kell mondani, hogy

a) az építendő hidon a szerződés ideje alatt kivétel nélkül mindenki fizessen hídvámot;

b) ezt a hídvámot egy állandó és az országgyűlés által megállapítandó jegyzék szerint az országgyűlés által meghatározott ideig és feltételek alatt kell fizetni, és a vám a kikötött idő alatt nem változhatik;

c) a híd ügye, minden állapota kezdettől fogva végig egyedül az országgyűlés felügyeletétől és rendeletétől függ, azt kormánysszéki intézkedések alá soha, semmi szín alatt nem lehet venni;

d) a szerződési idő elteltével a híd a nemzet tulajdona lesz és azt, hogy mi történjék azzal tovább, egyedül az országgyűlés fogja elhatározni.

A tárgy bővebb kifejtésére szükséges a vámjegyzék megállapítása és a két várossal az igazság és a törvények értelmében megkívánandó kárpótlás, továbbá a szerződés elkészítése végett egy országos küldöttség mielőbbi kirendelése, hogy ez javaslatát jóváhagyás végett még a jelen országgyűlése alatt benyujthassa.

Az országos ülésen kilenc megye követe szólalt fel az izenet-tervezet ellen, a leghevesebben Prónay János nógrádi követ. Szerinte nem lett volna szabad a hidat a kereskedelmi sérelmi ügyek közül kiemelni, vagy pedig mással kellett volna kezdeni, pl. a kereskedelmi utakkal és hidakkal; megemlítette, hogy ha hidat akarunk, ne milliós kőhidat, hanem olcsó fahidat építsünk; ha a gazdag Amerika, a jobbmódú és kormánytámogatásban részesülő Bécsnek jó a fahíd (Tabor-híd), elé-

gedjünk meg ilyennel mi is, annál inkább, mert ilyet (200—300 ezer forinton) maga a két város is építhetne, míg a részvénytársaság két milliósat akar, de ekkor a vámot is fel kell emelni. Nem kell a dolgot erőltetni, mielőtt hozzáfogunk a tárgyhoz, szükséges a kivihetőséget adatokkal felvilágosítani és megállapítani, hogy a nemesi jog felfüggesztése meddig fog tartani. Eddig minden segedelem csak igazolt szükség esetén adatott meg, ha most ettől elállunk, a kormány ellenünk fogja használni; amíg az elkerülhetetlen szükségességet alapos adatokkal fel nem világosítjuk, végső elhatározását felfüggeszti. Pozsony követe (Fekete Ferenc) kijelentette, hogy a nemzeti ügy iránti buzgóságot meggyéje helyesli, de ez az ügy nem az egész nemzet hasznára van. A híd a kereskedelmi akadályokat nem hárítja el, mert télen a körüle levő utak rosszak; az eszme korai. Esztergom követe (Andrássy József) szívesen áldozna, de a kivitelre nézve más a véleménye, segedelem (subsídium) útján akarja a célt elérni, és a két város kapjon kárpótlást. Nyitra követe (Ocskay Ignác) nem látta az elkerülhetetlen szükségességet és a világos hasznót, azért nem áll rá. Az előtte szólók cáfolására ezután Trencsén követe (Borsitzky István) azt vitatta, hogy az ügy nincs ellentétben sarkalatos törvénnyel, mert a fizetés csak bizonyos időre szól, azért az izenet mellett szólt. Ellene volt Gömör, Sáros követe, Turóc pedig a kereskedelmi munkálatokra akarta halasztani; Bereg is ellene volt, mert sérti az alkotmányt, és a tárgy oly nagy áldozatra nem méltó; Bács megye követe pártolta ugyan, de Trencsén követének arra a nyilatkozatára, hogy az időt nem lehet megállapítani, elállott még akkor is, mikor Borsitzky kijelentette, hogy *most* nem lehet megállapítani. Az izenet mellett nem szólalt fel Borsitzkyn kívül senki, mivel az *Országgyűlési Tudósítások* szerint »többre szükség nem vala, mert hangos *maradjon*«-nal elfogadták a tervezetet és azonnal átvitték a főrendi táblára.

A főrendeknél kemény ellenségei voltak a javaslatnak. Ezek vezetője gr. Cziráky Antal országbíró és gr. Pálffy Fidél tárnokmester voltak. De Széchenyi is résen állott. Amint január 20-án értesült a nádortól — aki egyébként tudakolta tőle, hogy eljönnek-e Bécsben levő barátai a tárgyalásra —, hogy 22-re napirendre tűzi az alsó tábla izenetét; gyorspostával hívta bécsi barátait: gr. Károlyi Lajost és Istvánt, gr. Esterházy Mihályt és Kázmért, gr. Sándort és b. Sinát. Az érdeklődés tényleg nagy volt, úgy hogy 22-re szokatlan nagy számban jelentek meg a főrendek. A híd ügye mégis a 22-i napirendről elmaradt. Az *Országgyűlési Tudósítások* szerint a híd miatt a szokottnál számosabban jelentek meg a hallgatók is, mert az a hír volt elterjedve, hogy a főrendeknél nem fog a rendek izenete elfogadtatni. A főrendi ülés előtt, írja Kossuth, értekezlet volt

és mint mondják, az ország bírása, a tárnok, a főpohárnak (b. Eötvös Ignác), a főlovászmester (gr. Zichy Ferenc), a pécsi püspök (b. Szepessy Ignác) a vámfizetés ellen erősen kikeltek; az ország bírása nevezetesen azon aggodalmait nyilatkoztatá, hogy »e mai napon temettetik el a magyar constitutio«. Megemlíti Kossuth, hogy nemcsak a hallgatóság, de a főrendek is nagy számban voltak együtt, így gr. Károlyi István és Lajos, gr. Andrássy Károly, mint a két b. Jeszenák, b. Sina és még némely más mágnások, kik Pozsonyban laknak ugyan, de az ülésekre járni nem szoktak. A nádor fel is használta ez alkalmat, hogy a főrendeket figyelmeztesse kötelességükre; kijelentette, hogy ezentúl szabadságot csak súlyos okból fog adni. A főrendek nemcsak 22-én, hanem 23-án is értekezleten tanácskoztak az állandó híd ügyében. Széchenyi, feljegyzése szerint, nagyon hevesen beszélt és Czirákytól örökre elvált, mert ilyen emberrel nem lehet a civilizációban egy lépést sem előre tenni.

2. A főrendek első válasza.

A főrendi táblán nyilvános tárgyalásra január 24-én került a sor. A nádor, szokása szerint, röviden ismertette a tárgy történetét és lényegét. Mint alapelvet előkérdésnek azt tűzte ki tárgyalásra, hogy a vállalat részvénytársaságra bizassék-e és e célból a vámentesség egy bizonyos időre felfüggesztessék-e, és hogy a hídon az országgyűlés által megállapítandó tarifa szerint meghatározandó ideig mindenki vámot tartozzék-e fizetni.

Gr. Cziráky Antal vezette be az ellenesek részéről a vitát. Szerinte az ügy a kereskedelmi munkálatokhoz tartozik, tehát el kell halasztani, mindamellett, hogy országos küldöttséget rendeltek ki. Majd az általános szükségesség, országos haszon, ősi alkotmány szempontjából vizsgálta az ügyet és azt találta, hogy az a publica salus-szal nincs összefüggésben, tehát nem sürgősen szükséges; nyolc századig nem volt ilyen híd, még sem szenvedett a közbátorság, a közigazgatás; nem országos ügy, mert még sok akadályt kell elhárítani, segédkütfőket megszerezni; a haszon legalább is bizonytalan, de bizonytalanok a feltételek, a vállalkozó társaság, a tarifa, a szerződés ideje, csak a nemesi jus sérelme bizonyos. Nem állítja, hogy kényszerítő esetben a nemesi kiváltságot nem lehet módosítani (említett is példákat, ezek közt az arany bulla ellenállási jogát!), de a híd nem ilyen tárgy, azért a rendeknek azt kell válaszol adni, hogy bizonytalan nyereségért az alkotmány alapelvein és sarkalatos nemesi kiváltságainkon még ideiglenes sebet verni sem szabad, hanem előbb az ügyet bizonyosságra és határozott fénybe kell helyezni.

B. Szepessy Ignác pécsi püspök szerint az országos küldöttség nem adott pontos választ, csak az általános elveknél maradt; a híd sem nem hasznos, sem nem szükséges; az egészet még egyszer részletesebb kidolgozás végett a küldöttséghez kell utasítani. Ezután Széchenyi szólalt fel röviden (mert mint az *Országgyűlési Tudósítások* írja, elég hosszasan kellett két napig a conferentiában küzdenie), kijelentvén, hogy lelkiismerete szerint az izenet elvei nem sértik sarkalatos törvényeinket, másrészt meg van győződve, hogy az álló híd csak így lehetséges; továbbá a legsürgetőbb közszükségek közé tartozik, hogy a belső közösülés jó eszközei akárhol, akárminel kezdessenek meg, azért a rendekkel egyetért. Pyrker László egri érsek Traján hídjára hivatkozva, lehetőknek tartotta a kivítelt, hasznosnak és szükségesnek; jobbnak tartaná a pénz előteremtésére a subsidiumot, de azért elfogadta a javaslatot. Gr. Pálffy Fidéltárnokmester a híd építését általában igazságosnak és hasznosnak vélte, de nem közszükségnek; a rendek akarják, de kételkedik a híd állandóságában, mivel a javalt mód alkotmányunkat sérti, az önkéntes ajánlás mellett foglalt állást.

B. Eötvös Ignác főpohárnok nem akarta akadályozni a tárgyat, bár a kereskedelmi munkákhoz tartozik, kívánja a híd építését, de törvényes módon; az országos küldöttség a mostani tulajdonosokkal tárgyalja meg a kérdést és ezután tegyen kimerítő jelentést.

B. Perényi Zsigmond ugocsei főispán szerint a híd szükséges, vétessék külön a kereskedelmi munkálatoktól és a rendek által javalt módon létesíttessék, a privilégium nem azt mondja, hogy a nemzeti jólét-követelte intézetekre nem szabad áldozatokat hozni.

B. Bedekovics Lajos körösi főispán szerint a híd hasznos, szükséges, nem szabad halogatni. Ürményi Ferenc tengerparti kormányzó szerint, ha a főrendek belementek a küldöttség kirendelésébe, most a további felvétel nem mellőzhető. Gróf Zichy Károly vasmegyei helytartó nem egyezett bele a nemesi szabadság feláldozásába, bár a híd hasznos, tessék szabad felajánlással felépíteni, ez esetben 10.000 frtot ajánl. Láncki József békési főispán szerint a híd nem elsőrangú szükség, de küldöttséget már rendeltek; hiszi, hogy a híd szükséges, szeretné még életében látni, építtessék tehát, de előbb be kell mutatni minden adatot és ezeket azonnal vegyék tanácskozásba; alapulvül fogadtassék el, hogy a költséget egyedül a nemesi rend viselje, és míg ezt le nem fizetik, addig szedjen a társaság vámost, de csak az adózóktól. Gr. Zichy Ferenc főlovászmester addig, míg nincsenek jó utak, nem építtetné a hidat; minden áldozatra kész sarkalatos törvényeink sértése nélkül; hiszi, hogy találkoznak hazafiak, akik e célra adakozni fognak, ő is kész ezt meg-

tenni. Vurum József nyitrai püspök a rendek javaslatát a legigazságosabbnak tartotta, de a törvény sértésének megkerülésére középutat ajánlott, azaz fizessen egyedül a nemesség önkéntes ajánlással. A rendek javaslata ellen szóltak még: Almásy József gömöri főispán, Jordánsky Elek c. püspök, gr. Batthyány Imre zalai administrator, Belanszky József besztercebányai püspök, gr. Esterházy Imre; a rendek javaslata mellett: gr. Károlyi Lajos, Szegedy Ferenc verőcei főispán, gr. Csáky Károly szepesi főispán, Kopácsy József veszprémi püspök, hg. Odescalchi Ágost, gr. Zichy-Ferraris Ferenc győri főispán, b. Vécsey Miklós szatmári főispán, gr. Nádasdy Lipót, gr. Károlyi István, gr. Keglevich Károly, gr. Viczay Károly, id. és ifj. Jeszenák János és b. Sina. A nádor ennek alapján a többséget a rendek javaslata mellett mondta ki.⁵⁸

A január 26-i ülésen a főrendek az egyes pontok tárgyalásába fogtak. Az *a)* pontban többen a »mindenki« (fizessen) ellen foglaltak állást (b. Vécsey, gr. Keglevich János, b. Pongrácz, Jordánsky), de Ürményi Ferenc és b. Perényi Zsigmond felszólalása után a kifogásolt szó megmaradt és a végleges határozatot a kirendelendő küldöttség jelentése utánra hagyták.

A *b)* pontban az állandó tarifa és a meghatározandó évekre nézve szintén aggályok merültek fel, de b. Perényi megnyugtatósa után a végleges döntést szintén elhalasztották.

A *c)* pontban sokan, jobbágyi kötelességükre hivatkozva és a kir. jog szentségét emlegetve, azt támadták, hogy a híd minden kormányzéki befolyástól ment legyen és csak az országgyűléstől függjön, de gr. Csáky Károly megmagyarázta az alsó tábla célzatát, hogy ők a legfelsőbb felügyeletet nem akarják kizárni. B. Perényi és Ürményi is hasonlóképen magyarázták az alsó tábla célzatát s erre a többség úgy határozott, hogy a kormány felügyeleti joga a törvényben kifejeztessék.

A *d)* pontban csak e kifejezést kifogásolták: »az ország rendjei« és a többség határozatára helyébe ez került: »a törvényhozó test«.

3. A rendek második izenete.

A főrendeknek ily értelemben módosított válaszizenetét a ker. ülés 1835. február 3-i ülésén tárgyalta. Tudomásul vette az alapelvhez való hozzájárulást, az *a)* és *b)* pontban elfogadták a főrendek változtatásait, a *c)* pontnál már vita keletkezett, Marcibányi és gr. Delamotte veszedelmesnek tartották a főrendek kívánságát (hogy országgyűlésen kívül a kormányzéki és közigazgatási felügyelet fenntartassék), mert ha a kormánynak

⁵⁸ Az Országgyűlési Tudósítások szerint 20 szóval 13 ellen, Széchenyi naplója szerint 25 szóval 20 ellen, és ő névszerint megjelöli a szavazókat.

a legkisebb befolyást megadják, magához fogja ragadni egészen; azért teljesen ki kell rekeszteni a kormányt. Szucsics a közigazgatási felügyeletbe még beleegyezett, de a kormányszékibe nem. Borsitzky István véleménye az volt, hogy a főrendek szerint a hozandó törvényt a kormány, mint végrehajtó hatalom juttatja érvényre, s ez egyenes kötelessége. Ily véleményen volt Nagy Pál is. Fekete viszont azt, hogy miben és mily hatósága legyen, az orsz. küldöttség jelentése utánra halasztaná. Klauzál Gábor attól tartott, hogy a kormány befolyását az ország óhajtatásának közvetlen utakon való megsemmisítésére fogja felhasználni és eleven színekkel ecsetelte, hogy a sok hivatal tárgyalásaival, jelentéseivel oly huza-vonát idézhet elő, hogy egy század múlva sem lesz híd; azért azt nem ellenezte, hogy a kormány országgyűléstől országgyűlésig alkotmányos úton felügyeljen a törvény végrehajtására, de semmiféle intézkedési befolyásba nem egyezett bele. Végül is Fekete elnök a véleményeket úgy foglalta egybe, hogy a rendek az intézkedést értették és ehhez ragaszkodnak, a felügyeletről az orsz. küldöttség jelentésének tárgyalásakor fognak határozni s ezt egyhangúlag el is fogadták. A *d)* pontban (»ország rendjei« helyett »törvényhozó test«) megegyeztek a főrendekkel.

Az alsó tábla az 1835. február 5-i országos ülésen az így előterjesztett második izenettervezetet változatlanul elfogadta, csak Ung megye követe vétette fel az országgyűlési naplóba a határozatban való meg nem nyugvását.

4. A megegyezés.

A főrendek a tervezethez február 6-i ülésükben hozzájárulván, az alsó táblán a személynök a régi bizottság tagjait nevezte ki. A kilépettek (Czindery László, Csapó Dániel, Majthényi László és gr. Andrássy György) helyett Palóczy László borsodi, Majthényi Antal honti, Szallopek János verőcei és Szluha Imre fehértmegyei, továbbá Nagy Benedek budavárosi, Stajdacher József zágrábvárosi, Poroszlay Frigyes debrecenvárosi követeket jelölt meg. A főrendi táblán a nádor a régieken kívül még b. Pérenyi Zsigmond ugocsaí főispánt, gr. Károlyi Istvánt és gr. Andrássy Györgyöt nevezte ki az országos küldöttségbe.

A két tábla megegyezése reményt nyújtott a sikerre, de kétségtelen volt, hogy a hídellenzők harca csak szünetelt. Ezt fejezi ki Széchenyi február 6-i naplófeljegyzése is, amikor Goszthonyi e szavait írja le: »Csak sietni kell, mert Nógrád (Prónay) virulentiával felpiszkálja a többi vármegyét; Cziráky beszéde mindenütt kering«. Széchenyi ezt azonnal közölte a nádorral, akinek erre, mint Széchenyi írja, hosszú lett az arca.

VIII. Az orsz. küldöttség újabb megbízatása.

1. Pest város követi utasítása.

Jellemző Széchenyi fáradhatatlan munkásságára, hogy amint 1835. jan. 24-én a főrendi tábla elfogadta a fizetés elvét, nem várta meg a tárgyalás további menetét, hanem azonnal Pestre utazott, hogy a két városnál az ügyet előkészítse. Január 26-án már Seeber Károly pesti polgármesterrel, Kolb János szószólóval és Tüköry József hajóhíd-bérlővel, 28—29-én viszont Öffner Ferenc budai polgármesterrel és Thoma József szószólóval tárgyal, 31-én pedig részt vesz a pesti vál. polgársági ülésen, amelyen a városi követeknek a hídra vonatkozó jan. 25-i tudósítására adandó utasításról tanácskoztak.

A polgárság az országgyűlés által megállapított fenti négy pontra nézve a következőket javasolta a tanácsnak:

a) hogy hálásan elismervén a nemességnek privilégiumáról való lemondását, a polgárság is mondjon le a szerződés idejére előjogairól; de megjegyezte, hogy kívánatos lett volna, ha ez ügyben a polgárságot a tanácskozás kezdetén megkérdezték volna;

b) hogy a tarifa mérsékelt legyen, a szerződéses idő ne tartson sokáig;

c) hogy a hídépítők iránt (bármik legyenek is) előre bizalommal van, de kívánatos, hogy az új híd a hajóhíd helyére kerüljön vagy a Szarka-utca (ma Zrínyi-utca) és a belvárosi templom között épüljön; ha feljebb-lejebb épül, maradjon meg a hajóhíd is, nehogy az ott lakók károsodjanak; ezenkívül minden intézkedés megtétessék a városnak árvíz ellen való megvédésére;

d) hogy a szerződés eltelte után a polgárság előjoga az új hídra is érvényes legyen, mert ha a nemzet tulajdona lesz, ez a *két város jogát sértené*; ezért a követeknek utasításul azt kell adni, hogy a város kész minden kárpótlásról lemondani, de ragaszkodik ahhoz, hogy a szerződés lejártá után a híd a két városé legyen, és hogy a híd fenntartására mérsékelt vámot szedhessen. Ha a híd a nemzeté lesz, ebből sok kellemetlen következmény származhatik a tulajdonjog megsértése miatt. A polgárság kész minden pénzügyi előnyt nyújtani, de a tulajdonjog szent és sérthetetlen előtte, úgy hogy ha választania kellene, ehhez ragaszkodik és inkább lemond a hídról.

Amint látható, a polgárság állásfoglalása nem volt kedvező, a tulajdonjog szentségére való hivatkozása előre veti a bekövetkezett szívós harcot.

2. A kiküldött albizottság tárgyalása a két várossal.

Széchenyi e gyűlések után ismét visszatért Pozsonyba, hogy a két tábla megegyezését előmozdítsa és az országos küldöttségnek február 8-i gyűlésén jelen lehessen.

Ez a gyűlés először is megállapította teendői sorát és a következő adatok megszerzését: milyen az eddig gyakorlatban volt híd vám, a hajóhíd jövedelme, milyen lesz az új terv elfogadásával remélhető megközelítő jövedelem, a két város esetleges kárpótlása. Buda követe, Nagy Benedek figyelmeztette a küldöttséget a városok tulajdonjogára és több más mellőzhetetlen tekintetre. Mivel az így felvetett kérdésekben (vajjon és minő tulajdona a hajóhíd a két városnak; van-e vagy nincs helye a kárpótlásnak; ha ez igazságos, fognak-e vagy nem kárpótlást kívánni?) csak a részletes nyomozás nyújthat felvilágosítást, a kiküldöttség egy albizottságot küldött ki Pestre, hogy az ott időző elnökkel, gr. Keglevich Gáborral igyekezzen a szükséges adatokat megszerezni, hogy azután az országgyűlés ne csak a vámjegyzéket, hanem a hídépítés egyéb körülményeit is megállapíthassa. Az albizottság tagjai voltak: Széchenyi, gr. Károlyi István, Beöthy Ödön bihari, Dubravitzky Simon pestmegyei, Havas József pesti városi és Nagy Benedek budai követ.

Gr. Keglevich Gábor elnöklete alatt (febr. 13.) ez az albizottság küldetése célját három pontba foglalta: 1. meg kell határozni a híd vám összegét, a hajóhíd jövedelmét; 2. megközelítőleg az új híd jövedelmét; 3. a hajóhídból kifolyólag az igazság és a törvények értelmében helye van-e a kárpótlásnak. Febr. 14-én, az elnök hivatalosan tudatta a két várossal — a fenti jegyzőkönyvet mellékelve — Pestre érkezését és felhívta a városokat, közöljék vele véleményüket és szándékukat.

A) Az alküldöttség tagjainak többsége egyúttal Buda vagy Pest választott polgárságának vagy tanácsának a tagjai is lévén, ezekben a tanácskozásokban igyekeztek befolyásukat érvényesíteni. Így Széchenyi már febr. 13-án megkezdte Pest városánál a munka előkészítését, résztvevén a híd ügyében a városházán tartott bizottsági ülésen és itt azt javasolta, vegyen a város az alakuló társaságtól 300 részvényt 500 frtjával; febr. 16-án a részvénytársasági vállalkozást is magára vette Kovács Zsigmond, Tüköry József és Kappel Frigyes pesti polgárokkal és ezt február 17-i beadványukkal a város elé terjesztette, kérvén a tanácsokat, hogy az országgyűlési határozatok alapján oly végzést hozzanak, hogy a hídnak a város díszére való felépítését egy részvénytársaság vállalhassa, mert ha a törvényhozó és végrehajtó hatalom igazságos határozatával ezt lehetővé teszi, kész társaival ily részvénytársaság alapját megvetni.

A két város Keglevich elnök levelét,⁵⁹ Széchenyi és társai ajánlkozását először is a választott polgársághoz tette át véleményezés végett, ezenkívül Damianovics György tanácsnok elnöklete alatt vegyes bizottságot küldött ki. (Tretter György főjegyzőt, Kolb János szószólót, Gömör Károly szószólói segédet, Takácsy György, Gross Ferenc, Kappel Fridrik, Széchenyi István vál. polgárokat és Tüköry József hídbérlőt.) A tanácskozás alapja az volt, hogy az új vámjegyzék ne legyen se magas, se alacsony, mert akkor vagy a lakosságot sujtja és a kereskedelmet veszélyeztetné, vagy a részvénytársaság létesülését akadályozza. Egyes tagok mégis a hídvámjegyzék mérséklését, mások emelését kívánták, de hosszabb vita, a fennálló és előző vámjegyzékek megvizsgálása után abban állapodtak meg, hogy némi módosítással az 1790-től 1808-ig fennállott jegyzéket fogják javasolni, mert ez 18 évig állott fenn, és mérsékelte. Ezt a vámjegyzéket a pesti választott polgárság is elfogadta február 19-i ülésében.⁶⁰

A Keglevich hivatalos levelében célzott többi kérdéssel a választott polgárság február 21-i ülésében foglalkozott.⁶¹

Az országgyűlés határozatára hivatkozva »nem letek szavakat örömük kifejezésére«, mert az országos végzések bölcsek, nagylelkűek, a nemzeti jólét és gazdagság elenyészhetetlen forrásai lesznek. Kijelentik, hogy nem csekélyebb hazaszeretettől lelkesítve semmiféle áldozattól nem irtóznak. A szándékolt törvény, hogy mindenki fizessen a hídon, a nemzet hasznára lesz, és az országgyűlésileg megállapítandó vámjegyzék, a fizetés meghatározott ideje az elvek minden elcsavarását lehetetlenné teszi. Pest és Buda együtt évi 45.800 frt. jövedelmet élvez, s a nemesség jussainak ideiglenes feláldozásával szemben a polgárság kész ugyanezen időre hídjövedelméről lemondani, sőt mivel ki van mondva, hogy a hidat egy részvénytársaság építse, jelentik, hogy ily társaság alapítására kebelükből jelentkeztek polgárok (t. i. Széchenyi és társai). A részvénytársaságnak gondoskodnia kell oly bevételről, amely költségeit biztosítsa, és mivel a híd jövedelmét az azon szedendő vám határozza meg, a tanács által kiküldött bizottság javaslatát (sem magas, sem alacsony) hagyta helyben. A polgárság kérése még az, hogy ha az országgyűlés a vámjegyzéket megállapította, kérje meg egyúttal a nádort, válasszon az ország rendéből alkalmas férfiakat maga mellé, és vállalja el a további intézkedést az esetre, ha a részvénytársaság majd felveti azt a kérdést, hogy hogyan építtessék a híd,

⁵⁹ A levelezést Széchenyi készítette elő, Keglevich csak aláírta.

⁶⁰ Széchenyi február 18-i naplófeljegyzése szerint Lechner János alfiskálissal együtt készítette el a vámjegyzékre vonatkozó városi választ.

⁶¹ Széchenyi naplófeljegyzése (febr. 21.) szerint úgy ment át az ügy, amint akarta. Kolb ellene volt, de a szavazásnál csak 20 szavazatot kapott, míg Széchenyi mellett 56-an szavaztak. Feljegyzi Széchenyi még, hogy nagyon magasan áll közbecsülésben, éjjeli zenét adtak neki.

és meddig tartson a költség pótlására szolgáló időszak. Lehet, hogy a részvénytársaság annyi időt javul, amely a mostani szabadalmat sokára halasztaná, és ezt nem lehetne elfogadni, azért a polgárság buzgóságának bebizonyítására szükség esetén kész (bár városok nem lehetnek részvénytársaságok) ily hidat maga felépíttetni, ha előzetesen az országgyűlés jóváhagyná, hogy az építési költségek biztosítására az állandó hídra megszabott fizetések *már a mostani hajóhídon is fizetessenek* oly feltétellel, hogy ez a bevétel is ellenőrzés mellett, csak a híd építésére fordíttassék.

Ezeket azonban a következő feltételek mellett engedik át:

1. ha a részvénytársaság a Duna áradása ellen minden intézkedést megtesz;

2. ha a híd az ottlakó polgárok károsításának elkerülésére a jelenlegi hajóhíd helyén építtetik, és ha ez lehetetlen, akkor a hajóhíd maradjon meg továbbra is helyén;

3. ha a polgárság nem szenved területi jogaiban, azaz az új híd a haszonosztandók eltelte után a két városnak adatik át, és mindenki szabadalmaiba visszahelyezve, egy mérsékelt vámjegyzék lép életbe a híd fenntartására szolgáló költségek fedezésére.

Ellenkező esetben kénytelen kijelenteni, hogy mivel a tulajdonjog sértése vagy egy alkotmány elleni közbirtok két szabad kir. város között, amelyé a révi jog és földtulajdon, a törvényhatóságot sértené és szoros következményeket vonna maga után, a polgárság minden óhaja mellett készebb az állandó hídról lemondani, mint törvényes tulajdonáról.

Pest város tanácsa febr. 23-án foglalkozott a választott polgárság véleményezésével. Elismerte, hogy a híd nagy haszonnal lesz különösen a két városra; elismerte a nemesi rend áldozatát, de úgy vélte, hogy a polgárság áldozata hasonló méltánylást érdemel. Beleegyezett abba, hogy a város a hajóhíd évi haszonbérletéről (22.900 frt) lemondjon és elfogadta a feltételeket is ilyképen:

1. hogy a híd a tőke és kamat lefizetése után a város tulajdona legyen s a fenntartási költségekre tovább méltányos vám fizetessék. A tulajdonjogot a híd építésénél is fontosabbnak tartja és ezt azzal indokolja, *a)* hogy a hídvám szedése a városnak privilégiummal adatott és ettől a jogától nem fosztható meg, e jogát emlékeztet felülhaladó idő óta gyakorolja, és más jogos állapot veszélyeztetése nélkül a tulajdon nem sérthető meg; *b)* hogy a várost a 22.900 frt. jövedelem nemcsak a révjognál fogva illeti meg, hanem a híd fenntartása és az ezzel járó költségek (töltés, épületek) miatt is, amely költségek nagyra rúgnak; ennek a jövedelemnek feláldozása nem nyereségről, hanem törvényen alapult jövedelemről való lemondás és a számítás szerinti 70 év alatt $1\frac{1}{2}$ milliónál

nagyobb tőkét tesz ki kamatok nélkül, sőt ezt a polgárságnak pótolnia kell költségvetésében, jogos tehát, hogy a tulajdonjog visszaszerzésével némileg kárpótoltassék; *c)* hogy lemondván a hídjövedelemről, az adatok szerint a két város lakosai az egész hídvámi jövedelem $\frac{2}{3}$ részét fizetnék, az ország többi lakosai stb. csak $\frac{1}{3}$ -át, s így az építendő hídhoz szükséges tőkéhez stb. leginkább ők járulnak; *d)* hogy a területiális joggal nem egyeztethető össze, hogy a két város telkén új tulajdon keletkezzék; *e)* hogy a városok három millió tőkéen kívül a vám $\frac{2}{3}$ -át fizetik, a többi lakosság (és a nemesség) csak $\frac{1}{3}$ -át, azért a városok nagyobb tekintetet érdemelnek; a nemességnek elég, ha visszaállván szabadalma, újra ingyen használhatja a hidat.

2. A részvénytársaság kötelezettsék a híd építésével együtt az előzetes és mellék munkákra (a töltésekre, parti építésekre stb.) és biztosítsa a városokat az áradás ellen.

3. Ha a híd a hajóhid helyén vagy a Szarka-utca és plebánia templom közt nem építhető, a részvénytársaság tartozzék a hajóhidat is jelen helyén illő állapotban fenntartani. A részvénytársaság megalakítására nézve a választott polgárság némely tagjától felvetett eszmével ellentétben azt ajánlotta, hogy a hidat a két város építse fel, ezért azonnal fizesse mindenki a vámot, hogy néhány év múlva elegendő tőke legyen az előkészítő munkákra és az esetleges részüvények útján felveendő tőke kamataira. A híd építését a két város korlátlanul eszközöltesse, vagy a nádor elnöklete alatt a vámmentesekből kinevezendő bizottság felügyelete mellett. Így a szabadalmak felfüggesztése csak 15—20 évig tartana, a hídra fizetendő vám ugyanis lassanként oly tőkét adna, hogy nagyobb kölcsönre nem volna szükség, míg ha magántársaság építené, legalább 70 évig tartana a törlesztés. Ha időközben bármely okból a híd nem volna felépíthető, az akkorig egybegyűlt alap $\frac{1}{2}$ -vel az országgyűlés rendelkezne, a másik fele pedig a két városé, bár ezek a vám $\frac{2}{3}$ részét fizették. A híd vámjegyzéket némi javítással a tanács is helyesnek tartotta, a híd vámot azonban a hajóhídra csak az esetben értette, ha az építést a városok eszközölnék és nem magántársaság. Ha e javaslatot az országgyűlés nem fogadná el, mostani jövedelmével nem építheti a hidat, fenntartja azonban a jogát, ha az építés részvénytársaságra bíztnék, hogy ebben illő részt vegyen, sőt hogy a vállalat feje lehessen, annál inkább, mert kebeléből (Széchenyi és társai) feltételek előterjesztése nélkül ajánlkoztak társaság alapítására. Elfogadta a választott polgárságnak azt a javaslatát is, hogy a nádor elnöklete alatt a vállalat előmozdítására országgyűlési bizottság küldessék ki.

Minthogy Pest városának a véleménye némely pontban eltérő volt, tudomás végett közölte ezt a választott polgársággal.

Ez február 8-i ülésén⁶² kérte a tanácsot, hogy az országos kiküldöttséggel a tanácsi határozattal együtt a választott polgárokat is közölje, ami meg is történt.

Amint a fentiekből látható, a pestvárosi tanácskozásokban Széchenyi ténylegesen résztvett, ott irányítólag hatott, de a nehézségek már ekkor is oly nagyok voltak, hogy teljesen elenyésztetni nem tudta.

B) Buda városánál nem ment oly gyorsan az állásfoglalás, mint Pestnél.⁶³ Az ügy menete itt is az volt, hogy Buda tanácsa a Széchenyi által kézhez adott Keglevich-féle febr. 14-i felhívást véleményezésre áttette a budai választott polgársághoz. Ez febr. 20-án foglalkozott a tárggyal. Elismerte a nagy hazafias vállalkozást, kijelentette, hogy lehetőség szerint elő akarja mozdítani, de előrebocsátotta kérését, hogy senki az építéssel tulajdonjogában ne károsíttassék. A hídhoz való tulajdonjoga a törvények és 60 éven túl élvezett birtokjog alapján kétségbe nem vonható, épügy a tulajdonjognak következménye a haszonjog sem. Tagadhatatlan, hogy az állóhíd hasznát az építő társaság élvezné és hogy a hajóhíd haszna megszűnnék, azért a várost kártalanítani kell. Amíg azonban az állóhíd helye nem ismeretes, nem állapítható meg, hasznos lesz-e a városra; addig tehát a polgárság nem foglalhat állást a kártalanítási összegre nézve. A vámjegyzékre nézve szintén az 1790—1808-ig érvényben levőt ajánlotta. Kijelentette, hogy a tulajdonjogról sohasem mond le, azért kéri, hogy az álló híd a szerződési évek eltelte után adassék át a két város birtokába, és mindenki nyerje vissza szabadalmát, az előre nem látott esetekből származó költségek fedezésére pedig országos igazgatás alatt erre szükséges tőke gyűjtessék egybe.

Buda választott polgársága ezt a határozatát elküldötte Pest választott polgárságának, hogy a továbbiakat közös ülésen beszéljék meg. Minthogy Pest időközben véglegesen határozott s Széchenyi Keglevich elnöknek febr. 26-án kelt és a városok választát sürgető hivatalos levelét a városoknak megküldötte, Buda választott polgársága 1835. március 3-án újból tanácskozásba vette az ügyet. Ekkor is ragaszkodott tulajdonjogához, ki-

⁶² Erről az ülésről feljegyzi Széchenyi, hogy Kolb belsejében dühös, Széchenyi már kétkedett a sikerben, mert Kolb előtte való napon bizottsági ülést hítt egybe (de Széchenyit mellőzte) és ezen mindenki ellene volt, de a 28-i ülésen mégis úgy történt minden, amint Széchenyi akarta, t. i. a tanács kijelentéséhez hozzájárultak.

⁶³ Széchenyi febr. 24-i naplófeljegyzése szerint Budán is közbenjárt; a részvénytársasági vállalkozókkal gyűlést tartott, ide küldöttség jött azzal, hogy ez a gyors menet nem lehetséges. Ugyanekkor hallja a pesti tanácsbeliek általános nyilatkozatát, hogy nem kell megtörténnie mindennek, amit Széchenyi akar.

jelentette, hogy ha a híd oly helyre kerül, hogy a hajóhidat feleslegessé teszi, az állami híd felépítésének idejéig (bár a tulajdonjogról ez időre sem mond le) a jelenlegi bérlet felét kéri azzal, hogy a szerződés eltelte után az állandó híd a két város tulajdonába kerüljön, és a szabadalom helyreálltával a nem szabadalmasok az országgyűlés által meghatározandó mérsékelt vámot fizessék a híd fenntartására.

Buda tanácsa azonban a választott polgársággal március 5-én oly válaszban egyezett meg egyértelműleg,⁶⁴ hogy javaslatként az 1790—1808-ban érvényes vámjegyzéket küldötte meg, továbbá a híd jövedelmének feljegyzését 20 évre visszamenőleg azzal, hogy a hajóhíd általános jövedelme kb. 150.000 frt. lehet váltóban. (Tényleges jövedelmét 22.900 frt.-ban jelzi váltóban.) Ha az ajánlott pengő pénzben fizetendő vám lép érvénybe, kétségtelen, hogy a híd évi jövedelme 150.000 pengő forint lesz, ez pedig elegendő az építési tőke kamatainak fedezésére. Az ajánlott hídvámjegyzék törvényes elfogadásával reméli a tanács, hogy 100 pengő forintos részvények kiadásával a szükséges tőkét meg lehet szerezni.

A tulajdoni és kárpótlási kérdésekre felemlítette, hogy a hídvám a két város kiváltságaihoz tartozik és ennek jövedelmét részint hajók, kompok és repülőhíd által, részint 1767. óta Pesttel közösen épített hajóhíd által élvezte, ezt a jogát fenntartani kívánja, annál inkább, mivel a hajóhíd jövedelméhez a két városnak egyébként kiváltságos polgárai is hozzájárultak és jövőben még nagyobb mértékben fognak hozzájárulni. Ezenfelül megemlíti, hogy területén más idegen törvényhatóság elfogadása a törvényes szokásnak és lehetőségnek ellentmond; kéri, hogy az országos rendek a szerződés eltelte után tartsák fenn maguknak a hídvámjegyzékre való hatalmat, a kárpótlás kérdését viszont arra az időre hagyni kérte, amikor a híd helyét fogják megállapítani, mert addig megfontolhatja, mily módon képes viszonozni a nemesség nagylelkűségét.

3. Az albizottság jelentése.

Az országgyűlési küldöttség albizottsága a városi tárgyalások alatt is többször egybegyűlt részben a tárgyalások siettetése, a városi és pestmegyei adatok gyors megszerzése, részben az elért eredmény megbeszélése végett. Széchenyi pl. feljegyzí, hogy a február 27-i ülésen ő ügyetlen volt, Havas József pestvárosi követ pedig ingerült; március 2-án pedig

⁶⁴ Ennek ellene mond a választott polgárság jegyzőkönyvének 40. pontja, amely a tanács megállapodásairól azt mondja, hogy a város jogának biztosítása a beküldendő jegyzőkönyvben nincs eléggé megvilágítva és a kártalanítást egy kiküldendő bizottságnak már előbb meg kellene beszélni.

azt, hogy a pestvárosi nyilatkozat már beérkezett, a budai még nem, de amint ezt március 5-e után megkapták, az albizottság visszatért Pozsonyba s ott március 10-i üléséből Dubraviczky Simon pestmegyei követ, mint jegyző elkészítette az albizottság jelentését, amelyben összegezte az eredményt a beérkezett nyilatkozatok melléklésével.

Ezen az alapon az albizottság megbízatásának teljesítését ekképen jelentette:

a) A híd jövedelmére nézve jelentette, hogy a két város évi jövedelme jelenleg egyenként 22.900 váltó forint. A valószínűs bevételel is tudni akarván, kimutatást kért az akkori bérletől, Tüköry Józseftől, az előzők közül Glückswerth Mihálytól és ezek kimutatása szerint az évi általános jövedelem átlag 115—120 ezer váltó forint közt változott.

b) A remélhető jövedelem az új terv (t. i. ha mindenki fizet) elfogadásával Buda városa szerint évi 150 ezer pengő forint lesz, de az albizottság kijelentette, hogy a fennforgó körülmények szerint azt közelítőleg sem lehet pontosan kiszámítani, mert most a kiváltság örve alatt sokszor az ötödik, néha tizedik fizet vámot, de ha kell fizetni, sokan elmaradnak, vagy szállítmányaikat Pesten alul vagy felül levő réveken viszik át.

c) Az igazság és törvények értelmében eszközözendő kárpótlásra nézve Buda felfüggesztette nyilatkozatát, Pest városa lemondott ugyan minden kárpótlásról, de fenntartotta, hogy a szerződés lejárta után a híd tulajdonába szálljon és ebben Buda egyetért.

4. Az albizottság újabb megbízatása.

Az albizottságnak ez a jelentése az országos kiküldöttség 1835. május 1-i ülésén került tárgyalásra, Széchenyi szerint kevés érdeklődés mellett. Ez a főrendi tagokra vonatkozik, mert közülök Széchenyin kívül csak b. Eötvös Ignác és b. Perényi Zsigmond jelent meg. Elnök sem volt, úgy hogy a nádor b. Eötvöst jelölte ki e tisztségre. Az ülés meghallgatván az albizottság jelentését, ennek kinyomatását rendelte el. Széchenyi másnap már Platty Mihállyal, a kiküldöttség jegyzőjével tanácskozott a további teendőkről. A következő ülés június 30-ára volt kitűzve, de mint Széchenyi feljegyzí, fél óráig hiába vártak Platty jegyzőre. Az itt hallottakból Széchenyi arra következtetett, hogy minden dissolutióra mutat. Így pl., hogy gr. Cziráky Antal országbíró, a híd leghevesebb ellenzője (mint fehérmegyei főispán) Szluha fehérmegyei követet magához kérette, hogy neki néhány akadályozó lépést ajánljon; hogy Palóczy László borsodi követ előtte így beszélt: »A deputatio (t. i. az albizottság) véleménye 1....t sem ér; ha Pest városáé

leszen a híd, úgy semmi sem lesz belőle»; amire Széchenyi így mormogott magában hangosan: »L..., l... szép methodus, szép okoskodás; azt mondani — nem lesz belőle semmi — nem nehéz dolog stb.«

De Széchenyi nem nyugszik, azonnal elmegy Platthyhoz, hogy megtudja, miért nem jött és ekkor megtudta azt is, hogy az ülés egy hétre elhalasztatott. Feljegyzi Platthy nyilatkozatát, mely szerint nemsokára egy rész (Cziráky) minden gyengéit ki fogja mutatni. Július 1-én meg eljár b. Eötvösnél, mert meghallotta, hogy el akarják mellőzni a híd dologát.

De július 4-én, Széchenyi szerint, erőszakolva mégis megtartották az ülést. Ezen Buda városa követe azon okból, hogy tulajdonjogából a két város nem engedett, a vámfizetésben a városi polgárok viselik a nagyobb terhet, a városok részére kérte az új híd tulajdonjogát, de a többi tag nem osztotta e nézetet, mert a tulajdon a törvények alatt lévén, nem vehető el ugyan, viszont az egyes érdekek nem akadályozhatják a nemzeti közérdekeket, azért a közérdekeket kell tekintetbe venni és ezt a vele egyfüggő kárpótlás kérdésével együtt elintézni. Arra azonban, hogy hogyan történjék ez, eltérők voltak a vélemények. Némelyek⁶⁵ szerint a hídvámra és a kárpótlásra vonatkozó adatok már megvannak, ezt kell a küldöttségnek bemutatni, többet nem tehet, mert a tulajdonjogra nézve a városi nyilatkozatok nem egyezők az országos végzéssel és így, míg további utasítást nem kapnak, nem haladhatnak tovább. A másik rész ellenben azt tartotta, hogy nemcsak az adatok megszerzése, hanem a városokkal való tárgyalás és a szerződés megkötése is a küldöttség feladata, amíg tehát a tulajdonjog kérdését teljesen ki nem merítik, nem adhatnak teljes jelentést. A városok nyilatkozata újabb tárgyalással és okokkal megváltoztatható. A többség nézete az volt, hogy az elnök a városokat újabb tárgyalás felvételére szólítsa fel. Az erre vonatkozó utasítás megbeszélése végett július 6-án újabb ülést tartottak. Ezen folytatták a tanácskozást. Most is meg volt a kétféle nézet. Némelyek a tulajdonjogról azt állították, hogy amint a törvényhatóságok az utak kimérésénél szabadon rendelkeznek a magántulajdonnal, ez esetben is a kármentség meghatározása után a nemzettel rendelkezhetik a híd felett. Mások viszont azt vélték, hogy a híd nem oly sürgető szükség, azért a tulajdonjogot sértetlenül fenn kell tartani. De mivel már el volt határozva a városokkal való újabb tárgyalás, arról tanácskoztak, hogyan szólítsák fel a két várost erre az újabb tárgyalásra.

⁶⁵ Széchenyi naplójegyzése erre nézve így ad felvilágosítást: „Hertelendy (Miksa), Perényi (Gábor), Szluha (Imre), Palóczy (László) aljasságai miatt az úgy majdnem elbukott, alig tudjuk megmenteni“.

Abban állapodtak meg, hogy az előbbi albizottság vegye fel az érintkezés fonalát a városokkal (értésítvén őket, hogy a rendek a külön érdekeket lehetőségig kímélni akarják) és igyekezzenek a városokkal kármentségi tervet készíteni.⁶⁶

IX. Újabb tárgyalás a két várossal.

1. Széchenyi előmunkálatai a két városnál.

E határozat után Széchenyi 1835. július 12-én ismét Pesten volt. Pesten nem jó hír várja, Korherr János tanácsnok és pesti követ közli vele, hogy a városnál rossz a helyzet. Azonnal tárgyalni kezd Havas József pesti és Nagy Benedek budai követtel, majd Schedius Lajos helytartótanácsi elnöki titkárral, Seeber Ferenc pesti polgármesterrel és Lechner János városi fiskálissal, de csakhamar meggyőződik, hogy a két várossal nehezen fog menni az egyezkedés.

Július 15-én hivatalosan értesíti a két várost, hogy az albizottság újra felveszi az egyezkedést, kéri a tanácsokat és a választott polgárságot, hogy a július 20-i tanácskozásra küldje ki megbízottait. Széchenyi mindent elkövetett, hogy e gyűlésig a talajt előkészítse. Tárgyal több választott polgárral, átadja a nádor levelét gr. Keglevich Gábornak, hogy ez is puhítsa az ellenállókat; elmegy a szószólókhoz és újra a befolyásosabb választott polgárokhöz, a városkapitányhoz; tanácskozik a városi követekkel és lassan remény tölti el. A július 20-i gyűlésen kitűnnek az ellentétek, de még nem adja fel a reményt. Az ülés után újabb hivatalos levelet intéz a két városhoz, mellékelve az országos küldöttség régebbi és július 4-i és 6-i jegyzőkönyveit, az országos rendeknek négy pontba foglalt határozatát, hogy a tanácsok és a választott polgárság tisztában legyenek a tárggyal.

Ezzel a két városnál megindul a tárgyalás, még pedig először a választott polgároknál, majd a tanácsoknál. De Pesten a tárgyalás meglehetősen huza-vonával folyt, mert Kolb János

⁶⁶ Széchenyi naplófeljegyzései arra mutatnak, hogy ez az ülés nem egy napön, 6-án, hanem kettőn, 6-án és 11-én folyt le. Az első napról azt jegyzi meg, hogy az ellenfelek észszerűbbek voltak vagy hamisabbak, és hogy ő tűrhetően beszélt; a másíkról pedig, hogy Hertelendy Miksa mily büszke és hogy Vay Miklós azt jelentette ki, Cziráky országbíró majd fog tenni ellene (a határozat ellen); a két várost nem lehet kényszeríteni, elmegy majd a felséghez, mert mint országbírónak ez kötelessége. Ez utóbbi megjegyzés miatt Széchenyi másnap már jelentkezett a nádornál, előadta aggályait és kérésére két levelet kapott, még pedig gr. Keglevich Gábor és Mérey Sándor helytartótanácsi h. elnök számára; továbbá megjegyzi, hogy a nádor nyilatkozott előtte Cziráky- és Pálffyról, az expropriáció (kisajátítási) jogról, miközben hivatkozott Reviczky protonotariusra.

szószóló és köre nagy ellenérzéssel volt az ügy iránt. Széchenyi naplói szerint egész idejét az ügy előmozdításának szentelte, úgyszólván mindenkivel tárgyalt, akinél csak feltételezte, hogy valamilyen megnyerhető, vagy befolyásával az ügyet előmozdítani képes.⁶⁷ Igyekszik különösen Kolb szószólót meggyőzni, de ha másképp nem tud hatni, beszél egyes választott polgár feleségével, hogy így befolyásolja a férjeket;⁶⁸ elmegy újból gr. Keglevich Gábor kamarai alelnökhöz, hogy igyekezék Kolbot megnyerni. Utánjárásai közben egyes tisztelői híven értesítik a helyzetről. Így megtudja, hogy Kolb szószóló kézzel-lábbal ellene dolgozik; hogy halogatni akarja a határozatot; hogy hajlandó inkább a főrendi pancsot elfogadni; hogy kijelentése szerint, ha a tulajdonjogról le kell mondani, ő is lemond, vagy pedig elmegy Bécsbe. De ezek a hírek még erőteljesebb utánjárásra buzdítják Széchenyt. Elmegy Mérey Sándor helytartótanácsi h. elnökhöz, neki is átadja a nádor levelét, kéri közbelépését, amit ez meg is ígért; viszont tőle is rossz híreket hall, hogy Bécsben nagy az izgatottság ez ügyben, Metternich fel van háborodva. Elmegy Seeber polgármesterhez és kijelenti, hogy nem enged, Kolbnak mielőbb egybe kell hívnia a választott polgárság gyűlését. Felkéri gr. Tige Lajost, gr. Batthyány Lajost közbenjárásra, hogy Kolbot engedékenységre bírják. Még erélyes levelet is intéz július 28-án Seeber polgármesterhez, amelyben hivatkozva arra, hogy mint az albizottság elnöke, már 14 napja van Pesten, és mivel a választó polgárság és a tanács is tudja ittléte okát, felhívja: intézkedjék, hogy a választó polgárság mielőbb ülést tartson, mert sem célirányos, sem illendő, hogy kisebb fontosságú ügyek miatt egy országos küldöttség annyi ideig várakozzék.

2. *Buda lemond a tulajdonjogról.*

Budán sem megy a dolog eleinte símán. Nagy Benedek budai tanácsnok és követ sokat fáradozott ez ügyben, de egyesek nagyon zsidbasztották munkájában. Széchenyi rögtön felkereste ezeket,⁶⁹ aminek meg is volt a kellő hatása. Kirits Dávid választott polgár, a főellenző csakhamar szavát adta, hogy nem jelenik meg a választott polgárság ülésén. Thoma József szó-

⁶⁷ Így Heinrich Alajos, Tüköry József, Valero Antal, Takácsy György, Lechner János, Martinelli Antal, Ohnhauser Jakab, Brückler Károly, Michl Károly, Muzsik József, Folget Miklós, Pfahler Ferenc, Weber Ignác, Szehecs Lajos vál. polgárokkal.

⁶⁸ Így nyeri meg Emmerling Károly, a váci-utcai Nádor-vendéglő tulajdonosát, továbbá Ferdinandy Ignác vál. polgárt, akinek feleségéről tudja, hogy tisztelője, és tényleg sikerül elérnie célját.

⁶⁹ Napló, júl. 27., 28. és 30.

szóló viszont megbetegedett. Legnagyobb reménye gr. Sándor Móricban, mint budai választott polgárban volt, hogy tekintélyével sikerre viszi az ügyet. Már július 28-án levélben kérte Sándort, jöjjön Budára. Gr. Sándor befolyásával tényleg a helyes útra terelte a budai választott polgárokat, úgy hogy augusztus 7-i (és augusztus 12-i) gyűlésükben engedtek régebbi merev álláspontjukból, amiért azután Széchenyi örömeiben megölelte barátját. E gyűlésen⁷⁰ Nagy Benedek beszámolt ugyanis a város különböző részein tartott megbeszélések eredményéről s ennek alapján a választott polgárság kijelentette, hogy már 1832-ben kedvezően nyilatkozott a hajóhíd bérbéradása tárgyában s hogy most 1835. március 5-i határozatával szemben az országos rendek állásfoglalására tekintettel kész a híd tulajdonjogát az ügy sikere érdekében feláldozni a következő feltételek alatt:

1. ha a személyi és tulajdonjog biztosíttatik;
2. ha a város 200.000 pengő forint kárpótlást kap;
3. ha a törvényhatósági jog a városé lesz;
4. ha a szerződés eltelte után a polgárság jogaiba visszalép.

Ezt a határozatot a budai tanács augusztus 14. és 19-én a következő feltételek alatt tette magáévá:

1. A város lakosainak tulajdona a vízáradás ellen töltések, gátak építésével, a partok megerősítésével, a folyómeder tisztításával biztosíttatik, és az esetleg nyerendő földrész minden váltáság nélkül a városé.

2. A vámfizetés csak a híd teljes elkészülte után kezdődik s a város ezután a hajóhidat értékesítheti.

3. A híd a Bombatér és a hajóhíd közti vonalon épüljön.

4. Törvény mondja ki, hogy a polgárság vámszabadsága akkor kezdődik, amikor a nemesség fizetési kötelezettsége megszűnik; és minthogy a híd az országé lesz, a lakosság nem fizet vámot.

5. A vámszedés jogának megváltása fejében a város 200.000 pengő forintot kap és a hídvámon felül a polgárság nem fizet más adót e címen.

6. A szerződési évek eltelte után a város jogában áll, hogy ha érdeke kívánja, feléleszthesse révi jogát.

7. Ha az állandó híd összeomlanék és országos költségen új hidat nem építenek, a város kiváltsága előbbi állapotába visszaáll.

8. Az új hídon a törvényhatósági jog a városé.

9. A vámszedő házakon kívül más épületet nem szabad építeni.

⁷⁰ Vál. polgárság jegyzőkönyve 97. p.

Buda városa, mint látható, nehéz feltételek alatt ugyan, mégis kifejezetten lemondott a híd tulajdonjogáról.

3. A pesti vál. polgárság elkészeredett harca.

Ez a határozat Pestre nem volt hatással. Itt tovább folyt Kolb szószóoló és híveinek harca, amelyet nyilván élesített épen Kolb útján gr. Cziráky Antal országbíró és köre. Kolb egyelőre húzta-halasztotta a választott polgárság egybehívását épen az ellenállás megszervezése érdekében.

Kolb végre 1835. július 29-ére egybehívta a választott polgárságot, de csak azokat, akik az ő álláspontján voltak, Széchenyit és híveit nem. Ezen az ülésen a jegyzőkönyv szerint felolvasták Széchenyi július 20-i felhívását, ezután Kolb szószóoló kijelentette, hogy számos tagból álló bizottsági ülést fog tartani és ennek állásfoglalásáról a *legközelebbi ülésen* jelentést tesz. Széchenyi naplója ezt a rövid határozatot teljesen megvilágítja. Szerinte felolvastak itt mindent (t. i. Széchenyi felhívását, a tanács utasítását), de a jegyző nem tudta jól elolvasni, mert egész sorokat kihagyott. Széchenyi ezalatt 11½ óráig kínpadon ült, végül felszólalhatott, szemére vetette a szószóolónak, hogy nem hívta meg az ülésre, amit a szószóoló az értesítő közeg hanyagságával igyekezett magától elhárítani. Széchenyi felszólalásának nem volt sikere, mindenki ellene szólt, de leginkább Károlyi István nyomdász. Ezután Kolb így tette fel a kérdést: »Odaadjuk-e, elajándékozunk-e tulajdonunkat?« Kolb hívei természetesen általános éljenzés közt »nem«-mel feleltek. Széchenyi azt írja, hogy lélekjelenlétével mégis megakadályozta a rögtöni határozatot és sikerült neki ezt elhalasztatnia. Érezte azonban, hogy vereséget szenvedett, s csak Havas József és Valero Antal biztatására kezd ismét reménykedni, hogy adjanak be a választott polgárság határozata ellen különvéleményt.

Még aznap jelenti a gyűlés lefolyását a nádornak, kiemelve Kolb szószóoló nyilatkozatát: hogy ha a kormány kéri a tulajdonjogról való lemondást, vagy a király ad erre parancsot, meg sem mukkannak, de az országgyűlésnek röviden kijelentik, hogy tulajdonjogukat semmi áron sem adják oda. Kéri azért a nádort, hogy b. Mednyánszky Alajos útján csillapíttassa le a városiakat, hogy középutat foglaljanak el.

A választott polgárság legközelebbi ülésén (augusztus 3) Széchenyi újabb kudarcra volt elkészülve. Noha jól beszélt, mégis veszített, de szerinte javult a helyzet, mert ismét elhalasztották a döntést. A siker érdekében az ülés után páter Albach Szaniszló, a híres szentferencrendi szerzetes szónok, továbbá Mérey Sándor helytartótanácsi elnökhelyettes közbenjárását kérte, majd meghívta magához ebédre Eötvös Pál ka-

marai tanácsost, Kolb vejének fivérét, hogy megtudjon valamit, ha lehet, Kolb, Cziráky és társairól.

Ugyanekkor (július 20-i jelentésére) megkapta a nádor 1835. augusztus 1-i válaszát, amelyben azon reményének adott kifejezést, hogy fáradhatatlan tevékenységével és buzgóságával majd csak sikerre viszi az ügyet egy középút kieszelésével és értesíti, hogy Mednyánszkyt megfelelően utasította. Széchenyi e levélre azt jelentette, hogy a pesti éles hangulatra az országgyűlésen a kisajátítási törvénnyel kell felelni; sajnos, ellenfeleinek sikerült az ügyet úgy beállítaniok, mintha a nemesség a polgárság jogát akarná megrövidíteni, azért arra kérte a nádort, irasson a két városhoz, amelyből megtudhasák a kormány szándékát.

Augusztus 5-én viharos választott polgársági ülésen a küldött bizottság (mind Kolb embere volt) jelentésének ismételt felolvasása után megmaradtak véleményük mellett, hogy a tulajdonjogtól semmi körülmények közt nem állnak el, de Széchenyi és néhány híve felszólalása után, amelyben Kolbot több tekintetben támadták, a gyűlés azt határozta, hogy az ügy a várostra és polgárságra nézve nagyon fontos lévén, a nyilatkozatot *stiláris* tekintetben meg kell jól fontolni, ezért a végleges határozatot ismét elhalasztották.

Az ügy siettetésére Széchenyi írásban kérte Kolbot, arra hivatkozva, hogy mindenki ismeri Kolb javaslatát és volt ideje állást foglalni.⁷¹ Kolb azonban ígérete ellenére nem tartott gyűlést, mert egy névtelen levélre hivatkozva, meg akarta hallgatni előbb a kültelki polgárokat. A szünetet Széchenyi is kihasználta, tárgyalta több választott polgártársával a Kolb javaslata ellen beadandó különvélemény ügyében, továbbá Mérey helytartótanácsi elnökhelyetessel, akiben azonban meginog bizalma. Most már csak a nádor biztatgatta. Augusztus 14-én küldött felterjesztésére azt válaszolta, hogy kitartásával és szenvedélyellenes viselkedésével majd csak sikerül Pesten sikert érnie.

Végre Kolb 1835. augusztus 29-én letárgyaltatta a néhány kifejezésben módosított javaslatot s ezt a választott polgárok többsége (73-an) elfogadta.

Ez a határozat a febr. 21-i határozatra hivatkozva kijelenti, hogy a jövedelemről lemondva sokat áldoz a város; hogy a hídépítést vállalták kedvező feltételek alatt, így tehát kisajátításra nincs ok; hogy inkább lemondanak a hídról, mint a tulajdonjogról, amelyet törvény és sok évi szokás állapított meg; hogy ezt a jogot részben is meg akarja őrizni és a maradékokra sértetlenül hátrahagyni. Ezen nyilatkozat mellett megmarad, további alkuba nem bocsát-

⁷¹ Levele 1835. aug. 12.

kozik, mert véleménye szerint az állóhíd a törvényes tulajdonjog sértése nélkül is felépíthető.

Széchenyi és 22 társa ezen határozat ellen különvélemény-nyél⁷² élt.

Ők is hivatkoznak a február 21-i határozatra, amelyről úgy hitték, hogy az országos rendek elfogadják, mert a polgárság a város jogainak fenntartásával az állóhíd megvalósítására valódi készségét ajánlotta. Az alküldöttség azonban a város fenti nyilatkozatait az országosan elfogadott elvekkel ellentétben levőnek állítja s azt kívánja, hogy a városok tulajdonjogukról mondjanak le. Ezt nem képesek átlátni, de aggódnak is, hogy ez által föld-birtoki jogaikba idegen törvényhatóság avatkozik be, azért ragaszkodnak előbbi nyilatkozatukhoz. Ha azonban valamely ismeretlen okból a hajóhíd törvényes kisajátítása határozatnék el, akkor a polgárság a következő óvások és feltételek kijelentését kéri:

1. Pest kárpótlás fejében évi 12.000 frt.-ot kap, de ez a szerződési évek eltelte után megszűnik.

2. Az alkotandó törvény egyik cikke mondja ki, hogy a szerződési évek eltelte után a hídon senki sem fizet vámot.

3. A két város az áradás és szerencsétlenségek ellen óvassék meg; a híd lehetőleg jelen helyén vagy a Szarka-utca és belvárosi templom közt építtessék fel.

4. Bármely részvénytársaságnak engedett feltételek mellett Pest városának, ha akarja, előjoga van az építésre.

5. A város jogainak fenntartására szükséges volna óvást tenni, hogy soha törvényt ne alkossanak, mely a hídon bárminemű fizetést állapít meg, vagy ha alkotnak, akkor Pest ismét visszalép jogaiba.

6. Kéri a nádort, hogy a hozandó törvény végrehajtásának eszközését pártolja.

7. A híd és part feletti hatóság és rendőri felügyelés a két városé.

Amint látható, a két nyilatkozat közt lényeges ellentét van, mert Kolb és társai minden körülmények közt ragaszkodtak a tulajdonjoghoz, Széchenyi és társai a tulajdonjog szentségét hangoztatva, szükség esetén mégis feláldozták azt, azaz közeledtek az országos határozathoz, hogy a megegyezést lehetővé tegyék.

Maga az aug. 29-i gyűlés viharos lefolyású volt, amint ez Széchenyinek a gyűlés után (aug. 30.) a nádorhoz intézett jelentéséből kitűnik. Kolb szószóló javaslata érdekében teljesen felkészülten jött az ülésre. Először is felolvastatta az utolsó ülés (aug. 3.) jegyzőkönyvét, amelyben az volt, hogy a gyűlés egyhangúlag ragaszkodott a tulajdonjoghoz és azt semmi áron

⁷² E különvélemény megfogalmazásánál ügyelni kellett, hogy a város érdekeit lehetőleg kiemeljék, nehogy a többség indulatosságát még nagyobbra szítsák.

nem adja fel, és amelyet a szószóló a két segéddel más vélemény meghallgatása nélkül azonnal aláírt; azután felolvastatta Patacsics József városi követ jelentését, amely panaszirat volt a nemesség zsarnoksága ellen; továbbá a városi rendeknek a szabadkai városi követ ügyében a felséghez intézendő feliratát; hogy ebből is kitűnjék a nemességnek a polgárság ellen irányuló ellenszenv; ezután felolvastatta a hídügyre vonatkozó rövid összefoglaló tájékoztatót, amelyben ki volt élezve, hogy az országgyűlés és a nemesség a hidat magához akarja ragadni; erre felolvastatta a választott polgári esküt, hogy a város vagyónát megőrzi; végül az aug. 5-én előterjesztett nyilatkozatot csekély módosítással és erre minden vita nélkül kimondotta a többséget. Ezen kijelentés után és ellen Valero Antalnak sikerült felszólalnia és — bár többszöri félbeszakítással — a Széchenyi-féle nyilatkozatot felolvasnia. Ennek megtörténtével Kolb aláírta a két segéddel együtt az általa javasolt nyilatkozatot és a gyűlést »Wohl zu speisen« kijelentéssel⁷³ eloszlatta. Erre nagy izgatottság közt Széchenyi időhalasztást és a tárgy nyugodt megfontolását kérte, Valero pedig a többek nevében tett nyilatkozatnak a tanács elé terjesztését, amit Kolb kereken visszautasított. A polgárok távozni akartak, de Kolb az ajtót bezáratta és a még jelen levőket nyilatkozatának aláírására szólította. Széchenyi szerint Lechner jegyző, az adatokat helytelenül ismertetve, szenvedélyesen és gyűlölettel szólt a nemesség ellen, de Kolb is teljes erővel szította a szenvedélyeket.

A nádor szept. 4-i válaszában megjegyezte, hogy neki a kisebbség nyilatkozata sokkal célszerűbbnek és jobbnak látszik a többségénél, mert ez túlságosan aggodalmaskodó; és hogy bízik a tanácsban, hogy az ügyet higgadtan fontolóra veszi és megfelelőbb irányba tereli.

Minthogy Kolb a kisebbség nyilatkozatát nem fogadta el, a kisebbség Széchenyinnél egybegyűlve elhatározta, hogy Takácsy György, Valero Antal és Vrányi Constantin vál. polgárok a

⁷³ Erre nézve a következő budai tájszólásban írt gúnyos vers forgott közkézen:

Meine Herren. $\frac{3}{4}$ auf 12 Uhr ist, es hungert jeden, sagens ja.
Doch halt, noch eines, zur Unterschrift ein wenig bleibens da.
Dann wünsch' ich einen guten Appetit, bleibens stets bei der Art.
In Hinkunft strapaziren sie sich nicht, ich brauch nicht ihre Gegenwart.
Ich schicke dann jedem in origine mein Wille ins Quartier
Und sie geben ex consuetudine ihr i-a! aufs Papier.
Ich weiss mein Wille ist der ihrige, ich will, es muss so seyn
Und untersteht sich keiner mir auf mein ja zu sagen nein. [Eigensinn,
Hab' ich mit 23 nicht genug, die nach eigener Überzeugung auch haben ihrn
Und mich fñrn Trompeter halten, sagen, dass ich nicht ihr Vormund bin.
Doch ihr seid meine Soldaten, das heisst bleibt stets meine guten Schaf,
Passt auf, wenn diess nicht seids, müsst Winkelstehn, bekommt von mir zur Straf.

többiek által (23-man) aláírt nyilatkozatot a tanácsnál nyújtják be a kellő indokolással. Széchenyi viszont e napokban is eljár a siker érdekében Méreynél (akiben kételkedett), Seeber polgármesternél (akiben jóakaratot látott).

A tanács elé szept. 5-én került a többségnek (a 73-asoknak) és a kisebbségnek (a 23-asoknak) külön benyújtott nyilatkozata.

Minthogy a kisebbség megbízottai (Martinelli, Valero és Vrányi) azzal a megjegyzéssel nyújtották be nyilatkozatukat, hogy a választott polgárság aug. 29-i ülésén akadályozva voltak ezt kellőképpen megvilágítani és nézeteiket előadni, a tanács az ügy fontosságára való tekintettel, és mert kívánatos volna az ügyben a lehető egységes vélemény, a tanács végleges határozat előtt utasította a választott polgárságot, hogy a kisebbség nyilatkozatát vegye tanácskozásba és nyújtsa be arra vonatkozó véleményét, így akarván lehetővé tenni a két fél megegyezését.⁷⁴

Széchenyi meg volt elégedve a tanács e határozatával, de sajnos, e lépés sem vezetett eredményre. A kisebbség Martinelli vál. polgárnál előzetesen tanácskozott a teendőkről, Széchenyi pedig Seeber polgármester útján kieszközlte, hogy Kolb 1835. szept. 11-re egybehívta az ülést. Ezen kívül a kisebbség bátorítására Széchenyi megmutatta a nádornak 1835. szept. 4-i levelét, amely a kisebbség véleményét tartotta helyesebbnek. De ez mind nem használt. Kolb szept. 11-én gyűlésre csak azokat hívta meg, akik az ő nyilatkozatát irták alá, a kisebbséget nem.⁷⁵ Az ülés állást foglalt azon állítás ellen, hogy a szószóló a kisebbség nyilatkozatát felolvastatta ugyan, de nem adott időt a tanácskozásra és vitára, hanem elsietve iratta alá az általa előterjesztett nyilatkozatot. Kolb kijelentette, hogy az ügy július 2-án került napirendre, ezután augusztus 1-én bizottsági ülésen (amelyre mindenki eljöhett) vita után megmaradtak az előbbi álláspont mellett, (t. i. hogy a tulajdonjog fenntartását egyhangulag elfogadták); aug. 5-én teljes ülésben ezt a nyilatkozatot elfogadták, és miután egyhangulag elfogadták, gr. Széchenyi István azt javasolta, hogy e fontos ügyben a megállapított elv megtartásával stiláris tekintetben további megfontolás tárgyává tegyék. Ez ugyan ellenkezik a rendes ügymenettel, mégis a fontos ügyre való tekintettel csupán stiláris módosítás végett egy következő ülésre halasztatott. Ez a pesti vásár miatt, amelyen sok tag érdekelve volt, csak aug. 29-én történt meg. Ebben az ülésben először a jegyzőkönyv olvastatott fel, ezután, *míg a tagok tömegesen egybe nem gyűltek*, a követek tudósítása és a városi követek felirata a felséghez, majd a hidra vonatkozó

⁷⁴ Tanácsi jkv. 1835. év 7915. és 7926. sz.

⁷⁵ Széchenyi naplója, 1835. szept. 11.

rövid összefoglalás, azután a városi privilégium erre vonatkozó része és a vál. polgári eskü, hogy így a törvények, a privilégium és a tett eskü alapján véglegesen határozhassanak. A hosszú vitát Kolb nem akadályozta, és amikor a többség azt kívánta, hogy az országos küldöttségnek adandó választ olvastassa fel, előállott Valero Antal és kérte, hogy egy nyilatkozatot olvashasson fel. Ámbár ez nem volt napirendre felvéve, a fontos ügyre való tekintettel ezt is megengedte, sőt mivel többször akadályozták az olvasásban, kérte a gyűlést a nyugodt meghallgatásra. Ezután több tag fontos okokat hozott fel a nyilatkozat ellen, alkalmatlannak jelentette ki, és mivel már fél 12 elmúlt, a többség újból kívánta az első nyilatkozat felolvasását, majd a többség nagy éljenzés mellett ezt kívánta aláírni, kevesen Valeroét, amire a szószóló kijelenté, hogy mindenki azt írja alá, amelyiket akarja. 89 tag közül 67 azonnal aláírta az első nyilatkozatot, 7-en később. A külön véleményesek távoztak, hogy máshol írják alá nyilatkozatukat.

Minthogy így nyilvános, hogy a többség nyilatkozata nem volt elsiert, hogy a kisebbség véleményét vita után vetették el, panaszuk tehát nem helytálló és nyilvánvaló, hogy a tárgyalás szabályszerűen folyt le, azért az ügy újra felvétele nem okadott és káros hatással is volna.

Ezzel a jelentéssel szemben áll Széchenyinek szept. 7-i jelentése, amelyet a nádorhoz intézett ez ügyben. Értesíti a tanács helyes határozatáról, amellyel a kisebbség nyilatkozatát visszaküldte a vál. polgársághoz tárgyalás végett, mert ezt a szószóló alig engedte felolvasztatni, még kevésbbé megmagyaráztatni. Kolb és pártja a polgárságot többek közt azzal izgatják, hogy Széchenyi eladta a polgárságot és a várost, úgy hogy kevés a remény a békülésre. Kolb vagy halogatni fogja az ügyet, vagy merev nyilatkozata mellett marad. Széchenyi hivatkozik négy évi fáradságos munkájára, mellyel az ügyet majdnem sikerre vezette, és csak már kevés hiányzik, hogy törvény mondja ki az egyforma fizetés elvét, most Kolb ezt meg akarja akadályozni, azért kéri a nádort, bátorítsa a városi tanácsot és tűzzön ki határidőt nyilatkozatának benyújtására. Tudja, hogy egyenesen nem szeret beavatkozni az ügybe, de szükséges az intézkedés a felizgatott polgárság megnyugtására.

A nádor szept. 15-i rendelettel, mivel Buda már beadta, tényleg utasította is Pest városát nyilatkozatának *mielőbbi* be-
küldésére.

Az izgalom természetesen nem csillapodott. A vál. polgárság utóbbi jelentése szept. 12-én került a tanács elé. A jelek nem voltak biztatók. Mint Széchenyi megbotránkozva feljegyzi, Havas József tanácsnok, akire számított, nem ment el az ülésre. Seeber polgármester pedig a hangulat megtudakolására kiküldött

a külvárosokba és itt mindenütt ittak Kolb egészségére; ez alapján úgy vélte a polgármester, hogy a feltűnést kerülni kell. További részleteket Széchenynek a nádorhoz intézett szept. 13-i jelentése közöl. E szerint Szepessy tanácsnok azt vélte, hogy engedni kell, ha nem akarják, hogy ablakaikat beverjék; Vojdisek József, Hupf Mihály és Szloboda Mihály tanácsnokok hevesen a kisebbség véleménye ellen szóltak, a többi meg hallgatott, csak Veidinger János tanácsnok beszélt a további tanácskozás mellett, amire feleszméltek és az ügyet újból visszautalták a vál. polgársághoz.

Az ügy ilyenén állásából Széchenyi azt látta, hogy a vál. polgárság befolyásolja a tanácsot és végül kényszeríti álláspontjának elfogadására. A közönség elég nyugodt, csak azok izgatottak, akiket Kolb és főkolompосai, különösen Károlyi István, Gamperl András, Lechner János, Láncz József, Kovácsy Károly befolyásolnak.

A nádori szept. 4-i iratnak nem igen volt hatása, mert általában azt mondták, hogy (Széchenyit) ez ügyben a kormány és a nádor csak színleg támogatja és csak érdemeket szereznek, ha gátolják munkájában. Általában, írja Széchenyi, sok önérdékkel, hamissággal, kétszínűséggel találkozott az utóbbi időben, de erre el volt készülve; sértett kedéllyel, de lábon áll és nem hiszi, hogy a tanács mellétekintetekből vagy gyávaságból ily merev véleményt fogadjon el. Kolb és pártja oly szerepet visz, amely itt-ott a paraszt közösségeknél tapasztalható, de Pest városától biztosabb nézet várható. Nyugodtan tűri az erőszakosságokat, mert az egész ellenállás csak néhány emberen múlik.

Jellemző a nádornak erre közölt véleménye (1835. szept. 16.). Sajnálataának ad kifejezést, mert hiszen a tulajdonjognak nem tetteles elvonásáról van szó, hanem nyilatkozatadásról, hogy mily feltételek mellett hajlandó a város az eddig élvezett tulajdonról az országgyűléstől fontosabbnak látott célra önként lemondani. Egyébként tudatta Széchenyivel, hogy felhívta a városi tanácsot nyilatkozatának sürgős beküldésére; ebből a tanács láthatja, hogy az ügyet nem közömbösen figyeli, azért reméli is, hogy sikerül az ellentéteket elegyengetni.

Kolb azonban nem tartott új gyűlést, így tehát a tanács szept. 15. és 16-i ülésében döntött az ügyben.

A tanács kijelenti, hogy már februárban kimutatta hazafiúi készségét, nagy áldozatát, utat mutatva, hogyan lehetne a szerződési éveket megrövidíteni, hogy a kiváltságok mihamarabb visszaálljanak. Ezt tartja most is a legjobb útnak, de országos lévén a szándék, hogy a híd nemzeti tulajdon legyen, ezt a város törvényes jogaival összecsgezve azt véli, hogy a híd úgy is felépíthető, ha a februári feltételek pontosan teljesítettén, a törvény kimondaná, hogy a hidat a felség akarja; hogy a hídon mindenki fizesse az országgyűlésileg

megállapított hídvmot addig, míg az építési és fenntartási költségek befolytak; hogy a híd a város szívében épüljön vagy a hajóhíd is fenntartassék és a város áradás és kár ellen biztosítást nyerjen. Pest törvényes kiváltságáról és tulajdonáról nem mondhat le a hidépítő vállalat részére, csak a használati jogot és jövedelmet engedi át, évi 12.000 p. frtot, mindaddig, amíg az építési költségek ki nem fizetettek és a fenntartási tőke együtt nincs. Ezután a város a hidat a kormány gondviselésére bízta, de kiköti, hogy ezután a vámfizetőkől szedendő mérsékelt jövedelemből (ezt a két város szedi be) $\frac{1}{3}$ rész Budáé, $\frac{1}{3}$ Pesté és $\frac{1}{3}$ előre nem látható károk fedezésére fordítandó. A hídügyet a kormány által kinevezettek intézik, a törvényhatósági jogot a két város gyakorolja minden külső beavatkozás nélkül.

A városi tanács enyhített ugyan a választott polgárság merev feltételein, vagy inkább mint Széchenyi írja, nem mond semmi biztosat és nyilatkozata alapján minden meg lehet tenni, ami kell, hogy törvénycikk legyen belőle.⁷⁶

A tanács e nyilatkozatát a választott polgárság szeptember 19-i ülésében tudomásul vette. Kolb attól tartott, hogy a tanács a többségi nyilatkozatot nem fogadja el és visszaküldi, azért — mint Széchenyi feljegyzí — mozgalmat indított a külső tanács bevonására és nyilatkozott, hogy a tanács nem küldhet vissza semmit, mert a választott polgárság független.

Igy azután a város az országos albizottság elnökének, Széchenynek elküldötte nyilatkozatát, amelyhez mellékelte a választott polgárság többségének határozatát és a kisebbség különvéleményét. Sajnos, az a körülmény, hogy Pest állásfoglalása nem volt egységes, részben az országos küldöttségben, másrészt az országgyűlésen is alapot nyújtott a híd elleneseinek (Cziráky és követőinek) sok-sok nehézség előidézésére.

Széchenyit a kemény harc — bár a harc eleme volt — kissé elkedvetlenítette. A végén keserűen gondolt az emberekre. Kétszínűségük, alattomoságuk gyakran kitörésre bírta. Egyesekre megharagudott, különösen Károlyi István nyomdászra hangos korteskedéséért, a materialista Steinbach Ferenc fiskálisra, mert sokat kiabált a híd ellen, Lancz József orvosra, mert úgy beszélt ellene, mint egy felfújt béka. A munka azonban csakhamar feledtette vele a keserűségeket.

Meg kell említeni, hogy épen e harcok előtt és közben több kép készült Széchenyiről. Tomola Ferdinánd pesti műkereskedő Einsle olajfestménye után lithografiát készíttetett Széchenyiről, amelyben felhők fölé van emelve, alatta pedig munkáinak (így a hídnak) rajza volt. Ugyanekkor készült gr. Waldstein Jánosnak tréfás vízfestménye is, amely Széchenyit,

⁷⁶ Széchenyi 1835. szept. 19-i levele a nádorhoz. Naplójában (szept. 15.) azt írja, hogy a városi tanács jobban végzett, mint hitte.

a polgársággal való harcára célozva, a vízbe pottyanva a híd alatt ábrázolja, a polgárság pedig kövel és meggy mással dobálja. Erről a képről mondták azt Pozsonyban, hogy Széchenyi a polgárokat neveltségessé tette.⁷⁷

X. Az orsz. küldöttség a kisajátítás mellett.

1. Az orsz. küldöttség tanácskozásai.

A pesti híd-csata után Széchenyi egy kis időre az al-dunai munkálatokat tekintette meg, de csakhamar ismét Pozsonyban volt. Benyujtván, mint az albizottság elnöke a két város nyilatkozatát, 1835. október 19-én az országos kiküldöttség Szegedy Ferenc elnöklete alatt alaposabb megfontolhatás végett (és mert kevesen jelentek meg a gyűlésen) a nyilatkozatok kinyomatását rendelte el. Széchenyi véleménye már ekkor az volt, hogy a pesti többségnek nyilatkozatára csak a július 6-i ülésen felmerült kötelező kisajátítás kimondása a helyes válasz. S mialatt a nyilatkozatok nyomása folyt, sorra vette a követeket, hogy erre a többséget megszerezze, de Aczél Antal aradi követ, majd Platthy Mihály ítélőmester is ellene nyilatkozván, már-már azt hitte, hogy az ügy elveszett. E helyzetben a nádor segítségét vette igénybe, hogy hasson e kettőre.⁷⁸ A nádor ezt meg is tette, úgy hogy az október 30-án tartott ülésen »minden jól ment«. Platthy azonban mégis zavart okozott, úgy hogy Széchenyi megbotránkozva mérgelődött, de belátta, hogy izgalmaiban kissé nevetséges volt, végre mégis elérte, hogy a kisajátítást nagy többséggel elhatározták és az október 31-i ülésen el is fogadták. Tasnerhez írt 1835. november 1-i leveléből kitetszik, hogy a nádor mindig »mellette, de csak negative, Cziráky és az egész kúria pedig ellene, a legnagyobb aktivitással«, úgy hogy reményét szinte elvesztette.

Az országos küldöttség október 31-i ülésén megállapította, hogy az országgyűlési határozat pontjaira nézve mily eredményre jutott.

Az *a*) pont (a szerkesztendő törvénycikk) mint nem a küldöttség körébe tartozó, elmellőztetett.

A *b*) pontra (a hídvámjegyzék) elfogadták a két város által javasolt jegyzéket.

⁷⁷ Széchenyi naplója, 1835. aug. 20.

⁷⁸ Széchenyi ezt írja naplójában: In der Früh in das Vorzimmer des Erzherzogs: „War Aczél da?“ „Nein“. Laufe zu Schedius-Erzherzog lässt ihn kommen. Nachmittag Brücken Sitzung. Alles gehet gut. Platthy verwirrt sodann Alles. Ich scandalisirt — mich geärgert ... lächerlich gewesen. Endlich tant bien que mal ... Expropriation festgesetzt.

A c) pont (a felügyelés és rendelkezés az országgyűlésé) nem tartozván a küldöttség hatáskörébe, szintén el mellőztetett.

A d) pont szerint (a híd a szerződési évek után a nemzeté) a hajóhíd jövedelme és a netán az igazság és törvények értelmében megkívánandó kárpótlás tárgyában az a kérdés támadt, hogy a pesti választott polgárság többsége a tulajdonjogról nem akarván lemondani, megakadt-e a küldöttség további munkálkodása, vagy szükséges-e a várossal a vélemények összeegyeztetése végett tovább tárgyalni. Néhányan úgy vélekedtek, hogy amíg nincs teljes egyesség, nem lehet a jelentést az országgyűlésnek beadni, sem a vámjegyzéket megállapítani; ezzel szemben mások szerint a vámjegyzékben meglévén az egyesség, ez előterjeszthető, a tulajdonjogra viszont nem várható a polgárság egyezése, azért e tekintetben csak úgy lehetne célt érni, ha az ország a hidat kisajátítaná. E kérdésben hosszabb (két napra terjedő) vita keletkezett. A kisajátítást azzal okolták, hogy »a köztársaságnak legfőbb tulajdonosi jussa tagadhatatlan« és ezzel az ország élhet nemcsak akkor, ha tagjainak kárát elhárítja, de akkor is, ha a tárgy közhasznú. Ez az elv a bányáknál, a váraknál, középületeknél, vasutaknál, csatornáknál a szükséges föld megszerzése alkalmával; mert a kisajátítás elfogadása nélkül a leghasznosabb vállalatok egyes személyektől függnének. A kisajátítást ellenzők viszont azzal érveltek, hogy a személy és vagyon biztosítása a törvények legnagyobb feladata és a kisajátításnak csak akkor van helye, ha »a közjó ezt multhatatlanul megkívánja«; s hogy ez csak elegendő kihallgatás és a körülmények szoros megvizsgálása után illendő, sőt feles kárpótlással vihető végbe; és hogy a bányáknak, mint királyi haszonvételnek példája nem alkalmas és közintézményekre kihatandó föld elfoglalása nincs törvényesítve; továbbá, hogy a kisajátítás máshol csak lépcsőnként szoros szabályok mellett lépett érvénybe, de nálunk a jelen idő és tárgy nem alkalmas erre. Volt még egy harmadik vélemény is, hogy nem kell most törvényt hozni a kisajátításra, hanem az ország a hajóhíd meghagyása mellett éljen fő jussával és építessen alkalmas helyen új hidat.

A többség a kisajátítás szüksége mellett döntött. Ezzel azonban az úgy még nem volt elintézve. A kisajátítást ellenzők még nem adták fel a reményt. Erre következtethetünk Széchenyi naplófeljegyzéseiből. November 2-án azt írja ugyanis Tasnernek, hogy a híd ügye jobban áll, mégis éjjel *különvéleményt* dolgozott ki, ha tán elbukik is, a tárgy becsülete ne bukják.

November 3-án Széchenyi a kiküldöttség 10 tagját ebéden fogadta, és ez alkalommal hivatalosan is beszéltek a hídról. November 4-én 50 követet kéretett magához, akik mind meg-

jelentek Palóczyn kívül, és ez alkalommal mindent kivisz náluk, ha csak »a leggyalázatosabban meg nem csalják«.

A befejező ülést azonban nem lehetett megtartani. Széchenyi ugyan már november 8-ára kérte Szegedy elnöktől ennek egybehívását, de Szegedy távozása miatt csak 13-ára ígérte, amin Széchenyi nagyon megbotránkozott.⁷⁹

2. Széchenyi megtiszteltetései.

Ezt a kis időközt is felhasználta Széchenyi. Meg akarta nyerni Kopácsy József veszprémi püspököt, akiről azután azt jegyezte fel, hogy nem egészen biztos, de nagyon okos ember. Volt ismételten a nádornál is. November 8-án feljegyzi, hogy gr. Pálffy Fidél tárnokmester nagyon ellene van, egyúttal goromba és hamis; a rákövetkező nap felkeresi és kímélettel beszélt vele a hídról, de megjegyzi beszélgetéséről, hogy mily tudatlan és rosszakaratú.

De magán az országgyűlésen is érdekes események történtek, és ezek bizonyos mértékben elégtételt szolgáltatottak Széchenyinek a pesti kellemetlenségekért. A november 5-i kerületi ülésen azon tárgyak közt (excerpta), amelyeket még ez országgyűlésen el akartak intézni, sorra került Bernáth Zsigmond ungi követ indítványa általános kisajátítási törvény alkotásáról. Bernáth ugyanazon érvekkel okolta meg indítványát, amelyekkel az országos kiküldöttség október 31-i gyűlésén találkozunk, és minthogy Bernáth Zsigmond tagja volt e kiküldöttségnek, nyilvánvaló, hogy ő volt a kisajátítás kérlelhetetlen követelője. A kerületi ülés határozata szerint tagadhatatlan, hogy a megyék a kisajátítás jussát a hidaknál és utaknál gyakorolják, a bányákra, sókra, várerősségekre törvény is van, de a kisajátítási elv egyes esetekben való gyakorlását csak az országgyűlés mondhatja ki, azért az indítványt általában nem csak a hídra nézve fogadta el nagy többséggel. Ugyanezen ülésen Hont megye azt javasolta, kéressék meg ő felsége, hogy Széchenyit a koronaőri méltóságra kandidálja, amit hangos éljenek közt fogadtak el; november 6-án meg Veszprém megye javasolta, mondják ki a rendek törvény által, hogy a nemzet gr. Széchenyinek érdemeit tiszteli és elismeri (ezt mellőzték), viszont azt, hogy kérjék meg a királyt, kandidálja Széchenyit a koronaórségre, egyhangúlag megújították. A honti és veszprémi indítvány a november 12-i elegyes ülésen a koronaörváltasztásnál tényleg napirenden is volt, mert a király kandidációjának felbontása előtt Kövér Lajos temesi követ megyéje

⁷⁹ Ich zu Szegedy: „Nem akarna-e holnap hidülést tartani? Er: „Holnap elmegy, s csak 13-dikán jő vissza“. Verfluchtes Land! Verdammt Menschen.

utasítása alapján felszólalt, érvényt akarván szerezni a kerületi ülés határozatának, hogy a nemzet »kandidáltatni kívánja« Széchenyit. Erre Széchenyi, mint Kossuth Lajos írja, »a hivatalért soha csúszni nem szokott önérzéssel nyilvánítá köszönetét és kérte a fenséges hazát, hogy róla e tárgyban szó ne legyen, de viszont felhívott beszédében mindenkit, álljon elő, ha tudja, tette-e egy lépést, csak egy szót is, hogy hivatalt vagy címet kapjon. Széchenyi e lépésével a nádort meg akarta kímélni kellemetlen helyzetében, ami tényleg sikerült is, mert bár az elegyes ülés »hangosan kifakadó sokszorozott éljen«-ekkel ünnepelte Széchenyit; és bár Luka Sándor honti követ Széchenyi felszólalása után kérte a kerületi ülés határozatának beérkezéséig a választás elhalasztását, a királyi levél felbontatott és a három királyi jelölt egyike: Szilassy József választott meg.

De Széchenyi beszédével kemény leckéztetésben részesítette (persze név említése nélkül) Cziráky országbíró, mert ő volt az, aki mindenütt terjeszté »Was der Republicaner (t. i. Széchenyi) um einen Tittel intriguir«. Cziráky a gyűlés után, mint Széchenyi írja, »utánam szaladt a szálában, mert érzém, hogy vadász, végre megcsípett és igen nevetséges contorsiókkal, könyűkkel etc. kezemet szorítja s valamit mormolt, én hideg és ünnepélyes.⁸⁰ A nádor meg azonnal hívatta és kijelenté, hogy Szilassy öreg, nem él soká, azután azok kapják, akiket valóban illet. Sajnos, erről megfélekedezett a nádor, Széchenyi sohasem lett koronaőr.

3. Az orsz. küldöttség jelentése és Széchenyi javaslatai.

November 13-án tartotta az országos kiküldöttség utolsó ülését. Széchenyinek igen rövid és lapidáris kijelentése erről az ülésről ez: »Aczél besoffen —, Szluha virulent, Platthy passable — ich reiche das Meinige ein«. A kisajátítást ellenzők t. i. még egyszer megkísérelték, hogy megakadályozzák az elv elfogadását, de ez nem sikerült: elfogadták véglegesen az okt. 31-i határozatot és Platthy megfogalmazta jelentését is, amellyel az összes iratokat az országgyűlés elé terjesztették. Ezek közt van Széchenyinek 1835. november 15-i kelettel beadott, fentebb említett különvéleménye, amelyet Platthy az 1833. november 22-i gyűlés felkérésére utalva csatolt az iratokhoz.⁸¹

Széchenyi beadványának különös fontossága abban is rejlik, hogy iratában javaslatot ad mindazon kérdésekre, amelyeket

⁸⁰ Széchenyi levele Tasnerhez 1835. nov. 12-én.

⁸¹ Ott ugyanis felkérték Széchenyit angliai második útja előtt, szerezzen ez útjában még több világosságot a híd ügyében az országos határozat megkönnyítésére. Ez a nov. 15-i beadványa tényleg meg is könnyítette az országgyűlés munkáját.

a híd sikere érdekében le kell tárgyalni, de amelyekre a kiküldöttség nem tért ki, továbbá, hogy a kerületi ülés később teljeseen az ő pontozatai alapján tárgyalta le a hidügvet.

Széchenyi ez iratában utal az országos határozatra (híd legyen, vámot mindenki fizessen, a szerződés után a híd a nemzeté legyen) és nézetét nyolc pontba foglalja.

1. A hajóhíd jövedelme meg van állapítva, de ez alapul a sikerre nem szolgálhat, a vámjegyzéket kell először is meghatározni. Az orsz. kiküldöttség által javasolt vámjegyzék helyes, a városok is ezt ajánlják és remélni lehet, hogy ez alapon az óhajtott híd felépülhet.

2. Az ország nem akar építeni, hanem azt társaságra bízta; szükséges ezek után, hogy az országgyűlés által és a királytól jóváhagyott elvek alapján egy országos küldöttségre bízassék a dolog végrehajtása; a küldöttség elnöke pedig a nádor legyen.

3. A vámjegyzék a felemelés, leszállítás ellen törvénnyel biztosítsák; a kiváltság idejének hosszabb vagy rövidebb felfüggesztésétől függ, hogy jó vagy rosszabb lesz-e a híd; a szerződési idő ne legyen se hosszú, se rövid; az évek meghatározását az országos küldöttségre kell bízni.

4. A két város kárpótlásának ügyére ajánlja, hogy a hajóhíd jövedelmét úgy kellene tekinteni, mint egyetlen communitiesét; Buda a közkíváratnak megfelel, Pestnek kisebb, mégis nevezetes része is, és így az országos végzésnek megfelelő, ha a két város nem csak igazságos, de illő kárpótlást nyer; ennek végrehajtását is az országos küldöttségre kell bízni.

5. A vállalkozó társasággal való szerződés ideje alatt mindenki fizet, míg oly tőke egybe nem gyűl, mely a híd örök fenntartására elegendő; ezt a tőkét a két városra lehet bízni, mert érdeke is a híd jókarban tartása.

6. Törvény mondja ki, hogy a szerződési idő után (ha ki van fizetve a hozzájárulás, együtt van a fenntartásra szükséges összeg) a híd mindenkinek és mindennek örökre szabad.

7. Amíg a közfizetés tart, a törvényhatóságot a hídon egy közös vármegyei és városi hatóság gyakorolja, a fizetés megszűnte után az ország azt a két városra bízta, amelyé a part feletti hatóság is.

8. A hozandó törvény értelmében az országos küldöttség hajtja végre a híd építését, de köteles a jövő országgyűlésnek minden tétéről részletes jelentést tenni.

XI. Az országgyűlés további munkássága.

1. Széchenyi Reviczky kancellárhoz fordul.

Alig fejeződtek be a kiküldöttségi tárgyalások, Széchenyi 1835. november 14-én a siker érdekében levelet írt gr. Reviczky Ádám főkancellárnak. Közölte vele az országgyűlésen, az országos küldöttségben és a két városnál addig történeteket, különösen Pest város választott polgársága főbbségének ellenállá-

sát, amelyet az országgyűlésből (céloz Széchenyi Czirákyra) szítottak; közölte, hogy a nádor is pártfogolja a kérdést és ezek alapján kérte a főkancellárt, támogassa erkölcsi súlyával az ügyet, hogy mind a két táblánál sikerrel átmenjen. Ha ez megtörtént, akkor személyesen fogja előadni, mit kellene a kormány részéről tenni.

Ezt a lépést kétségtelenül azért tette Széchenyi, mert a főtáblai ellenzők már résen állottak az ügy megakadályozására. B. Perényi Zsigmond e napokban többször is említi Széchenyinek, »mevlásd, nem lesz az egészből semmi«. E közlés hatásával volt Széchenyre, aki minden körülményt, sokszor nagyobbra is értékelve, figyelembe vett. Így épen akkor (nov. 21) közölt a Temps Quin⁸² könyvéről tudósítást, amely Széchenyi munkásságát nagyon kiemelte, amiért Széchenyi félt, hogy hg. Metternich előtt kompromittálódik és ennek a híd fogja kárát vallani.

2. A ker. ülés izenet- és törvényjavaslat-tervezete.

Az országos kiküldöttség jelentését a nádor a november 28-i elegyes ülésre tűzte ki és e napon a jelentés fel is olvasztatott, majd tárgyalásra az alsó táblához, illetőleg a kerületi üléshez került. Itt Széchenyi szerint december 5-én erőszakoltan felolvassák a jelentést,⁸³ a kaszinóban azonban oly nyilatkozatokat hall, hogy azt hiszi, a híd ingadozik. A december 7. és 9-i tárgyaláson azonban »fényesen átment«. A kérdés ismertetése után először is az alapkérdést (*van-e helye a ki-sajátításnak?*) 38 kérdéssel 8 ellen igenlőleg elfogadták. Ezek után a teendőkre nézve Széchenyi november 15-iki véleményét fogadták el tárgyalási alapul.

Az 1. pontot (a tarifát országosan kell megállapítani) közértelemmel elfogadták.

A 2. pontot (a végrehajtás a nádor elnöklete alatt országos küldöttségre bizassék) elfogadták.

A 3. pontot (a tarifa állandó maradjon, az évek száma a küldöttség alkujára bizatik) 28 szóval 16 ellen fogadták el.

A 4. pontot (a kárpótlás kérdése a küldöttségre bizandó) 32 szóval 12 ellen fogadták el, de e szavak elé: »nemcsak igazságos, de illő kárpótlást is nyer«, ez került: *a törvények értelmében.*

Az 5. pontot (addig kell fizetni, míg a fenntartási költség-

⁸² Quin Michael I.: A steam voyage down the Danube 1835.

⁸³ Széchenyi erre vonatkozó naplójegyzete szerint: Herberge. Meine Brücke wackelt. Nagy, Kubinyi, Tarnóczy gut. Dubraviczky und Beöthy hm, hm! Sajnos, erre az ülésre nem találtam bővebb feljegyzést.

gek is egybegyűlnek, ez a városnak adandó, erre új szerződés akkorra halasztandó) elfogadták.

A 6. pontot (a szerződés letelte után a híd örökre felszabadíttatik) helybenhagyták.

A 7. pontot (a törvényhatósági jog gyakorlata) elmelőzték.

A 8. pontot (a hídépítést végrehajtó küldöttség részletes jelentést tesz az országgyűlésnek) elfogadták.⁸⁴

Ezek alapján a kerületi ülés jegyzője megfogalmazta (a—e pontban) az üzenet-tervezetet (harmadik üzenet) és ennek alapján 10 pontban a törvénycikk-tervezetet.

3. *A pesti vál. polgárság és tanács újabb nyilatkozata.*

Pest város követei az országos kiküldöttség jegyzőkönyveit, a kerületi ülés december 7-i határozatát a kisajátításról azonnal megküldték a városnak, úgyszintén Havas József követ (december 13-án) jelentést tett a nádori kihallgatásról is.

A választott polgárság a kisajátítási határozatról 1835. december 12-i ülésében adott véleményt, nagy többséggel kijelentvén, hogy a tulajdonjogról semmi körülmények közt nem mond le és a kisajátítás elhárítására az uralkodó elé megy.

A választott polgárság december 17-i ülésében (most már Havas jelentése alapján is) ismét foglalkozott ez ügygel. Ez alkalommal nagy csodálkozással és fájdalommal vette tudomásul, hogy a híd létesítésére ajánlott nagy áldozatai ellenére az országos kiküldöttség mégis a város törvényes hídvámjogának kisajátítását kívánja. A választott polgárság értesülvén az országgyűlés hídszándékáról, ezt azonnal magáévá tette, készséggel lemondott törvényes jövedelméről az építési költségek törlesztéséig, de fenntartotta tulajdonjogát a hídra, sőt kijelentette, hogy inkább a hídról mond le, mint a tulajdonjogról. Ezután szószerint idézte az 1703. október 23-i királyi rendelettel kapott jogát, majd szószerint a választott polgári esküt (hogy mint a város javainak kezelője, nem jogosított a javak eladására) és ezek alapján kijelentette, hogy előző nyilatkozata mellett megmarad; a követek a legvégső esetben törvényesen tiltakozzanak minden erőszak ellen. Semmi ok sincs, de nincs elkerülhetetlen szükség sem az állami jog gyakorlására. A város alkotmányellenesen tulajdonjogában van veszélyeztetve, a kisajátítást a városok meghallgatása nélkül a tör-

⁸⁴ A tárgyalást az *Országgyűlési Tudósítások* csak eredményében közli. Széchenyi naplója és dec. 7-i levele Tasnerhez vázlatos megjegyzéseivel ezt kiegészíti: a legnagyobb ellenzők voltak: gr. Lamotte Károly gömöri, Prényi Gábor ugocsai követek, Aczél Antal megtért és támogatta a javaslatot; Havas pestvárosi követről azt írja, hogy úgy viselte magát, mint egy rossz vagy ostoba ember.

vényes szokások ellenére mondják ki, azért felhíván a tanácsot csatlakozásra, egyúttal bizottságot jelöltek ki, hogy a királyt megkérjék, tagadja meg a javaslatba hozott törvény-cikk szentesítését és védje meg a várost törvényes és kivált-ságos jogában.⁸⁵

A városi tanács ezzel szemben december 21-i nyilatkozatában a választott polgársággal ellentétben — a követeknek a nádori kihallgatásról küldött jelentése alapján — eltért előző (szept. 16-i) álláspontjától. Belátta, hogy az országos küldöttség előterjesztése, a kerületi ülés kisajátítási indítványa és a nádor intelme⁸⁶ következtében a helyzet megváltozott, azért régebbi (a tulajdonjogot fenntartó) álláspontját módosította. Kijelentette, hogy nem áll rá a deputáció küldésére. Kijelentette, hogy ha a király jóváhagyásával törvény elrendeli, hogy részvénytársaság építse a hidat és ezen a meghatározott vámot mindenki köteles fizetni; ha a vámfizetés előre lekötött ideig tart és ezt a nádor elnökleite alatt országos küldöttség határozza meg; ha a szerződés lejártá után mindenkinek szabad lesz a híd; ha a fenntartási költség a két város gondviselésébe kerül és a város teljes kárpótlást kap hídjövedelméért; ha a törvényhatósági jog mindig a városoké lesz: akkor ily nemzeti munka a várost semmiféle jogaiban nem rövidíti meg, sőt anyagi javában előmozdítja. Ezeknél fogva a híd felépítésében megegyezik, a szükséges területet átengedi és hídvámjövedelméről az új híd elkészülté után lemond; kiköti azonban, hogy a feltételek törvénybe iktattassanak és ugyanitt az is megállapíttassék, hogy 1. ha a híd nem a hajóhíd helyén vagy közelében épül, ez is fenntartassék; 2. hogy a részvénytársaság köteles minden elő- és mellékmunkát is elvégezni, a városokat az áradás ellen biztosítani, esetleges károkat megtéríteni, és ha a híd a kikötött idő alatt bármi okból használhatatlan lesz, köteles kényelmes átjáróról gondoskodni; 3. hogy a városok, a híd rájuk bízván, csak a szokott javításokat kötelesek elvégeztetni, és ha a tartaléktöke jövedelme bármi okból nem elég, a segély előállításáról a törvenycikk előre gondoskodik; 4. hogy ha az álló híd bármely okból elpusztulna, a városok hídállítási és vámszedési joga azonnal feléled.⁸⁷

⁸⁵ Vál. polg. jegyzőkönyve. 1835. év 233. és 234. p.

⁸⁶ Ezen intelem megtörténte Széchenyinek is lehetett hatása; dec. 15-én ezt írja Tasernernek: „E pillanatban, remélem, a 75-nek orra alább szállt már, mert a főhercegtől reá ijesztett... Havasnak relatiója, gondolom, csak volt némi hatás-al Kolb és Seeberre! Ha nem, az sem árt. Itt semmit sem tudnak ezen új fogásról. Egyébiránt mindegy már most, mert a főrendek akár-mikép tettektöríáznak, igen hihető, megállnak a rendek. Furcsa volna, ha a 75 a 23-hoz hajlana. Wenn mir diess gelíngt, nem ártana hitelemnek“.

⁸⁷ Tanácsi jkv. 1835: 11107—8. sz.

A választott polgárságnak december 12. és 17-i fentismertett határozata keserű harcok közt jött létre. Ezt több választott polgár levele bizonyítja, amelyek részben az országgyűlésen levő Széchenyit, részben Mérey Sándor helytartótanácsi helyettes elnököt értesítették a helyzetről.⁸⁸ Ezen tudósítások szerint Kolb harca így folyt le. A városi követek tudósítását (hogy december 7-i kerületi ülés 38 szóval 8 ellen elhatározta a hídra a kisajátítást) Kolb december 12-én tűzte ki napirendre, s minden hívét berendelte a gyűlésre. Felolvastatta a 73-asok, majd a 23-asok augusztus 29-i, továbbá Széchenyi november 15-i nyilatkozatát, az országos küldöttség legutóbbi üléseinek jegyzőkönyvét és a kerületi ülésnek határozatát; ezután esküről, kötelességről, lelkiismeretről, tulajdonjogról, kabátlehúzásról annyit beszélt, amennyit csak lehetett; értesítette egyúttal a választott polgárokat, hogy a követeket felhívta, tudósítsák gyorsfutárral, ha az alsó tábla az ügyet elfogadja, hogy azonnal deputáció mehessen a királyhoz a tulajdonjog elvételének megakadályozására.

Sajnálkozva említette a polgárság kettéválását, de remélte, hogy e kérdésben már egységesek lesznek. Valeró Antal erre kijelentette, hogy a 23-asok megmaradnak augusztus 29-i különvéleményük mellett, nem fogadják el sem a javasolt határozatot, sem a király elé deputáció küldését. A 23-asok négy megbízottja a december 13-án tartott ülésen a 12-in szóbelileg előterjesztett nyilatkozatot írásban benyújtotta a tanácsához. December 17-én Kolb felolvastatta a 12-i ülés jegyzőkönyvét, de mivel ez elhallgatta a 23-asok kijelentését és a 12-i határozatot egyhangúnak jelezte, a kisebbség követelésére ezt kijavította. Ez azonban nagy viharra adott okot és oly kiáltások hangzottak el, hogy a 23-asok töröltessenek, nem idevalók, sőt egy hang azt is kiáltotta, hogy agyon kell ütni őket. Kolb ezután az időközben beérkezett követi jelentést olvastatta fel a nádori kihallgatásról.⁸⁹ Erre Kolb panaszkodott a követekre, hogy kötelességük teljesítése helyett rossz tanácsokat adnak; majd felhívta a polgárokat, felejsék el a megtörtént keserűségeket, és mivel a tulajdonjogról van szó, legyenek egy-

⁸⁸ Appl József 1835. dec. 12-i, Kappel Frigyes 1835. dec. 22-i, Valeró Antal dec. 20-i levele Széchenyire; Glückswerth Mihály dec. 20-i, dec. 21. és 22-i levele Méreyt értesíti a vál. polgárság nyilvános és bizottsági üléseiről.

⁸⁹ A városi követek a nádor pártfogását kérték, mert talán örökké tart a vámfizetés és sohasem lesz a városé és törvényhatósági joga is megszűnik; a nádor rámutatott arra, hogy a ker. ülés határozata óta ez az aggodalom megszűnt, kedvezőbb lett a helyzet, mert kárpótlás is lesz. Havas jelentette, hogy csak a kisajátítás kedvezőtlen; de a helyzet megváltozván, az a kérdés, a város lemond-e a hajóhídról.

ségesek, küldjenek deputációt a városi jogok megvédésére Bécsbe a királyhoz, Pozsonyba a nádorhoz, akár hozzájárul a tanács, akár nem. Ezután felolvastatta a bizottsági ülés (Lechner János és Károlyi István által szerkesztett) javaslatát, amelyet a többség elfogadott, amely ellen a kisebbség óvást emelt. Azt Kolb több választott polgárral (ehhez csatlakoztak a 23-asok közül is néhányan) a tanácsba vitték. A tanács fél órai tanácskozás után hívatta Kolbot, ekkor ismét csatlakoztak a 23-asok. A polgármester kijelentette, hogy a nyilatkozatot nem fogadhatja el, mert a felsőbbség a régi megváltoztatását kívánta. Kolb hangoztatta, hogy a tanáccsal egyhangúan akar működni, kérte, töröljék azt a nyilatkozatban, amit kifogásolnak, hogy elfogadható legyen. Ez megtörténvén, Kolb visszatért a választott polgárság gyűlésébe és előadta, hogy a tanács csatlakozik a többséghez, de kívánja, hogy egyes részek töröltessenek, ami megtörténvén, a módosított nyilatkozatot visszavitte a tanácsba, felhívta a tanácsot, csatlakozzék a küldendő deputációhoz, de a tanács ezt megtagadta és tudtára adta, hogy a jelentkezéshez a helyhatósági elnökség (Mérey) hozzájárulása szükséges. A polgármester Kolb kérésére azonban ígérte, hogy ennek kieszközlésére elmegy vele Méreyhez, ami december 18-án meg is történt.

A 23-asok december 17-én egybegyűltek és elhatározták, hogy ők is deputációt küldenek a nádorhoz, hogy közbenjárását kérjék, és ha szükséges, ők is Bécsbe menjenek a királyhoz. Mint-hogy Kolb kijelentette, hogy a 23-asok 7-re olvadtak, újabb beadvánnyal fordultak a tanácshoz, amelyben a 23-asok nevük aláírásával igazolták, hogy *négy* megbízottjuk az ő nevükben terjesztette elő a 13-i óvást.

December 18-án Kolb Seeber polgármesterrel és Tretter György főjegyzővel megjelent Méreynél, hogy a deputáció küldésére engedélyt kérjen. Mérey tudtára adta Kolbnak a nádor kívánságát (a tulajdonjogról való lemondást), erre Kolb szavát adta, hogy ily értelemben fog közreműködni és kijelentette Méreynek, hogy már előre jelentheti, ilyen lesz a határozat. Kolb innen az egybegyűlt polgársághoz tért, hogy megmondja, ki megy Bécsbe, de e helyett kijelentette, hogy Méreynél a nádor épen küldött levelét olvasta, amely szerint az ügy megváltozott, úgy hogy a december 17-i határozatra és a deputáció küldésére nincs már szükség, amit a gyűlés nyugodtan tudomásul vett. De néhány híve (Lechner, Károlyi, Szambonyi) befolyására Kolb megváltoztatta ígéretét, 19-én és 20-án bizottsági ülést tartott, amelyen oly nyilatkozatot ákartak készíteni, hogy a város magára vállalja a híd építését és Budát 200.000 forinttal kielégíti, csak-hogy a kisajátítás kiküszöböltessék a törvénytervezetből. De ennek tárgyalásakor érkezett a hír Pozsonyból, hogy december 16-án a törvénytervezet az alsó tábla

elé került. Ezt úgy terjesztették, mintha az alsó tábla már el is fogadta volna. Erre kijelentették, hogy ily körülmények közt nincs szükség a további tárgyalásra, most már csak a küldöttség segíthet, a királyt a szentesítés megtagadására kell kérni, annál inkább, mert a város meg akarja építeni a hidat. Erre az ülésre a 23-asokat nem hívták meg s Glückswerth, mint Mérey megbízottja hiába figyelmeztette Kolbot adott szavára, hiába figyelmeztette, hogy az alsó tábla még nem határozott és így van idő új nyilatkozat készítésére, hiába figyelmeztette a polgármester is Kolbot adott szavára, és hogy a tanács nem tér el 21-i nyilatkozatától, Glückswerth csak annyit ért el, hogy a küldöttség előbb jelentkezik a nádornál és tanácsot kér. Kolb újabb meglepetést idézett elő azzal, hogy nyilvános választott polgársági ülés egybehívása helyett a 18-án visszavont december 17-i nyilatkozatot december 17-i keltezéssel újra benyújtotta a tanácshoz, és ez azt elfogadván, a magáéval elküldötte követeknek, a 23-asoké pedig elmaradt. Erre ezek Valero és Farkas Jánost azonnal a nádorhoz küldték informálás végett.

A választott polgárság e merev határozatával szembehe-lyezkedett az alsó tábla többségével. Ez nem volt sem célszerű, sem indokolt, mert Széchenyi javaslata alapján az országgyűlés kimondotta a törvényes és igazságos kárpótlást, úgy hogy a város semmit sem veszített volna, mert évi 9000 frtnyi jövedelmét a 200.000 pengő forintos kárpótlás pótolta; sőt kilátásba helyezte az áradás stb. elleni biztosítást, a törvényhatósági jogot, úgy hogy állásfoglalása újjhúzás,⁹⁰ szembehelyezkedés volt az országgyűléssel és erre Kolbnak, egyesegyedül a híd ellenzőinek (Cziráky és társainak) biztatása, titkos támogatása adott bátorságot. De a kisajátítási joghoz való görcsös ragaszkodás sem volt indokolt, mert ilyen kisajátítás Pesten dívott megfelelő kárpótlás mellett; ha a Szépítő Bizottság kívánta, megtörtént ellenvetés nélkül, de most, mert a nemzet kívánta, ez jofosztás volt.

⁹⁰ Valero Antal 1835. dec. 8-i levele mutatja, hogy volt bizonyos személyi él is Széchenyi ellen. Széchenyi ugyanis kérdést intézvén Valerohoz azon kérvény ügyében, amely a polgárság vámentessége tárgyában régebben felterjesztetett, Valero megadta a felvilágosítást és figyelmeztette, hogy a polgárság önös pártja a színház ügyében kimutatta jellemtelenségét. A megye tudára adván a városnak a Grassalkovich-telken való építés megkezdését, Kolb javaslatára 6000 p. frt. hozzájárulást szavaztak meg, mert a színház a pestieknek hasznos és a jurisdictio a város számára fenn van tartva. Néhány héttel a hidi kemény küzdelem után, amikor a jus regale-t, a jus nauti-t semmi áron sem akarták a nemzetnek átadni, mert a jurisdictio igazi tulajdon nélkül elképzelhetetlen, s most Kolb feláldozza a jus regale-t a megyének minden kárterítés nélkül (hisz a jövedelem a megyéé lesz, nem a városé), így tehát a hatalmon lévők szeszélye irányítja a jogot.

4. A rendi tábla harmadik üzenete a kisajátítás mellett.

A városi tanács a saját és a választott polgárság többségének 1835. december 21-i, illetőleg 17-i nyilatkozatát futárral december 23-án küldötte meg követeknek; épen azon napon, amikor az alsó tábla a kerületi ülés által 16-án átnyújtott izenet- és törvénytervezetet elfogadta. Az alsó tábla dec. 22-én és 23-án tárgyalta le az ügyet. A harc heves volt, Cziráky és társai gondoskodtak, hogy a hozzájuk szító megyei követek már itt buktassák meg az ügyet; sőt voltak a híd barátai közt is, akik, mint Széchenyi írja, segédkeztek a megbuktató szándékban (pl. Somssits Miklós, Luka Sándor, Kubinyi Ferenc, Palóczy László), de nem rossz szándékból, hanem polgárgyűlöletből, mert Kolb János szószóló mesterkedése a nemesség képviselői között káros ellenhatást idézett elő.

A tábla elnöke felolvastatta az izenetet és törvényjavaslatot, és kijelentette, hogy a kettő azonos elveket tartalmazva, azonnal a törvényjavaslatot tűzi ki pontonként való tárgyalásra. Bár a követek nagy része »maradjon« kiáltással általánosságban elfogadni kívánta, mégis többen újra ki akarták fejteni az általános elv ellen véleményüket.

Ugocsa követe (Perényi Gábor) vezette be a vitát azzal, hogy a vámfizetés miatt nem nyugszik meg a javaslatban. Pom-pás hidat akarnak, amilyen sehol a világon nincs, pedig a híd nem is oly szükséges, mert nincsenek hozzávezető utak, kezdjük a munkát inkább az utakkal; továbbá nem méltányos, hogy a szegény annyit fizessen, mint a birtokos, a vámfizetés ellenében van az alkotmányos jogokkal; a kisajátítás csak közérdek esetében jogos.

Turóc követe (Justh Ferenc) sem okát, sem szükségét nem látta annak, miért kell ezt az ügyet a sérelmekből kiemelve, előlegezen tárgyalni; ha fel kell építeni a hidat, ne a nemesi jogok felfüggesztésével, hanem subsidium útján történjék. Az országos küldöttség javaslata nem fér össze oly eszközzel, mely az alkotmányt veszélyezteti; lehet, hogy az állóhíd elromlik és akkor semmi sem marad. Az igyekezet hazafias, de bizonytalan próba és költséges. Azt kellett volna jelenteni, hogy lehetséges-e állandó hidat építeni vagy nem, és mivel a küldöttség nem ezt tette, utasítani kellene, vizsgálja meg ezt és terjessze elő véleményét, addig az ügyet fel kell függeszteni. Nyitra követe (Ocskay Ignác) szerint a vámfizetés törvényellenes, azért előbb meg kell változtatni a törvényt. Megyéje nem ellenzi a hidat, de csak önkéntes adakozással; a kisajátítást nem fogadja el.

Gömör követe (gr. De Lamotte Károly) a vámfizetésben szintén nem egyezett meg, subsidiumot kívánt. Ugyanez volt Esz-

tergom (Friebeisz Imre) és Baranya (Répás Leopold) véleménye is. Nógrád követe szerint (Szentiványi Anzelm) megyéje most már hozzájárul az általános fizetés elvéhez, a kisajátítást sem ellenzi. Bereg (Csebi Pogány József) szerint a híd első talpköve sérelmes kisajátításon nyugszik és a többi is ilyen. Kisajátítás történik a nemesség törvényes kiváltságaiból, majd az orsz. küldöttség Pest birtokából való kisajátítást javasol, most már a törvényhozás is kisajátíttatik biztonságából, mert meg volt határozva, hogy az országgyűlés határozza meg a szerződési évek számát, a javaslatban ezt viszont a kiküldendő orsz. küldöttségre akarják bízni; azért nem fogad el egyetlen szakaszt sem. Árva (Zmeskál Móric) nem fogadta el sem a vámfizetést, sem a kisajátítást. Mármaros (Várady Antal) elfogadta a vámfizetést, de a törvénybe kívánta tételni a pontos időt, mennyire szól és mihelyt együtt az összeg, a nemesi vámmentesség azonnal lépjen életbe. Arad (Török Gábor) kívánta a hidat; azt is, hogy mindenki fizessen, de a kisajátítást csak úgy, ha a két város önként beleegyezik. Pozsony (Fekete Ferenc) a hidat sem hasznosnak, sem szükségesnek nem tartotta, mert a kereskedést csökkentené; a kisajátítást is ellenezte.

E felszólalásokkal az ellenzés kimerült, és a rendek általános »maradjon« kiáltására az elnök a törvényjavaslatot szakaszonként olvastatta fel. Az 1. és 2. §-t Ung követe (Bernáth Zsigmond) felszólalása ellenére változatlanul elfogadták. Ép így a 3. §-t is, és mivel itt a vámjegyzékre van hivatkozás, az elnök ezt is felolvastatta. A tábla ezt is elfogadta, csak a 10. pontnál fogadta el Pest város követének azt a módosítását, hogy »ha a hintóban vagy az úgynevezett stajer kocsiban a kocsison kívül csak négy vagy kevesebb személy vitetik; nemkülönben, ha az egy igás szekérnek terhe egy mázsánál, a két igásé kettőnél, a három és a több igásé pedig három mázsánál többet nem nyom, akkor a marha úgy tekintetik, mintha üres hintót vagy szekeret vonna«. A 4. §-ra nem volt észrevétel. Az 5. §-nál Liptó (Pongrácz Péter) 20 évnél több vámfizetést nem akart vállalni, de mivel ez akadály volna, azt kérte, hogy az orsz. küldöttség a társasággal való megállapodását terjessze az országgyűlés elé és itt határozzanak. Fehér (Szluha Imre) kívánta a hidat, de az országgyűlés határozza meg a szerződés idejét; ezenkívül a törvénybe azt kívánta felvételni, hogy az országos küldöttség tagja a hídépítő részvénytársaság tagja ne lehessen. Vas (Szél Imre) szintén azt kívánta, hogy az országgyűlés határozza meg az időt, de ezen kívül a városok kárpótlását is, vagy legalább ennek maximumát. Bács (Szutsits Károly) szerint a küldöttség az építési terveket készíttesse el és az adatokat szerezzze meg, de az országgyűlés határozzon. Turócz (Justh Ferenc) ragaszkodott először tett kijelentéseihez, csakis az országgyűlés határozzon

mindenben. Szerinte a javaslat szándéka tulajdonképen nem az, hogy híd legyen, hanem hogy a nemesség kiváltsága az alkotmány veszélyeztetésére felfüggesztessék; pártolja, hogy az orsz. küldöttség tagja ne lehessen a részvénytársaság tagja, sőt még az sem, aki részvénytársaság tagjainak vagy a városoknak le van kötelve. Ugocsa ((Perényi Gábor) is azt kívánta, hogy az országgyűlés határozzon, Csongrád (Bene József), Gömör (De Lamotte) is. Trencsén (Marczibányi Antal) szerint az országos küldöttség, úgyszólván, egyik pontban sem teljesítette a rábízottakat, úgy hogy jelentéséből annyit tud az országgyűlés, amennyit előbb is tudott; az országgyűlés határozzon vagy legalább a maximum itt jelöltessék ki. Ugyanígy vélekedett Nyitra (Ocskay Ignác) is. Pozsony (Fekete Ferenc) tudni akarta az áldozat nagyságát, ez pedig a jelentésből nem tűnven ki, tegyen a küldöttség újabb jelentést. Mindezen felszólalások ellenére a többség hangos »maradjon«-nal az eredeti szöveget fogadta el.

Dec. 23-án rátért az ülés a 6. §-ra. Ennél volt a leghevesebb a harc. Nyitra (Bencsik János) kijelentette, hogy követtársának tegnapi kijelentéséhez (hogy a kisajátítást elfogadja) nem járul hozzá. Arad (Török Gábor) megismételte tegnapi felszólalását, hogy a kisajátítást csak úgy fogadja el, ha a két város önként beleegyezik. Bars (Tarnóczy Kázmér) megnyugodott a ker. ülés szerkesztésében, de kívánta, hogy a városok kárpótlását az országgyűlés határozza meg. Veszprém (Noszlopy Ignác) azt kívánta, hogy világos kitételrel határozassék meg a kármentesítés feletti rendelkezés. Ehhez csatlakozott Szabolcs (Vay János), Ugocsa (Perényi Gábor), Ung (Bernáth Zsigmond) és Bereg (Pogány József). Pest (Dubraviczky Simon) a már elfogadott kisajátítás ellen szólt és kihagyatását kérte, mert csak az esetre vonatkozik, ha a két város nem mond le a tulajdonjogról, de azóta a tanács is, a vál. polgárság egy része is lemond; de a 73-asok nevében is ellenzi, mert a híd kisajátítás nélkül is felépíthető; a kárpótlást elfogadja. Gömör (De Lamotte Károly) szerint a híd nem elkerülhetetlenül szükséges, azért a kisajátítást nem pártolta. Somogy (Somssits Miklós) a kárpótlást úgy érti, hogy a megszűnt nyereség tőkéje nem vétetik számba, mert nem igazságos, hogy a város minden nyereséget megkapjon és később polgárai ingyen járjanak a hídon. Eperjes város (Bujanovics Vince) azt kívánta, hogy a kisajátítás a teljes érték árával kölcsönös megegyezéssel kiszámított kárpótlás útján történjék. Győr (Szabó Péter) a kisajátítást nem tartotta szükségesnek a városra, mert a *vám birtoka visszavonható*, csak az új hídhöz szükséges javakra; a két város kielégítése csak a valódi kárra szoríttassék, ne a *lucrum cessansra* is, mert a város a hídnak akkor is hasznát venné, amikor nincs hídjá, az ország pedig még ennek a terhet is viselné. Ugyanígy kívánta azt Torontál (Gyertyánffy

Dávid), Bács (Szutsits Károly), Komárom (Ghyczy Rafael), Liptó (Pongrácz Péter), Borsod (Palóczy László), Nógrád (Szél Imre). Bártfa városának (Markovits Antal) nem volt észrevétele a 6. § ellen, a kisajátítás elve a nemzet természetes tulajdona; a kárpótlásból a város nemesi birtokot szerezhetne meg. Nógrád (Prónay János) az egészre nézve szeretne visszalépni. Turóc (Justh Ferenc) újra kijelentette, hogy nincs a kisajátítás mellett, mert a híd nem múlhatatlanul szükséges; a kárpótlás a megszűnt nyereségre ne vonatkozzék. Pozsony (Fekete Ferenc) az eredeti szöveget fogadta el.

Az elnök a vitát megakasztandó, az eredeti szerkesztés mellett emelt szót, mert ez kijelenti, hogy a kárpótlás a *törvények értelmében* történjék. A vita azonban tovább folyt. Árva (Zmeskál Móric) nem óhajtotta a kisajátítást, mert a budapesti híd nem érdemli meg azt az áldozatot, amellyel a nemesi kiváltságot veszélyezteti, de ha elfogadja a többség, a kárpótlás a megszűnt nyereségre ne vonatkozzék. Pest (Dubraviczky Simon) szerint a törvényjavaslat e szavai: »a törvények értelmében igazságos kárpótlás« mindent magukban foglalnak, de az is figyelembe veendő, hogy 1723. óta a polgárok is fizetnek vámot. Fejér (Szluha Imre) a kisajátítás ellen szólt és azt óhajtotta, hogy a kárpótlás a vámokról szóló törvények értelmében történjék.

Erre az elnök újra megkísérelte a vita megakasztását, de sikertelenül. A vita tovább folyt most már arra nézve, mire vonatkozzék a kárpótlás. Arad (Török Gábor) teljes kárpótlást kívánt, de ha nem fogadnák el, az eredeti szöveget ajánlotta. Bars (Tarnóczy Kázmér) is a teljes kárpótlás mellett volt. Trencsén (Marczibányi Antal) azt javasolta, bízzák e kérdést az orsz. küldöttségre, ez a törvények alapján és az igazság érdekében fog eljárni. Bihar (Beöthy Ödön) szerint a híd a szerződés eltelte után a nemzeté, és az eredeti szerkezet mellett szólt. Fehér (Szluha Imre) a teljes kárpótlás ellen emelt szót. Buda városa (Koleda András) kész volt jussát a törvényhozásnak átadni, de kérte a kárpótláson kívül a törvénybe felvételét, hogy a város biztosíttassék a károsodások elhárítása ellen és hogy a híd elromlása esetén a jog a városra visszaszálljon; az állam nem veheti el senki birtokát sem kárpótlás nélkül, tehát teljes kárpótlást kívánt. Erre Veszprém (Noszlopy Ignác) megismételte, hogy a kárpótlás a megszűnt nyereségre ne vonatkozzék. Ezt pártolta most már Hont (Luka Sándor), Ugocsa (Perényi Gábor), úgy hogy Esztergom (Andrássy József) a teljes kárpótlás mellett emelve szót, megemlítette, mily furcsa az, hogy a kisajátítás elfogadása után az ezt ellenzők most a városokat a vámjövedelemtől meg akarják fosztani. Pest (Havas József) a törvények szerinti kárpótlást, károk elleni biztosítást kívánt; nem lehet a

városokat törvényes tulajdonuktól megfosztani, teljes kárpótlást kell adni, Győr (Szabó Péter) szerint a városi privilégiumot elegendő okból a fejedelem is visszavonhatja; a híd szükséges, a városok a haszon tekintetében megegyeztek, elég, ha a valóságos kár megtérül és a méltánytalan nyereség elmarad. Gömör (De Lamotte Károly) a kárpótlás teljessége mellett szólt, Nógrád (Kubinyi Ferenc) szerint a kárpótlás a törvény szerint történjék, de a szövegezés nem elégíti ki, azért azt kéri, hogy a kárpótlás a vámokról szóló törvény értelmében történjék. Zala (Hertelendy Károly) elfogadta az eredeti szöveget és rámutatott, hogy amikor a törvényhozás szép hidat akar Pesten, e városnak egy része ezt meg akarja gátolni, ezért kell a kisajátítás; helyes, hogy a jövedelem kárpótoltassék, de nem méltányos, hogy a nyereség is. Somogy (Somssits Miklós) szerint a város a törvényes mérsékelt haszonnál többet nem kívánhat, mondassék ki ez törvényben, mert Pest az áradások stb. elleni kárpótlást is kívánta.

Ezek után a többség felkiáltással mégis az eredeti szöveg megtartása mellett szavazott.

A 7. §-nál Torontál (Hertelendy Miksa) szerint a rendek intézkednek a törvényben a híd építéséről, azért a nemzeti tulajdon említése felesleges, tehát a 7., 8. és 9. § elhagyását kérte; ezt támogatta Gömör (De Lamotte), Turóc (Justh Ferenc) és Ung (Bernáth Zsigmond); míg Fejér (Szluha Imre) megújította indítványát, hogy az orsz. küldöttség tagja ne lehessen részvényes és ezt Ugocsa (Perényi Gábor) is pártolta; a többség azonban megtartván a 7. §-t, felkiáltással a 8. §-t is, majd Arad (Török Gábor) ellen közakarattal a 10. §-t is, elmellőzván Fehér indítványát Vas (Szél Imre) azon okadatolásával, hogy a küldöttség bíró, nem lehet tehát részvényes, azaz fél is. Amint látható, a vita igen heves volt, hosszú ideig tartott és a 6. § (21 megye kívánta, hogy megszűnt nyereség ne számláltassék) épen csak hogy elfogadtatott.

5. Széchenyi újból Reviczky kancellárhoz fordul.

Széchenyi a ker. ülés határozata után a főrendi tárgyalásra igyekezett a vele tartókat előkészíteni, mert attól tartott, hogy az úgy a főrendeknél elbukik és e véleményét Perényi Zsigmond, a leghívebb támogatója állandóan ébrentartotta benne. Vagy maga, vagy egyik barátja útján egyenesen számba vette a támogatókat. Jellemzésül szolgáljon egy eset. Megtudja, hogy gr. Károlyi Lajos »vadakat beszélt a híd tárgya körül«⁹¹ és hogy Károlyi György is a híd ellen van, erre Wesselényit kéri

⁹¹ 1835. dec. 18-i levele Wesselényihez.

fel közvetítőnek, mert »egy-két vox körül forog a dolog sikere és én elhatározva (vagyok), hogy négy esztendei munkám szántszándéki elrontóját füleinél ragadom; ments meg Uram ettől, ha lehet«.

Tevékenységre jellemző, hogy amíg Pozsonyban nap-nap után a legnagyobb utánjárással igyekszik a talajt előkészíteni, hogy az alsó táblai esedékes tárgyalás sikeres legyen, állandó levelezésben áll néhány pesti választott polgár bizalmasával és tájékozik mindenről, igyekszik a nádor, Keglevich Gábor avagy titkára, Tasner útján minden bajt megelőzni, vagy ellensúlyozni. Amikor az alsó tábla 1835. dec. 23-án úgyszólván változatlanul elfogadta a ker. ülés üzenet- és törvényjavaslat-tervezetét, és nyilvánvaló lett, hogy a pesti vál. polgárság többsége, a 73-asok, nem akarván lemondani a tulajdonjogról, megmaradtak előbbi határozatuk mellett, első dolga, hogy most már gr. Reviczky Ádám magyar kancellárral tudassa ezt az eredményt, továbbá azt is, hogy ez a rész deputatiót akar küldeni a királyhoz jogai védelmére és hogy ezek az országgal szembehelyezkedő polgárok azt fogják előadni, hogy ők maguk akarják a hidat építeni. Ez a kijelentés a nem eléggé tájékozottakat megtéveszthetné és az ország kimondott szándéka ellen hangolhatná. A dolog azonban úgy áll, hogy a nemesség fizetni akar, de csak magának és nem a polgárságnak, azért kell, hogy a híd az országé legyen. Ha a város építi és tulajdonának akarja tekinteni, akkor a nemesség az utasítások szerint nem fizet és a hídból semmi sem lesz, mert a kamarától függő Pestnek nincs két millió pfrt tőkéje, amely még 2%-ot sem hoz, ha a nemesség, illetőleg ezen címen senki sem fizet. Az alapfeltétel az, hogy a hídon mindenki fizessen, a nemesség csak »országos hídra« fizet; ez pedig nem nagy követelés, mert tulajdonjogról alig lehet szó, hiszen az elfogadott törvényjavaslat szerint a híd a szerződési évek után mindenkié. Ha ezt a törvényjavaslatot a felső tábla így elfogadja, és a felség szentesíti, a híd végül senkié (mert nem jövedelmez senkinek) és mindenkié (mert mindenki ingyen használhatja).

Széchenyinek e levelét Wirkner Lajos, Reviczky kancellárnak az országgyűlésen levő bizalmasa küldötte el és Reviczky azonnal felterjesztette az államértekezlethez, jelentvén, hogy a Széchenyi által jelzett deputatio a pesti polgármester jelentése szerint dec. 27-én már el is utazott Pestről. Minthogy a híd-kérdés az országgyűlésen pártüggővé fajult, kíváncsiaknak tartja, hogy a Bécsben adott válaszok egybehangzók legyenek, azt kellene tehát nekik kijelenteni, hogy a felség az ügyet, ha eléje terjesztik, nagy figyelmére méltatja és méltányosan fogja elbírálni.⁹²

⁹² St. Konf. Akt. 1836. év 9. sz.

6. A pesti vál. polgárság küldöttsége Bécsben.

Kolb pesti szószóló a polgárság 1835. dec. 23-i ülésén terjesztette elő a deputatio megválasztását. Ugy határoztak, hogy Gömör szószólói segéd és három választott polgár a nádornál terjessze elő a kérelmet és azután csatlakozzék a Bécsbe kiküldött deputációhoz (Kolb vezetése alatt öt tag). Amikor a kiküldöttek Pozsonyba érkeztek, már ott volt a 23-asok két kiküldöttje is, akiket Széchenyi közbenjárása után azonnal bejelentettek a nádornál, de ez fekvő beteg lévén, megköszönte »a jó ügy érdekében« fáradozásukat és megüzentette, hogy szűkségtelen Bécsbe menniök.⁹³

A 73-asok küldöttei szintén jelentkeztek a nádornál, de kérvényük előterjesztése után megtudván, hogy a hídügy csak a nádor elnöklete alatt fog a felső táblán felvétetni, ebben megnyugodva Bécsbe mentek. A 10 tagú küldöttség, jelentése szerint, eljár a királynál, Lajos főhercegnél, hg. Metternichnél, gr. Kollowrat, gr. Nádasdy minisztereknél, gr. Majláth György államértekezleti tanácsosnál, Nándory József államtanácsosnál, gr. Reviczky kancellárnál, b. Eötvös Ignác alkancellárnál, Bartal György, b. Mednyánszky Alajos tanácsosoknál. A válasz általában biztató volt. A király kijelentette, hogy a törvény és igazság értelmében jár el, a hű városokkal nem fog történni igazságtalanság. A többiek is válaszukban a törvényekre és igazságra hivatkoztak. Két válasz (hg. Metterniché és gr. Reviczkyé) volt különösebb. Metternich »különös tiszteletből a pesti polgárság iránt« fogadta a deputatiót; kijelentette, hogy ily hidat vagy a kormány, vagy önkéntes adakozások, vagy legbiztosabban részvénytársaság útján lehet építeni és bár tagja, pártfogója ily részvénytársaságnak, de az még nem fordult elő, hogy régi jogot a törvényhatósági jog érintett volna, és ez a híd is a tőke visszatérítése után a városra fog visszaszállni; ezután következett biztosítása, hogy a király a törvények és az igazság szerint fog eljárni.

Reviczky figyelmeztette a küldöttséget, hogy az egység támogatná a legjobban a város hatalmát e kérdésben is és hogy a szószóló kötelessége a polgárok közti egységet fenntartani. Erre a küldöttség rámutatott, hogy 23 áll 73 ellenében és ez nem hátráltathatja az igazságot, teljes egység ily kérdésben lehetetlen is, továbbá, hogy jelen esetben az ellenmunka a városi pénztárból fizetett követekre is kiterjeszkedett a város igazának hátrányára, sőt több okot is előhoztak, melyek miatt lehetetlen volt az egység. Erre Reviczky biztosította a küldöttséget, hogy a király az alkotmány, törvények, igazság szellemében fog dönteni.

⁹³ Levele Tasnerhez 1835. dec. 24.

Kétségtelen, hogy a kancellár válasza kellemetlenséget tartalmazott, de a végén adott sablonos válasza megegyezett a többiekével és ebből arra következtetett a küldöttség, hogy dolgát jól végezte, annál is inkább, mert senki sem kifogásolta eljárásukat. Beszámolójuk (1836. jan. 13-án) külső dísszel történt; párosával vonultak lakásukról a városházára, útközben élénken éljenezte a polgárság őket, a gyűlésen is háromszoros éljennel fogadták őket, és miután a királyhoz beadott memorandumot⁹⁴ és a küldöttségnek adott válaszokat felolvasták, köszönetet szavaztak nekik, Kolbnak díszalbumot adtak, fáklyás zenét rendeztek tiszteletére, s mint a város jogainak megvédőjét ünnepelték, később pedig a király és Kolb arcképének a polgárság termében való elhelyezését határozták el.⁹⁵

⁹⁴ Farkas János, Appel József vál. polgároknak Széchenyihez intézett levelei bőven beszámolnak e ténykedésről. Appel említi, hogy a királynak nem az eredetileg szándékolt memorandumot adták át, hanem Birman bécsi agents átdolgozását.

⁹⁵ A bécsi áll. levéltár (Konf. Akt. 1836/258.) szerint egy névtelen leírja az ünnepelést. E szerint Kolbot nagy szenvedéllyel, mint a város tulajdonjogának megvédőjét ünnepelték. Hívei (Lichtl cukorgyáros, Teufelsdorfer hegedűs, Weller paszományos, Coffin kárpitos) gyűjtenek pénzt fáklyás zenére. A polgármester már engedélyt adott, Martinelli polgárőr kapitány megtagadta a polgárőrök díszben való részvételét. Az ünnepeltetésnél hárman lakására mentek, mire kinyitak Kolb ablakai, a szónok nagy éljenzés közt méltatta érdemeit és a Gott erhalte-t játszotta a zenekar. Másnap Kolb egyenkint köszönte a polgároknál a megtiszteltetést. Irott albumot adtak át neki 400 aláírással, mert a cenzor nem engedte kinyomatni. Az izgalom nagy, mert Széchenyi és társai különvéleményét szétosztották s mondogatják, hogy a hid nem fog vér nélkül épülni.

Széchenyi iratai közt fennmaradt egy vers is, mely Kolbot így dicsőíti:

An den wackeren Vormund der k. Freistadt Pesth.

Herrn Johann Kolb.

Dir Mitbürger ward die Gnade,
Der Himmel hat *Dich* ausersehen,
Auf unseres Rechtes *engem* Pfade
Uns Bürgern stets voranzugehen.

Mancher stand an deiner Stelle,
Der eine reich, der andre gut,
Ihr Thun entsprang aus guter Quelle,
Doch fehlte jedem noch der Muth.

Der Muth, wie Du, es auszusprechen:
,Recht gescheh' dem Vaterland,
Doch sollte auch mein' Auge brechen,
Recht bleibe auch dem Bürgerstand.

Solchen Steuermann ersehnte
Längst sich die verwaiste Schaar,
Die stark an Köpfen reich sich *wähnte*,
Indess ihr Recht *verwaiset* war.

7. Széchenyi emlékirata hg. Metternichhez.

Széchenyinek az alsó tábla dec. 23-i ülése után több napon át sok utánjárása volt. A nádor megbetegedett és átadta az elnökséget Cziráky országbírónak, ez pedig sürgősen napirendre akarta tűzni az alsó táblai üzenetet, és »akkor, mint Széchenyi írja, (a híd) bizonyosan hasra esik, nem s...re«. Cziráky tényleg jól dolgozott, gr. Keglevich János barsi főispán »30 szavazatot összekorbácsolt neki«. A nádor azonban csakhamar belelegyedett a dologba és megtiltotta, hogy a kérdést napirendre vegye, azt magának tartván fenn.^{95a} Más kellemetlen hírek is keringtek, mert Cziráky és Pálffy »a dolgot egész dühögésig viszik, minden püspök mellettük, kivéven Pyrker egri érseket«. Nyitra megye pedig egyenesen a királyhoz akart felírni, hogy a hidat ne engedje. Széchenyi attól félt, hogy ez végül az alsó táblát is megzavarja, Bécsben pedig nem azt látják, ami nyílt, hanem ami rejtett (non quod patet, sed quod latet). Utánjárásával sikerült elérnie Széchenyinek, hogy a nádor dec. 30-án megüzenteti neki, hogy nyugodtan távozhatsz Pestre (lakásának berendezésére, mert kitűzte már esküvőjét gr. Zichy Károly özvegyével). Wirkner egy jelentésében azzal magyarázta Széchenyi eltávozását Pestre, hogy Cziráky elnöksége alatt nem tud hallgatni, viszont nem akarja magát itt vagy Bécsben ellen-szenvenné tenni.⁹⁶ Cziráky, de különösen Pálffy Fidél tárnokmester viselkedése, aki szintén dühvel szólt a híd ellen, nagy visszatetszést keltett általában. A két tábla nem tudván meg-egyezni, ez időtájt kérték a magyar nyelv ügyében a nádor közbenjárását; és mikor erre Perényi Zsigmond azt mondta, hogy most már a nádor csak azt hozhatja, hogy a magyar nyelv legyen a döntő (a törvényszöveg magyarázatában), Pálffy azt válaszolta, hogy ha miniszter volna, sohasem egyeznék ebbe, amire viszont Széchenyi ezt jegyzi meg, hogy ebből láthatjuk, hányadán vagyunk. Amikor Széchenyi a nádornak jelenti Pálffy és Cziráky szenvedélyességét, a nádor azt válaszolta, hogy bizony szomorú, hogy ilyenek az ország bárói (zászlós urai). Még ugyane napon feljegyzi Széchenyi, hogy Pálffy az országgyűlés

Drum sich alle *Mündel* freuen!
Denn ihr Freudenlied erschallt.
Vormund Dir! das in getreuen
Bürgerherzen wiederhallt.

Lebe lange! bleibe treu.
Deiner Pflicht, und *deinem Stand*,
Das Leben weihn wir ohne Scheu
Mit *Dir* Gott! König! Vaterland!!!

^{95a} Széchenyi levele Tasnerhez, 1835. dec. 27.

⁹⁶ St. Konf. Akt. 1836. év 66. sz., a jelentés 1835. dec. 30-iki keltű.

berekesztése tárgyában küldött rendi izenet tárgyalásakor úgy beszélt, mint egy osztrák miniszter. Széchenyi felszólalásában némi vágást mért rá, Pálffy viszont az ülés után megjegyzést tett erre, amiért Széchenyi magyarázatot kért tőle, de Pálffy ezt kimagyarázván, többek közt így nyilatkozott: »És te azt hiszed, hogy most jó az, ha ily mű, mint a budapesti híd, a nemzetből indul ki és nem a kormánytól?« Ez a nyilatkozat nem hagyta Széchenyit nyugton, annál inkább, mert Metternich is ily célzást tett a polgárok előtt. Ehhez járult, hogy valamivel később (1836. jan. 12.) a Bécsből jövő Wirkner közli vele, hogy általában csodálkoztak Széchenyin, hogy elutazott és nem használta fel a jó alkalmat, hogy (a nádor betegsége miatt elnöklő) Czirákyt földre terítse; továbbá, hogy Gervay József tanácsos, Metternich irodaigazgatója így nyilatkozott: »Was kann er aber an dieser Brücke haben?«

Pálffynak és Gervaynak e nyilatkozatai arra bírták Széchenyit, hogy erre megfelelve, egy emlékiratba foglalja nézetét hg. Metternich számára, hogy a híd ügyét előmozdítsa.

Széchenyi emlékiratát Gervay kérdésével kezdi (Mit akarhat Széchenyi a Buda és Pest közti híddal? Mi lehet a célja, az oka makacs nyakasságának, amellyel ezt az ügyet minden áron meg akarja valósítani?). Erre akar magyarázatot adni. Pálffy állítására adott válasszal kezdi magyarázatát. Sok hasznos, sőt nélkülözhetetlen ügy van Magyarországon és ezek törvényes úton csak úgy valósíthatók meg, ha nem a kormány a kezdeményező, hanem az országban népszerű és a kormány meg az ország iránt becsületes számdékú egyének. Ez áll pl. a nemesek adófizetésére is. Ha ezt a kormány javasolja, a nemesség gyanakodásában megbuktatja, és így nem szereshető meg az alsó táblán a szükséges többség, hogy törvénnycé váljék. Úgy érzi, hogy személye a kormánynak és az országnak ezt a fontos szolgálatot (megfelelve a fenti feltételnek) most még teljesítheti, azért azonnal meg kellene ragadni ez időpontot. Magyarország a szomszéd államok veszélyeztetése nélkül gazdagabbá válnék, ha belső összeköttetései szabályoztatnak; de ez nem lehetséges, mert az utak, hidak és csatornák fenntartására a nemesség és ezen cím alatt senki, akinek jobb kabátja van, semmit nem fizet, csak a vagyontalan paraszt és így nem lévén ilyesmire semminemű alap, minden a régiben, t. i. az ország utak, hidak, csatornák nélkül örökös mocsarai közt marad. A nemesség adómentességének rendszere a régi időkben helyes lehetett, és kiegyenlítődt a paraszt és a földbirtokos közt, mert a paraszt tizedet fizetett és úrbért stb., rendbe hozta az utakat; a nemességnek viszont, fényűzést és nagyobb kényelmet nem ismerve, nem volt szüksége pénzre és lovon utazva nem volt szüksége drága utakra, hidakra. De az igények növekedésével a nemesek kocsin utaznak, úgy hogy mindenütt, ha nem is jó, de drága utak készültek, ezek terhe azonban a parasztot nyomja. A nemesség ez újítást nem akarja észrevenni, a réginél akar maradni, azaz nem akar fizetni. Ez így

tovább nem mehet, a magyar nemesnek lassanként meg kell szűnnie, az osztrák méhkasban a herének lennie. Ezt törvényes és békés úton úgy lehet elérni, ha először az az elv győzedelmeskedik, hogy a magyar nemes az ország közlekedési eszközeire úgy fizessen, mint mindenki más. Ha a kormány kezdeményezi, nem tudja a megyék többségét megszerezni; az egyenlő fizetés elvének az országból kell kiindulnia, a kormánynak látszólag közömbösnek kell lennie, és csak akkor kell cselekednie, ha az országgyűlés azt már elfogadta. Az egyenlő fizetés elvének elérésére a Buda és Pest közti hiddal (és nem úttal vagy csatornával) kezdte meg a mozgalmat, nem azért, mintha ez volna a tennivalók sorában a legfontosabb, hanem azért, mivel belátta, hogy éppen a Buda és Pest közt építendő állandó hiddal lehet a megyék többségét megszerezni. A következmények mutatják, hogy számítása helyes volt, mert a rendek többsége elfogadta a fizetés elvét és a jég meg van törve. A hidat indítványozva voltaképp nem a híd építése, hanem az egyenlő fizetés elve volt szeme előtt; de miután a rendek elfogadták az elvet, és ha a kormány akarja, a főrendek is elfogadják, komolyan gondol a híd felépítésére, mert 1. az egyenlő fizetés elve utakra, csatornákra stb. csak úgy terjeszthető, ha a híd már felépült, annál is inkább, mivel kívánsága ellenére az került a törvényjavaslatba, hogy a nemesi fizetés csak a hídra vonatkozik és 2. mert a kormányzat jelentős hasznot tesz, ha a magyar nemesség nagyobb izgatottságát politikai álmodozásokról és szabadságvállalkozásokról a technika mezejére (hidak, utak építésére, folyók szabályozására, mocsarak lecsapolására) irányítja, az egyre növekvő erőt hasznos és gyakorlati dolgokra összpontosítja.

Ez védelme »a makacs nyakasság«-ra, de ezt kis jóakarattal férfias kitartásnak lehetne nevezni és az előadottakból kiderül, hogy míg sokan bolondnak tartották, mert nem törekedett szinekura után; hogy míg mások mellékcélokát feltételezték nála, mert nem tudták az indító okokat felfogni, ő tisztán, becsületesen cselekedett; mélyebben gondolkozott, mint sokan, akik ítékeztek felette és akik szarkasztikus mosollyal mondogatták, hogy hiddal akar munkához látni ott, ahol még utak sincsenek.

Ha a kormány elfogadja a törvényjavaslatot, örülni fog, mert ellenzés, vakság, szenvedély ellenében négy évi szakadatlan munkát szentelvén önmegtadással ez ügynek, megjutalmazva van azzal, hogy az egyforma fizetés elvének törvénybeiktatásával a kormánynak és a hazának fontos szolgálatot teljesített; a kormánynak, mivel a magyar földműves technikai képzése csak előnyös lehet; a hazának, mert minden igazságos ügy minden pártnak jó gyümölcsöt terem és a pusztá Magyarország bizonyára csakhamar szép műveltségre jut, ha a nemesség is fizet.

Magyarországon — erre legalkalmasabb egyén lévén — utakat, csatornákat akar építeni, mert ez egyaránt hasznos a kormánynak és a hazára. Ily dolgokra sok pénz kell, de nem kér az államkincstártól, nem terjeszt elő javaslatokat az osztrák vámügyre vonatkozólag, nem beszél a sóalapról. A pénzt a magyar nemességtől kéri, de nem akar mindenre egyszerre kiterjeszkedni, mert nem kíván kapustól a házba törni; a hídra kéri, mert ismeri honfitársait és nem

feledkezett meg, hogy törvényt csak úgy lehet itt hozni, ha az alsó táblán az ügyre többséget lehet szerezni; ez pedig a vármegyei utasításoktól függ, amelyek viharos megyei üléseken adatnak, ahol a tömeg nem igen tudja, miről van szó, és úgy kell az ügyet előterjeszteni, hogy megnyerhetők legyenek, azaz lassanként rá kell venni őket, mint a gyermekeket, hogy az üdvös gyógyszer tudtuk nélkül bevegék; hiszen nem egy párt megrövidítéséről, hanem a haszon előmozdításáról van szó. Magyarországon sok a mocsár, a pusztaság: utak kellenek, s erre feltétlenül szükséges az egyenlő fizetés elve. Az alsó tábla ezt elfogadta, most már tegye meg a kormány is a magáét. De ha a kormány semmit sem tesz, elmulasztja a kedvező alkalmat, akkor fájdalmas lesz ez reá nézve, hogy nincs szerencséje, de nemcsak lemondással fogja túrni és a teljesített kötelesség érzetével vígasztalódik, hanem újból és újból minden kidolgozható úton igyekezni fog a haza javát előmozdítani, amíg csak be nem látják, hogy jobb szolgálatot képes teljesíteni, mint sokan mások.

Széchenyi 1836. január 20-án felutazott Bécsbe, hogy ezt az emlékiratát Metternichnek átadja és rábírja a híd támogatására. Kétszer találkozott vele. Metternich a két beszélgetést az államértekezleti tanács számára fel is jegyezte.⁹⁷

Metternich szerint Széchenyi már érkezése napjának estéjén megjelent szalonjában és egy órai kihallgatást kért, ezt jan. 21-re meg is kapta. A beszélgetés lényeges mozzanatai voltak, hogy elveinek hosszú taglalása, a király iránti hűsége és tiszta szándékának előadása után bizonyította, hogy Magyarországot magasabb műveltségre kell vezetni és ennek elérésére a szellemeket anyagi vállalatokra kell irányítani. Mindezt azért adta elő, hogy a pesti híd ügyét ajánlhassa. Erre neki azt válaszolta, hogy a kormány a jót és a hasznost egyedül törvényes úton akarja, és ez áll a hídra is. Azon a napon, amelyen a kormány látja, hogy nyilatkoznia kell, ezen az alapon fog megtörténni nyilatkozata. Kijelentette Széchenyinek, hogy bár nem kételkedik a szándékai-ban, de az általa követett út nagyon veszélyes és saját céljainak is ellene van. Ennek okát is megmondta. Hosszabb szünet után Széchenyi egy iratot vett elő és kérte, olvassa el; azt mondván, hogy ezzel bizalmát akarja bizonyítani és azt, hogy nézeteit tisztán láthassa, mert az iratban elég anyagot talál, hogy az ő (t. i. Széchenyi) nyakát törhesse, csak közzé kellene tennie iratát.

Széchenyi január 23-án ismét megjelent nála, akkor visszadta a rábízott iratot azzal, hogy *nem akarja azt irományai közt megtartani*. Az irat azonban újabb bizonyítékot ad azon állításának igazolására, hogy Széchenyi ferde, nagyon veszélyes úton halad, ennek eredménye a közügyre és Széchenyi személyére is nagyon szomorú lesz. Csak kétféle emberek van-

⁹⁷ Staats Konf. Akt. 1836. év 238. sz.

nak; az egyik rész előmozdítja a jót, mert ismeri; a másik a rosszat, mert a rosszat akarja. Ha a pártok Széchenyi törekvéseinek módját megismernék, mind a kettő ellene foglalna állást; a jók azért, mert nem akarják, hogy kerülő utakon vezessék őket; a rosszak azért, mert szintén nem akarnak vakon vezetetni; de a dolgok anyagi állapota is céljának elérése ellen szól. A nemességnek a vámfizetéshez való hozzájárulása azzal a fenntartással történik, hogy ez nem szolgálhat például és így távolabb kitűzött célját megnehezítette; ha a híd felépül, nemcsak nem nyert, de sokat veszített.

Széchenyi erre — Metternich szerint — nem tudott alapos ellenvetést tenni és ismét a jelen állapotok helytelenségének általános jellemzésére tért, amiben neki igazat adott. Széchenyinek azon válaszát, hogy mi történjék tehát, azzal viszonzta, hogy egyenes úton kell járni úgy, mint a kormány; a felvilágosult jóakarátúaknak nincs más útjuk, mint a királyhoz való csatlakozás. Erre Széchenyi a célhoz vezető út kijelölésére öt nap mulva újabb irat benyújtását ígérte.

Széchenyi a beszélgetésről nem jegyzett fel lényegesebbet,⁹⁸ ez annak bizonyítéka lehet, hogy Metternich nem adta elő nézetét oly nyersen, ahogyan az államértekezleti tanács számára feljegyezte. Széchenyi mégis egy érdekes dolgot jegyzett fel, azt a kérdését, hogy milyennek tartja Metternich a nádort, amire Metternich azt válaszolta, hogy a nádor nagy fifikus, és erre Széchenyi visszagondolt akkor, amikor a nádornak, akit Széchenyi e pillanatokban gyengének talált, a főrendeknél minden akadékoskodás ellenére ezen fifikusságával sikerült a hídügyet dűlőre vinnie.

Metternich azonban az eszmék kisajátításához nagyon értett. Lefitymálta a hozzá juttatott javaslatokat, de később a jót úgy adta elő, mintha azt maga eszelte volna ki. Így volt Széchenyinek az anyagi térre való irányítás eszméjével is; most elmélőzte, de 1843-ban ezt tartotta a teendők legfontosabbikának.

De Metternich nem tartotta meg Széchenyinek adott szavát sem (hogy nem őrzi meg iratai közt a memorandumot, s hogy senkivel sem közli), mert lemásoltatta és kiadta gr. Majláth Antalnak véleményezésre, aki január 31-én igen erős és hozzá meg az üggyhez méltatlan jelentést tett. E szerint ez a memorandum és Metternichnek a beszélgetésről való feljegyzése megerősítette őt abban a véleményében, hogy Széchenyi »azon veszedelmes szélhámosok közé tartozik, akiknél a cél még a leg-

⁹⁸ Széchenyi azt írja naplójában, hogy január 19-én délután érkezett Bécsbe; este Metternich jó volt vele; január 21-én 1 órai kihallgatást kért, amire meghívta ebédre; jan. 22-én 3-tól 5-ig folyt le Metternich-hel beszélgetése; jan. 23-án 8—10-ig ismét nála volt, de várnia kellett, azért beküldötte feleségéhez és később fogadta.

tisztátalanabb eszközöket is szentesíti» és ezért igaza van Metternichnek, hogy még akkor is veszélyes, amikor szándékai tiszták. Ezen okokból már régen szeretne volna, ha a főrendi elnökség (céloz a nádorra) kevesebb befolyást engedne neki, mert most az elnökséghez való helyzetében a szélhámosok egyesítő pontja, és ez az oka, hogy a konzervatívok sőkörzrevezetettek. Széchenyi ugyanis Bécsből való visszatérte után azt adta elő a konzervatívoknak, hogy a kormánynak igen kívánatos a hídkérdés, azért támogatásra szólította őket; de (Majláth) figyelemztette a vezetőket, hogy a kormány egyelőre nem akar az ügybe befolyjni. Még nagyobb volt (Majláth szerint) Széchenyi hatása az elnökség útján Pesten, mert itt Mérey Sándor elnökhelyettes szintén azzal az ürüggyel akarta a polgárokat megnyerni, hogy a híd ügyét a kormány pártolja.

Majláthnak ez a jelentése arra sarkalta Metternich herceget, hogy Gervay József tanácsos útján Mérey helytartótanácsi elnökhelyettest bizalmas jelentésre szólítsa, milyen hivatalos lépések történtek a pesti választott polgárság ellen vagy mellett és mily eredménnyel; biztosította, hogy felvilágosításai titokban maradnak. (Igy akarták biztosítani, hogy bizvást írhat akár a nádor ellen is.) Metternich viszont Sednitzky rendőrmisztert hívta fel, tudakolja meg egy pesti levelezőjétől (de ne Méreytől), mily úton érték el, hogy a polgárság előbbi véleményétől elállott.⁹⁹ Így került azután több névtelen, továbbá Ferstl Lipót főkomisszárius és Steinbach Ferenc jogügyi fiskális jelentése Metternich elé, amelyek több-kevesebb igazsággal (a legtárgyilagosabb Steinbaché volt) megmagyarázták, hogy nem volt véleményváltozás, mert Kolb ma is megmaradt a tulajdonjog mellett. A legérdekesebb hír az volt az egyik jelentésben, hogy Széchenyi hír szerint két hidat akar, egy kisebbet a Rudasfürdő alatt gyalogosok és kisebb teher számára és csak ennek felépítése után egy nagyot a börze-épület felett.¹⁰⁰

8. A nádor felhívása, Pest vál. polgárságának újabb nyilatkozata.

A nádor a pesti választott polgárság 1835. december 17-i nyilatkozatával nem volt megelégedve, mert tudta, hogy a főrendi ellenzék (Cziráky és társai) a választott polgárság makacs ragaszkodására fognak támaszkodni az alsó tábla 1835. december 23-i (harmadik) üzenetének tárgyalásánál és ez alapon törekszenek majd a hídügyet lehetetlenné tenni. A nádor

⁹⁹ St. Konf. 1836: 183. és 184. sz. és Conf. Akt. 310., 372.

¹⁰⁰ Nyilvánvaló, hogy itt a tudósító összetévesztette a hidat a magyar színházzal.

nem szerette az erőszakos eljárást, de szelíd nyomást szívesen alkalmazott. Így tette most is. Amikor látta, hogy Mérey 'Sándor helytartósági elnökhelyettes nem tudta a polgárságot egy-
 séges álláspontra rábírní, 1836. január 13-án hivatalos levelet intézett a pesti polgármesterhez, amelyben az 1835. december végén a követeknek küldött pótló utasításra hivatkozva örömet elismerte a tanácsnak az országgyűlési határozatokhoz való közeledését, viszont kijelentette, hogy kellemesen venné, ha a tanácsnak és a választott polgárság többségének eltérő véleményei alkalmas módon egyesíttetnének. Ezt most reméli is, mivel az országgyűlés alsó táblájának december 23-i végzése által a választott polgárság többségének előbbi aggodalmai maguktól elenyésztek és felteszi, hogy a választott polgárság többségének Pozsonyba és Bécsbe küldött követei az ügy állásáról világosan tájékozódhattak; azért felhívta a polgármestert, hogy a helytartótanács helyettes elnökével való tanácskozás után igyekezzék a választott polgárságot rábírní, hogy vagy a tanácsnak, vagy Buda városának álláspontjára, vagy ehhez hasonló véleményre álljon, és ez az országgyűlésnek minél hamarabb benyújtassék, hogy a főrendi tábla tárgyalásánál indító okul szolgálhasson a kisajátítási törvény elhárítására.

A nádor egyúttal Méreyt is felhívta, legyen rajta, hogy a választott polgárság állásfoglalása megfelelő legyen. Ez meg is tett mindent. A tanács a gyűlést 1836. január 20-ára tűzte ki. Előtte való két napon Mérey a választott polgárságot 10—12-es csoportokban magához hívatta és igyekezett őket felvilágosítani, meggyőzni. Ily előkészület után hívta meg Seeber polgármester az 1836. január 20-i ülésre a választott polgárokat. Itt felolvastatta a nádor január 13-i iratát és felhívta őket a nádor óhajának teljesítésére, annál is inkább, mert a tanács 1835. december 21-i nyilatkozatában a város érdekeit mindenképen megvédte, megfelelően egyúttal a város felvirágzását mindig előmozdító nádor óhajának, sőt fel is olvastatta ezt a tanácsi nyilatkozatot, mely megvédi a város privilégiális jogait, érdekeit és elhárítja a kisajátítási törvényt. E felhívásra a választott polgárság visszavonult tanácskozó helyiségébe, de hosszabb tanácskozás után Kolb szószóoló szóban azt jelentette, hogy nem tudtak még megegyezni és kérte a tanácskozás másnapra halasztását. Másnap Kolb előterjesztette az újabb javaslatot.

Ez a javaslat a nádor leiratára, továbbá a városi követek által leküldött alsó táblai határozatra és törvényjavaslatra hivatkozik, amely szerint ennek 9. §-a megállapítja, hogy a híd a szükséges tőke törlesztése után mindenki számára szabad lesz. Így az ügy megváltozván, a választott polgárság kijelenti, hogy a tulajdonjognak az 1835. február 6. és 21-i egyhangú határozata fenntartásával vágyva óhajtja a hidat, sőt minden más méltá-

nyos áldozatra is hajlandó, azért a szükséges területet felajánlja, sőt a törvényes évi kárpótlásról teljesen lemond, csakhogy a hídköltség mielőbb letörlesztessék. Minthogy a törvényjavaslat 9. §-a szerint a vám alul a törlesztés után mindenki örökre felszabadul, felesleges a tulajdonjogról való lemondás vagy a kisajátítás és remélhető, hogy ily körülmények között a híd a következő és törvénybe felveendő feltételek mellett mielőbb letévesülhet. Ezután felsorolja a városi tanács 1835. dec. 21-i 1—4. feltételeit, de még hozzáveszi 5. pontnak, hogy ha a hídköltségek letörlesztése és a tartalék egybegyűlte után bármely okból valaha hídvámot kellene fizetni, a két város joga e vámra azonnal életbe lép. Ennek következtében — szerintük — megfelelően a nádor óhajának, nincs szükség a kisajátítási törvényre és a 9. § feleslegessé teszi a 6. és részben a 7. §-t, azért fel kellene kérni a városi követeket, kérjék meg a nádort, védje meg a várost igaz ügyében.

A választott polgárság azonban most sem tudott megegyezni, mert egyesek a tanács, mások a fenti javaslat mellett foglaltak állást. Magára ez ülésre érdekes adalékokat nyújt Valero Antal választott polgárnak Széchenyihez 1836. január 23-án intézett levele. E szerint Mérey rábeszélése és a 23-asok közreműködése hiábavaló volt. Kolb előterjesztette javaslatát s ebben mindent feláldozott, de a tulajdonjogot fenn kívánta tartani. Kappel Frigyes azt javasolta, hogy a tulajdonjogra vonatkozó részt ki kellene hagyni, ha a tanácsi határozathoz közeledni akarnak. Erre Lechner János azt ajánlotta, hogy »tulajdonjog« helyett »privilegialjog« tétessék, amint ez a tanácsi nyilatkozatban van. A megegyezés már-már valószínű volt, Kolb azonban kijelentette, hogy a polgárság megváltoztathatja, de ő mint szószóló nem ír alá oly iratot, amelyben nincs világosan kitéve e kifejezés: »tulajdonjog«. E nyilatkozatát többször megismételte a további felszólalások nyomán, és így hiába való volt minden fáradozás, nem tudtak megegyezni. Kolb jelentése után a tanács újra a tanácsülésre hívatta a választott polgárságot, itt a javaslat felolvasása után Kolb megismételte, hogy a tulajdonjogról nem mond le, inkább agyonütteti magát. Seeber arra hivatkozva, hogy a nádort a válaszra vártni nem lehet; a nádor minden kényszer nélkül lehető megegyezést kíván, azért felhívta a polgárságot, hogy golyóval szavazzon: a tanácsi nyilatkozatot, vagy a jelen javaslatot akarja-e elfogadni. A szavazásból kiderült, hogy a tanácsi mellett 21, a Kolb javaslata mellett 48-an szavaztak. Ezt az eredményt a javaslattal együtt megjelentették a nádornak. És a nádor a választott polgárság nyilatkozatáról mégis azt jelentette ki a főrendi táblán, hogy a választott polgárság is hozzájárult a rendek kívánságához, és így a kisajátításra nincs szükség! Hogyan volt ez lehetséges? Magyarázata egyszerű. Lechner János jegyző úgy fogalmazta meg a nyilatkozatot, hogy a tulajdonjog fenntartása bennmaradt ugyan a

szövegben; viszont hangsúlyozta, hogy a híd felszabadulása után szabaddá válván, felesleges a tulajdonjogról lemondás, és ezután átvette a városi tanács pontjait, köztük azt, hogy ha a híd bármely okból elpusztulna, a város vámszedés joga azonnal feléled. Így tehát mégis csak bele volt magyarázható a lemondás minden erőszakolás nélkül.¹⁰¹

9. A főrendek harmadik válasza.

A nádor megvárta a pesti határozatot és csak ezután, 1836. január 27-re vette napirendre a főrendi táblán az alsó tábla harmadik üzenetét. Az előző napon a főrendek magánértekezleten tárgyalták az ügyet. Kossuth *Országgyűlési Tudósításai* szerint »Cziráky országbíró és társai erősen ellenezték a kisajátítási elvet, viszont mások nem csekélyebb erővel védelmezték, köztük b. Perényi Zsigmond ugocsai főispán homályba borította beszédével 1825-i beregi követ korában elért sikereit«. Széchenyi e napi levelében azt írja, hogy a nádor okos és erős volt, az értekezlet jól ütött ki.¹⁰² Naplója szerint eleinte az volt az érzése, hogy a nádor gyenge és hamis ez ügyben és ezt a véleményét táplálta b. Bedekovics Lajos kijelentése, hogy Cziráky állítása szerint a nádor a híd ellen van; ezért Széchenyi az értekezlet előtt tájékozódott a nádornál, a nádor azonban megnyugtatta, de azért nem volt minden kijelentésével megelégedve.

A főrendi táblán a nádor nem is a felirat-tervezetet, hanem a törvényjavaslat tárgyalását tűzte ki szakaszonként, mert ebben egybefoglalva volt minden, amit az üzenet tartalmazott.

Az 1. §-ra nem volt észrevétel, a 2. §-t elfogadták, mert már országos végzés volt.

A 3. §-nál a tarifáról vita keletkezett. Három vélemény merült fel. 1. Voltak (gr. Batthyány Imre, b. Perényi László) akik az akkor érvényes vámjegyzéket óhajtották, nehogy az emelés a kereskedelemre ártalmas legyen. 2. Többen (gr. Keglevich János barsi főispán, gr. Zichy Károly, az országbíró, a tárnok, a főlovászmester) azt vitatták, hogy a rendek javasolta tarifa nem egészen azonos az 1790–1808. közt divatozóval, már azért is, mert akkor bankóban, most ezüstben kívánják; ők ezt maximumnak javasolták, az akkor dívót minimumnak, az országos küldöttség e két határ közt alkudjék. 3. Sokan (b. Perényi Zsigmond, b. Vay, gr. Károlyi György) a rendek javaslatát kívánták, mert ez lesz a jövedelem alapja és ezen alapon lehet a szerződési éveket megállapítani. A nádor ezek közül a közép-

¹⁰¹ Ugyanígy magyarázza Steinbach Ferenc a lemondást azzal, hogy Lechner János jegyző ezzel a céllal vette be e pontot, holott nemcsak ezt, de az összes tanácsi pontokat átvette. (Pol. Hfstelle 1836/1347. sz.)

¹⁰² Tasnerhez 1836. jan. 26.

sőt ajánlotta, mert mind a két célt el lehet érni: a lakosság nem fizet magasabb vámot, a vállalkozók biztosítást nyernek az ingadozás ellen. Széchenyi a rendek javaslata mellett szólalt fel, de a nádor újra rámutatott, hogy az évek számát a rendek is alkura utasították és az alkú könnyebb lesz, ha a tarifa is vele kapcsolatban van. Széchenyi megnyugodott ebben azzal a kikötéssel, hogy a megállapítandó vámjegyzék változhatatlansága a törvénybe kerüljön. Ezt azután el is fogadták, bár az országbíró úgy akarta a változhatatlanságot, hogy a tarifát emelni nem, csak leszállítani lehet, de Perényi és gr. Károlyi György felszólalása után ezt elmellőzték.

A 4. §-ra nem volt észrevétel. Az 5. §-nál az országbíró »az igazság és egyenesség viszonyaira«, mint tág fogalmú kitételre azt kívánta, hogy ez az élő törvények által kiszabott határok közt értessek, amit a tábla el is fogadott.

A 6. § (a kisajátítás és kármentesítés) volt a tulajdonképeni vöröspoztó az országbíró és társai szemében. A nádor ügyesen kivédte a nagyobb bajt, mert a vitát megelőzte azzal a bejelentéssel, hogy értesülése szerint Pest polgárságának többsége azóta (t. i. 1836. január 20-i határozatával) hozzájárult a rendek kívánságához, és így a kisajátításra nincs szükség.

Cziráky országbíró azonban ennek ellenére is rámutatott, hogy a vámmmentességi kiváltság és a tulajdonjog veszélyeztetésére vonatkozó jóslata beteljesedett a kisajátítási elv kimondásával, mert ez csak az államot fenyegető veszély esetén lehetséges; épen ezért a kisajátítást soha sem fogadja el. Felszólalt azonban ellene gr. Vay Ábrahám és kijelentette, hogy ha az államnak szüksége van valaki tulajdonára, azt illő kárpótlás ellenében elveheti és ennek az elvnek kimondására nagy szükség van.¹⁰³ Az *Országgyűlési Tudósítások* szerint itt-ott hajlandóság mutatkozott még a kisajátítás ellen, de a nádor féken tartotta a tanácskozás gyepelőjét, és így a kisajátítás sem el nem vettetett, sem el nem fogadtatott, hanem egyszerűen elmellőztetett. A városok kártalanítására nézve, minthogy ez a törvények szerint szabandó ki, az országos küldöttségnek nem kell bíraskodnia, csakis azon ügyekben, amelyek a részvénytársaság és más magános személyek közt keletkezhetnek, de ezeket is a helybeli törvényhatóságra lehet bízni.

Széchenyi, naplója szerint, eleinte nem volt teljesen megelégedve ezzel az eredménnyel, azt vélte, hogy a nádor letért a nyílt alapról és feláldozta őt is, Havas Pest-városi követet is. Kolb szöszölő pedig nem lesz lecsillapítható; Tasnernek azonban már azt írja, hogy az ügy szerencsésen elvégződött és a

¹⁰³ Eddig nem volt ily törvény. Végső szükség esetén elvette az állam, a megye az ingatlant minden kárpótlás nélkül.

nádor isteni bölcsességgel viselkedett, megtalálta a középutat, amelyen a híd létesülhet, minden párt megnyugszik, csak az izgatókat kell lassanként leálcázni.

10. A rendek negyedik üzenete.

A főrendek e harmadik válaszüzenetével a kerületi ülés 1836. február 3-i ülésén foglalkozott. A rendek a 6. §, a kisajátítási elv érdekében síkra szálltak. Vay János szabolcsi követ kifejtette, hogy halaszthatatlan a kisajátítási elv kimondása illő kárpótlás mellett. Pest városa oly feltételeket szabhat, melyet elfogadni nem lehet és megakadályozza a hidat, azért azt kívánta, hogy a rendek maradjanak meg előbbi végzésük mellett, sőt külön törvényben mondják ki, hogy a közérdekű vállalatnál, illő kárpótlás mellett a szükséges tulajdont ki lehet sajátítani. Három napi vita után erre az álláspontra helyezkedve a többség, az általános kisajátítási elvet törvényjavaslatba foglalta és ebből — bár szelídebb alakban — keletkezett a 25. törvénycikk. (Az ország közjavát és kereskedését gyarapító magános vállalatokról.)

A kisajátítási elv fenntartását Borsitzky István, Hertelendy Miksa, Fáy András, Noszlopy Ignác, Deák Ferenc, Pfanschmid Ede, Budaházy Antal, Bernáth Zsigmond követek is kívánták az általános elvnél fogva és mert nem bíztak Pest városában. A főrendi végzés mellett csak Nyitra, Baranya, Fehér, Arad és Turóc szavaztak. Bencsik János (Nyitra) azzal okolta meg szavazatát, hogy megyéje nem akarja a vámot, és ha a főrendi javaslat elfogadtatnék, nem is lesz híd. A többség azonban az eredeti szöveg fenntartása mellett döntött.

A vámjegyzékre (3. §) elfogadták a főrendek álláspontját és ennek értelmében módosították is a szöveget.

Az 5. §-ra nézve a rendek nem látták ugyan szükségesnek az országos küldöttségnek határol szabni, hogy az élő törvények közt történjék intézkedése, mégis az egyesülés siettetése érdekében hozzájárultak, hogy a szöveg befejezéséhez ez tétessék: »és minden egyéb körülményeket is a fennálló törvények szerint határozzon el«.

Az ilyképen módosított negyedik üzenet-tervezet az 1836. február 17-i országos ülésen került tárgyalásra. A vita megkezdése előtt felszólalt Havas József Pest városi követ és bejelentette, hogy küldöitől időközben új utasítást kapott.¹⁰⁴ Mint-hogy a városi utasítás hosszú volt, a követek leírták, hogy egy újabb kerületi ülésen megvitathassák. Havas nem akarta, hogy

¹⁰⁴ A városi követek jan. 22-én küldötték meg az alsó tábla dec. 23-i harmadik üzenetét és erre a vál. polgárság február 3-i ülésén határozott a köveiteinek adandó utasításról.

az ügy újból a kerületi ülésre kerüljön, mert elvi okokból a városi követek nem vettek részt a kerületi üléseken¹⁰⁵ és mert úgyis az országos ülésen történik a döntés. A rendek azonban ragaszkodtak kijelentésükhöz és ez ellen az elnöknek sem volt kifogása, tehát addig, míg a kerületi ülés újabb tervezetét be nem nyújtja, az ügy felfüggesztetett, csak Rudics József bácsi követ kívánta a jegyzőkönyvbe felvételni, hogy küldői a hídra a kényszerítő kisajátítási törvényt nem akarják.

A kerületi ülés az 1836. február 24-i ülésén foglalkozott újra a tárggyal.

Pest város nyilatkozatát úgy állapították meg: megnyugszik, hogy részvénytársaság építse a hidat, ezen az országosan megállapított tarifa szerint az egyezséggel megállapított évek alatt és a fenntartási költségek egybegyűltéig mindenki vámot fizessen; ezentúl senki se fizessen; a város törvényhatósági joga nem csorbul; az országos küldöttségnek a szerződésre és az országos kárpótlási egyezkedés elintézésére döntő hatalma lesz. E szerint mihelyt a híd felépül, a hajóhíd vámszedéséről lemond, magának semmiféle hasznót nem akar, a tulajdonjogról való lemondást és kisajátítást szükségtelennek tartja; de fenntartja a tulajdonjogot arra az esetre, ha az állóhíd hasznavehetetlen lesz. ekkor az átkelésről Pest gondoskodik és vámszedési joga is feléled.

Erre a nyilatkozatra kettős kérdés keletkezett: 1. elfogadható-e ez a nyilatkozat és 2. megszűnt-e a kisajátítás szükségessége.

Noszlopy Ignác szerint a 2. pontra igennel felel, de nem fogadta el, hogy a városi hatóságba ne lehessen beavatkozás, eddig is volt eshetőség a vármegyei beavatkozásra, továbbá kifogásolta, hogy a város most teljes kárpótlást kap és mégis a híd elromlása esetén jogai feléledését kívánja. Bezeredy István nem tartotta szükségesnek a kisajátítást, Deák Ferenc szerint, ha elfogadjuk, hogy a város joga feléled, ez ellenkezik a kisajátítással; Pest újabb kisajátítást kívánna, azért ez a feltétel nem fogadható el. Hertelendy Miksa, Szluha Imre, Pázmándy Dénes, Szabó Péter, Nagy Pál és mások nem találtak okot az eredeti határozat megváltoztatására. Ezután kijelentették, hogy a városokat kártalanítani kell, ha Pest megegyezik, annál jobb, mert nincs szükség bíraskodásra; ha nem egyezik, ítélt a bíróság. Pest szava csak egyes törvényhatóság szava, amely a többség határozatán nem változtathat. A kisajátítás szükséges, mert

¹⁰⁵ Nem volt városonként szavazatuk, csak együtt volt egy szavazatuk, s így szavuknak nem volt súlya; ezért kívánták, sürgették az országgyűlés rendezését.

valószínű, hogy egyes polgárok birtokának kisajátítására kerül a sor.

A szavazás eredménye az volt, hogy a többség Pest nyilatkozatában elfogadhatatlan feltételeket talált és megmaradt eredeti végzése mellett.

Igy került az ügy március 3-án országos ülésre. Itt csak a 6. §-ról kellett dönteni. Ismét Havas József Pest városi követ szólalt fel először. Az üzenetet és a városi nyilatkozatot egybe-hasonlítva, azt bizonyította, hogy a rendek ellenzése onnan ered, mert nem értették meg az előző országos ülésen való fel-szólalását. A kisajátítás fenntartása érdekében ugyanis a ren-dek azzal érveltek, hogy a város csak összességben nyilatkozik és nem tér ki egyes személyek netáni fundusának kisajátítására; de ez tévedés, mert Pesten törvényesen az a szabály keletke-zett, hogy a Szépítő Bizottság kívánságára, egyesség sikerte-sensége esetén a teljes értékű kárpótlással való kisajátítás di-vatban van,¹⁰⁶ s így amikor a város a híd részére szükséges partot önként felajánlotta, ez a magánosok tulajdonára is vo-natkozik. Pest ezenkívül a kárpótlás egyes kérdéseibe nem bo-csátkozott, mert amíg a híd helye nincs megállapítva, erről ér-demlegesen nem lehet nyilatkozni, egyébként nem is szükséges, mert az országos küldöttségre lévén bízva ily kérdések meg-vizsgálása és döntése, ennek hatóságát Pest elismerte. A város nem jelenti ki ugyan a kárpótlásról lemondását, tulajdonjogát azonban az állóhíd megszűnése esetén fenntartja; nem akar két-szeresen nyereszkesdni, azért kijelenti, ha valami kárpótlást nyerne a mai hídjóvedelem fejében, a tulajdonjog visszanyerése esetén ezt visszafizeti; igazságos, hogy tulajdonjogát fenntartsa, mert a rendek az általános kisajátítási törvényben kimondják, hogy a kisajátítás csak bizonyos célra vonatkozik (itt a hídra) és ezért kész is elállani, de ha nincs híd, akkor kiváltságos joga ismét feléled. A törvényhatósága iránti óvást annál inkább fel-vehetne a város feltételei közé, mert követi tudósításaiból meg-értette, hogy a hídon a városi bíróhatóság nem fog csorbulni, hisz ebben a rendek már akkor megegyeztek, amikor Széchenyi 1835. november 15-i iratát tanácskozásba vették. Minthogy így a város nyilatkozata mindenben megfelel az országos kívánat-nak, az előhozott engedmények mellett a hidat kisajátítás nél-kül is fel lehet építeni, azért kérte a rendeket, hogy a 6. §-ra a főrendi módosítást fogadják el és mellőzzék a kisajátítást.

Zala követe (Deák) szerint Pest nyilatkozata nem egé-

¹⁰⁶ Ez kétségtelen bizonyíték, hogy Kolb okvetlenkedett és indokolatlanul makacszkodott, mert a Szépítő Bizottsággal szemben tűrte, hogy elvegyék a polgárok birtokait (ez nem sértette a tulajdonjogot), de a nemzetnek ezt a jogot nem akarta megadni.

szen megnyugtató; a törvényhatóságra nézve a rendek megnyugosznak, de arra nézve, hogy ha a híd nem épül fel vagy megromlik, Pest jussa feléledjen, a rendek abban állapodtak meg, hogy Pest tartozik gondoskodni az átjárásról, és ha a város vámat akar szedni, a kártalanítási összeget visszafizetni tartozik; de ha a híd elromlása esetén új társaság vállalkoznék az építésre, új kisajátítási törvényt hozni nem kell. Ily módon Pest kijelentéseit a rendek elfogadnák. Pest város követe ezt örömmel tudomásul vette, Pest feltételeivel azt akarta elhárítani, hogy elromlás esetén más ne állíthasson fel hajóhidat, kompot, hanem a jog a városé maradjon.

Az elnök is elfogadásra ajánlotta a 6. § ily értelemben való módosítását, de a rendek többsége (természetesen a Czirákysták döntötték így el, hogy híd ne lehessen) a benyújtott szerkezetet meghagyták.

Így került a negyedik üzenet a felső tábla elé. Széchenyi feljegyzései szerint¹⁰⁷ Cziráky és társai még mindig zavarták a hidat, úgy hogy Széchenyi féltette az eredményt, annál inkább, mert több támogató társa, így különösen gr. Andrássy György állandóan távol voltak. Fel is kérte titkárát, Tasnert, ki előbb Andrássy titkára volt, hogy szóljon neki alkalmas módon, beszélje rá, hogy Pozsonyba jöjjön. Meg is írja, mit mondjon: hogy Wesselényi (akkor itélték el három évre) elrontotta dolgát, Esterházy Mihály nem mozdul Bécsből, Károlyi György cameleon lett, ő pedig (Andrássy György) mindig távol van, és így a híd-eszme első megindítói közül egyedül Széchenyi van Pozsonyban. Március 21-én Széchenyi is levelet írt Andrássynak, s ebben szemére hányja távollétét, rámutatva arra, hogy ebből azt következtethetik, hogy oka van reá, vagy azt, hogy nem látja már a híd szükségességét, vagy nincs már reménye, vagy hogy már megbánta. Széchenyi kemény, kitartó ember volt, most is sikerült a kellő időben barátait rábírni a támogatásra.

11. A főrendek negyedik válasza.

Ily körülmények közt került tárgyalásra a rendek negyedik üzenete 1836. márc. 29-én a főrendi táblán. A nádor lehetőleg megkönnyítette mindig a tárgyalást. Most is rámutatott arra, miben nem egyezett meg a két tábla. A rendek szerint Pest nyilatkozata után is szükséges a kisajátítás, mert a város az állandó híd elromlása esetén privilégiuma feléledését kívánja és a hídon egyedül való hatóságát kötötte ki.

Gr. Majláth Antal azt vitatta, hogy Pest önként megegyez-

¹⁰⁷ Levele Tasnernek, 1836. márc. 15.

vén, nincs szükség kisajátításra; a kárpótlásra és a híd elomlása esetére sem kell külön törvényt hozni, mert a később alkotott általános kisajátítási törvény a két dologra nézve világosan rendelkezik; a hídon való hatóságot pedig a személy döntse el, ha nemes, a megyei, ha nemtelen, a városi hatóság alá tartozzék.

Széchenyi azt magyarázta, hogy a kárpótlási bíráskodásra az általános kisajátítási törvény nem vonatkozhatik. Az általánosnál az országos küldöttség kijelöli a szükséges vonalat, nem lehet tehát bíró is; a hídnál ellenben a vállalatot az ország rendelte el, az orsz. küldöttség a kárpótlásban lehet bíró. Az országbíró erre megjegyezte, hogy a küldöttség bírói hatását a két város elismerte; amire Széchenyi azt felelte, ha ez a törvénybe kerül, megnyugszik. Szegedy Ferenc Majláth véleménye ellen felhozta, hogy az általános kisajátítási törvény más, ott csak vasutakról, csatornákról és ehhez szükséges hidakról van szó, s így a pesti híd nem tartozik ide. A tárnok (Pálffy Fidél) szerint az általános kisajátítási törvény csak oly vállalatokról rendelkezik, amelyek használatára senki nincs kényszerítve, mert a rendes közösülések továbbra is fennmaradnak, a két törvényt nem szabad tehát összezavarni. Végül a nádor kimondta a többség határozataként, hogy az általános kisajátítási törvényre ne történjék hivatkozás, hanem a felelet három kérdésre osztassék ilyképen:

a bíráskodás marad az országgyűlési küldöttségnél, mert ebben a két város is megegyezett;

ha a híd elomlanék, a kisajátítási cél megszűnése esetében a másik törvényben tett rendelkezések itt is alkalmaztassanak;¹⁰⁸

a hatóságra nézve a személyek szerinti illetőség határoz, de a politikai rendőrség természetesen a város kötelessége. Ezek negyedik viszonyválaszként közöltettek a rendekkel.

12. Széchenyi megint Reviczkyhez fordul.

A főrendi tábla e határozata után Széchenyi egy lépéssel tovább ment a siker érdekében. Márc. 30-án levélben tudatta a határozatot Reviczky főkancellárral és őt, mint az eszme pártolóját arra kérte, segítse az eszmét győzelemre. Széchenyi ugyanis a törvényjavaslatnak azt a határozatát ajánlotta figyelmébe, hogy kivétel nélkül mindenki fizessen a hídon, tehát a kormány is (katonák, stb.) emberei után. Félt azonban, hogy a kormány e kitétel miatt esetleg megakadályozhatja kedvezőtlen királyi válasszal az ügyet; azért ajánlotta is, mit válaszoljon a király a leiratában; t. i. hogy kedvesen vette a nemesség elhatá-

¹⁰⁸ Plathy falsuma az volt, hogy a főrendek ennek az ellenkezőjét határozták el, t. i. hogy az ált. törvény rendelkezései itt nem érvényesek.

rozását, ezt helybenhagyja, és saját részéről is hozzá fog járulni az ügy sikeréhez, de mivel gyakorlatilag lehetetlen az, hogy egyes esetenként fizessen, az építő társasággal alkura lép az egyszersmindenkorra fizetendő díjra nézve.

Erre nézve rögtön ajánl is egy módot, hogyan lehetne ezt elintézni. Felhívja a figyelmét, hogy a híd kiszemelt helyén Budán épen egy katonai magazin (fa-, szénaraktár és pékműhely) áll; ezt engedje át a kormány örök váltságként a társaságnak, és ez feljebb vagy lejjebb ugyanilyent fel fog ingyen építeni a kormánynak; így tehát a kormány megfizeti a váltságot és semmit sem veszít.

A főrendi negyedik viszonzválaszt Platthy Mihály ítélőmester az 1836. ápr. 8-i főrendi ülésen mutatta be megszövegezve, de ez lényegében eltért a határozattól.^{108a}

Széchenyi azonnal észrevette, hogy Platthy falsumot követett el, és mivel lassú kapacitációval sem tudta kijavítani, ezért a rendeknél igyekezett befolyjni, s így nehezen sikerült is azt elfogadtatni, amit akart.

13. A rendek ötödik üzenete.

Igy került a válasz a rendi táblához az 1836. ápr. 18-i országos¹⁰⁹ ülésen. Itt az elnök felhívta a rendeket, fogadják el a főrendek javaslatát, mert hisz azt fogadják el, amit az általános kisajátítási törvény kimond. Pest város követe (Havas) kijelentette, hogy a 9. §-ra szeretné, ha a főrendi javaslat fogadtatnék el, de látja, hogy a többség a ker. ülés által megállapított ötödik üzenet mellett akar maradni, így csak azt kérte, hogy »kisajátítás« helyett »kisajátítások« kerüljön a szövegbe és ezt el is fogadták. Havas ez indítványának elfogadásával nagyon megkönnyebbült a helyzet, mert egyrészt elvette a város elleni irányulást, másrészt a főrendi ellenzék elvesztette a legfontosabb alapot a támadásra.

A rendek ötödik üzenetükben kijelentették, hogy az általános kisajátítási törvény elvei nem szolgálhatnak szabályul a hídtörvényre, mert a kisajátítás utakra, csatornákra és az ezekhez szük-

^{108a} Erre nézve Tasnernek ezt írja Széchenyi (ápr. 8–9.): »A híd még nincs rendben — ismét visszament a rendekhez, nem enged Cziráky et Co. egy hüvelyknyi előmenetelt is gáncs és akadály nélkül; ápr. 10-én: »A hidat egészen össze-vissza facsarta Platthy, de gondom lesz ismét helyrejavítani.« Ápr. 14-én: »A híd nem áll jól s meglehet, megbomlik. Cziráky és Pálffy mindent elkövetnek megrontása végett, de mindig védekezem. Most procrastinációra gondolnak. E tárgyban tán nem hágy a herceg ismét sárban (mint a színháznál). Látom, mint örül Földváry és Kolb felekezett.« (Földváry pest-megyei alispán a színház ügyében volt oly ellenfele Széchenyinek, mint Kolb a hídnál.) Lásd még az előző jegyzetet is.

¹⁰⁹ Sajnos, a ker. tábla üléséről Kossuth nem adott tudósítást.

séges hídakra vonatkozik, s ezek kijelölésével egy orsz. küldöttség már meg van bízva; itt a kisajátítást a törvényhozás határozta meg és további vizsgálatra nincs szükség; ott a kárpótlási összeg végeredményben az illetékes törvényhatóságra, itt az országos küldöttségre van bízva, már azért is, mert bár Pest városa egyes polgároknál történő kisajátításnál bírószkodhatik, a városi javaknál ezt nem teheti, és így az országos küldöttség bíraskodásától elállni nem lehet, mindezekért a rendek a 6. § e szerkezetéhez tovább is ragaszkodtak.

A főrendeknek azt az észrevételét, hogy ha a híd használhatatlanná válik, a városnak feléled vámstedésbeli joga, ily széles értelemben nem fogadhatják el és az általános kisajátítási törvény 10. §-a nem vehető át, mert a szerződés ideje alatt a vámstedés joga a részvénytársaságé; de hogy az elromlás esetére is rendelkezék a törvény, ez olykép lehetséges: ha elromlás esetén a társaság maga nem készítené átjárást, akkor a városra visszazáll a jog, de a városok visszafizetik a kárpótlási összeget a részvénytársaságnak. Ez alapon a rendek átalakították a 6. §-ot, a régi 10. §-ból a 12-ik lett és beleékeltek két §-ot: a 10. (a híd elromlása esetéről) és 11-et pedig a városok hatósági jogáról, amelyre nézve a rendek elfogadták a főrendek javaslatát. Érdekes körülmény volt, hogy a 10. §-t az üzenetet fogalmazó ítélőmester nem úgy olvasta fel, ahogy azt a rendek a ker. ülésben megfogalmazták; ezt Borsod megye követe észrevette s felszólására a hibát kijavították.

Amint az üzenetből látható, Széchenyi közbenjárása a rendeknél sikerrel járt, mert ők fővonásokban azt állapították meg (a kisajátítás szükségtelen voltán kívül), amit a főrendi tábla negyedik üzenetében eredetileg megállapított. Így tehát a rendek jól végeztek, s mint Széchenyi írja, Cziráky »érezvén csatája veszét, felbőszülve mindent megmozgat, hogy ne legyen sikere«. De Széchenyi is megtett a főrendi ülés előtt mindent, ami tőle telt, mégis egy nappal az ülés előtt tantalusi kínokat érzett, hogy ily sok munka után tán hajótörést szenved egy pontynak¹¹⁰ (Czirákynak) farkcsóválása miatt.

14. A főrendek megegyezése, a törvényjavaslat előterjesztése.

Széchenyi nem hiába félt, Cziráknak és társainak sikerült volna mindenféle kifogások előhozakodásával halogatni az ügyet, úgy hogy az 1832/6-i országgyűlésen nem hoztak volna törvényt az állandó híd felépítéséről, ha a nádor nem támogatja Széchenyit. Most is a nádor erélye és fortélyá

¹¹⁰ Széchenyi szerint Cziráknak oly kiálló szeme volt, mint egy pontynak, azért használja itt e hasonlatot.

segítette az ügyet győzelemre. Két pontban rejlett a veszély: a tulajdonosi jogban és a vámszedés jogának esetleges feléledésében. Havas indítványának elfogadása, hogy nem kisajátításról, hanem kisajátításokról szólt a rendi üzenet, módot nyújtott a nádornak arra a kijelentésre, hogy nem a város tulajdonosi jogára, hanem a szükséges kisajátításokra vonatkozik; a városok vámszedési jogára pedig kijelentette, hogy a rendek magyarázata világos és megegyezik a városok nyilatkozatával, így tehát a főrendek tulajdonképeni aggodalma megszűnt, és nincs semmi gátja annak, hogy a törvényjavaslat a király elé terjesztessék.

Ez az 1836. ápr. 21-i főrendi ülésen történt. Széchenyi Tasnerhez írt levelében így nyilatkozik: »A főherceg mesterségesen, de alkalmasint finaliter kivitte a dolgot. Cziráky dűlfül, én három szónál többet nem mondtam. Új és új gáncsoktól mindig tartok, mert Cziráky, ha lehet, még mindig megrontja, ha nem itt, Bécsben. A nádor igen mellette (t. i. a híd mellett). Naplójában még intímebben nyilatkozik. E szerint a nádor forszírozta az ügyet. Széchenyi az ülés után rögtön jelentkezett nála, hogy köszönetét kifejezze és megmondja, mily kitűnő volt a nádor eljárása. A nádor azt válaszolta: »Ja, lieber Graf Széchenyi, Vortel treibts Handwerk«, amire naplóírás közben eszébe jut Metternich mondása, s ekkor ő is megállapítja, hogy a nádor bizony fifikus.

Széchenyi jól sejtette, hogy Cziráky még nem adta fel a reményt. Másnap, ápr. 22-én a főrendek ötödik megfogalmazott viszonválaszának felolvasásánál tényleg próbált gáncsot vetni. Megjegyezte, hogy emlékezete szerint a főrendek feltétele az volt, hogy a városok hozzájárulása ne csak az üzenetbe, de a törvényjavaslatba is bekerüljön. Erre Széchenyi nem tudta törtőztetni magát, felállt s így szólt: »Én akarom hinni, hogy excellentiád keblének tiszta meggyőződését követi, meg kell mégis vallanom, hogy e tárgyra nézve mindent elkövetett, hogy a dolog sikerét hátráltassa, sőt meg is semmisítse. Mostani kívánsága is oda látszatik célozni; jól tudja, hogy a rendek az ország kisajátítási jussát magános meg vagy nem egyezésének alá nem vethetik, következőleg Buda és Pest hozzájárulását intézkedések alapja gyanánt törvénybe nem teszik. Ha tehát excellentiád javallata elfogadtatnék, az lenne belőle, hogy törvény nélkül mennénk haza e tárgybán. Tudom, hogy excellentiád a városok jussát akarja fenntartani, de hiszen ott ül a rendeknél a két városnak követe, ők biztonnyal ismerik és teljesítik is kötelességüket. Én magam is tagja vagyok a pesti polgárságnak, s ha jussai sérelmét látnám, kétségkívül magam is szólnék mellette, de én azt nem látom s kívánom, hogy az intézet (t. i. a szerkezet) maradjon«. Cziráky erre kifejtette, hogy itt a város privilégiális jogáról s nem néhány öl földről

van szó, erre nézve minden kitelhető óvás szükséges, nehogy másra is alkalmazzák és ennek a törvénybe kell kerülnie, hogy súlya legyen. Ezután visszautasította Széchenyi szemrehányását, mert közhasznú intézmény hátráltatása ellenkezik lelkével, gondolkodásával. Széchenyi szerint a nádor is nyilatkozhatott, de az ő nyilatkozata nem volt engesztelő, úgyhogy Széchenyi már-már azt hitte, hogy az ügy elvész; de ekkor Vay Miklós felszólalása a rendes kerékvágásba vitte az ügyet, mert kijelentette, hogy a főrendek határozata *csak az üzenetbe való felvételre szolt*. Erre a nádor az országbíró ellenvetését hallgatólag egészen elmellőzte, és így e tárgyban meg volt a két tábla egyezése.¹¹¹

Cziráky, Széchenyi szerint, egészen el volt ámulva. Másnap elegyes ülésre kellett volna az ügynek kerülnie, de nem vették elő, amely körülmény (Széchenyi szerint: soha el nem múló huncutság) ismét aggodalmat keltett benne; április 24-én¹¹² azonban elegyes ülés elé került s a feliratot és törvényjavaslatot lepecsételés után végre a király elé terjesztették. Cziráky, mint Széchenyi írja, csaknem megböszült.

15. Az első királyi válasz és az országgyűlés újabb felirata.

Alig hogy a főrendi tábla végzett, a nádor beszélt Reviczky kancellárral. Széchenyi pedig 23-án volt b. Mednyánszky Alajos, Bartal György, Szerencsy István kanc. tanácsosoknál. Az egész napi szaladgálástól fáradtan megjegyzi, hogy mily nehéz valami jót tenni. Ápr. 23-án a nádor tanácsára levelet írt gr. Majláth György államtanácsosnak az ügy sürgetése végett, mert mint írja, most, hogy a nemesség felfüggesztette privilégiumát és ezt hosszú időre ki lehet terjeszteni, csak attól tart, hogy ha az általános kisajátítási törvénnyel hozzák a hídtörvényt kapcsolatba, akkor kétes a siker; ki van mondva a híd helye, szüksége, a törvényhez csak a király szentesítése szükséges, kéri azért, pártolja az ügyét, nehogy az idő rövidsége miatt »postponáltassék«. Majd Reviczky kancellár pártfogását is kérte s ez ígérte, hogy futárral küldi Bécsbe felterjesztését, mert elfogadta Széchenyi érvelését, hogy ha a híd az értekezleti tanácsban átmegy, a többi ügynél (kisajátítás stb.) már nem lesz akadály. Reviczky meg is tartotta ígérteét. Április 24-én kész volt felterjesztésével.¹¹³ Két megjegyzéssel

¹¹¹ Széchenyinek Czirákyval való vitáját Paziazi jelentette a kancellárnak a személyi el elhagyásával. Ezen jelentés alapján Reviczky Metternichnek tett jelentést. St. Konf. Akten 1836. év 869. sz.

¹¹² E napon mutatták be csak a kerületi elnökök a felirat és törvényjavaslat végleges magyar és latin szövegét, így került országos ülésre és azonnal elegyes ülésre.

¹¹³ Konf. Akt. 1836 : 794. sz.

ajánlotta a hidat: 1. az országos kiküldöttség jelentését a király jóváhagyása alá kell terjeszteni, ezt kívánja a kir. felügyeleti jog és még az is, mert a híd építésénél a forgalomnak nagy akadályok állanak útjába; 2. az orsz. kiküldöttséggel nem egyeztetendő össze, hogy bíróság is legyen, ezt a kir. táblára kell hárítani. Az értekezési tanács¹¹⁴ kételkedett abban, hogy a zavaros törvénycikk alapján létesül-e a híd; hátrányai, hogy a városi jogok kisebbsítettnek, hogy az orsz. kiküldöttségnek mindenhatóságát akarja biztosítani, de ennek elejét veszik a kancellár megjegyzései. Az ért. tanács nem merte volna az orsz. kiküldöttség engedélyezését javasolni, de az eszme kedves lévén az országban, nem lehet mereven elutasítani. Ha a két feltételt az ország nem fogadja el és úgy bukik, ne sajnálja se a kormány, se az ország. A király ápr. 25-i válasza teljesen ily értelemben volt megszerkesztve s ezt még aznap felolvasták az országgyűlés elegyes ülésén.

Széchenyi annyira tájékozva van, hogy tudja, mikor és mit döntöttek Bécsben. Ápr. 27-én feljegyzí naplójában, hogy reszket a híder, de bátran és körültekintéssel fogja védeni; ha pedig bukik, újra felveszi a harcot.

A kir. válaszban az a kívánság volt veszélyes, hogy az orsz. kiküldöttség jelentését jóváhagyásra kell felterjeszteni, mert ez az alsó tábla ellenérzését keltette fel, úgy hogy Széchenyinek most itt kellett minden rábeszélőképességét felhasználnia.

A kerületi ülés még április 28-án tárgyalásra tűzte a királyi választ, de nem tudtak dönteni. A gyűlés után a követek többsége Széchenyinnél gyűlt egybe tanácskozásra. Az ellenzők közt volt Deák Ferenc is, aki már a királyi válasz kihirdetésekor úgy nyilatkozott, hogy egy országos küldöttség méltósága elleni, ha tárgyalásainak eredménye előbb a király jóváhagyásától függ, azért azt kívánta, hogy a király felügyeleti joga maradjon ki a törvényből, vagy inkább ejtsék el az egész törvényt. Széchenyi azonban rábeszélte a követeket, fogadják el a király kívánságát, mert a királyi jóváhagyás alatt *a király tudomásul vételét kell érteni* és nem a kormány helybenhagyó vagy elutasító közreműködését.¹¹⁵ És Széchenyi rábeszélése nem volt sikertelen.¹¹⁶ Másnap elkészült az izenet-tervezet és ezt elfogadta országos ülésen az alsó tábla is. E szerint a kárpótlási kérdésben meg nem egyezés esetében a kir. táblára, fellebbezés

¹¹⁴ Ápr. 26-án tárgyalt, ápr. 27-én döntött.

¹¹⁵ Pol. Hfstelle. 1836. év 3726. sz. Ferstl főkomisszárius jelentése.

¹¹⁶ A helyzet nem volt kecsegtető. Széchenyi naplójában azt írja: Minden tühegyen, a híd egy hajszálon függ. Deák, Beöthy, Palóczy, Klauzál, Pázmándy, sőt Noszlopi is stb. sokat tettek érte.

esetén a hétszemélyes táblára bízták az ítélezést. Azt nem fogadták el, hogy az országos küldöttség munkálatát rectificatio végett terjessze a kormány elé, mert ez sérti képviseleti rendszerünket; viszont a királyi jogokat nem akarván csonkítani, a célt előmozdítandó, Marczibányi Antal indítványára a királyi válaszhoz való közelítés végett a törvénybe ezt a záradékot tették: »a királyi legfőbb felügyelésnek a törvények és jelesen az 1790/1-iki 12. t. c. értelmében való gyakorlata fennmaradásával«. Ezt a módosítást a főrendek is elfogadván, a törvényjavaslat újból a király elé terjesztetett. Reviczky kancellár előző felterjesztésére utalva azonnal felterjesztette a törvényjavaslatot.¹¹⁷

16. A beleegyező kir. válasz. A törvény végleges szövege.

Az értekezleti tanács azt javasolta, hogy a király ragaszkodjék az ápr. 27-i leirathoz, azaz ne elégedjék meg a király a felügyeleti jog fenntartásával, és bár az ápr. 30-án a döntés így fogalmaztatott meg, a május 1-i királyi kézirat elfogadta az országgyűlés határozatát azzal, hogy az országos kiküldöttség határozatáról és ténykedéséről körülményes jelentést köteles az országgyűlésnek beadni. Így, mint Széchenyi írja, a híd »egy okos királyi resolutio következtében fényesen átmegy«. Erre a rendek 1836. ápr. 29-i ülésükben titkos szavazattal a következőket választották az országos kiküldöttségbe: Németh György esztergomi káptalani, Dubraviczky Simon pesti, Bencsik János nyitrai, Szutsits Károly bácsi, Fáy András pesti, Széll Imre vasi, Kocsi Horváth Sámuel veszprémi, Szallopek János verőcei, Pfannschmid Ede szepesi, Szirmay Antal zempléni, Roskoványi Gábor sárosi, Makay Sándor krassói, Kövér János temesi, Vay János szabolcsi, Tossoni Ágost fiumei, Szánthó Mihály győrvárosi, Markovits Antal bártfai, Gyurkovits György pozsonyvárosi, gr. Draskovich János horvátországi követeket. Az alsó tábla elnöke kinevezte még Végh Ignác ítélőmestert, Niczky János táblai követet és Paziási Mihályt, a jelen nem lévők követei részéről. A nádor viszont máj. 1-én a Tőrendek részéről Palugyay Imre kassai püspököt, Szilassy József koronőröt, b. Révay János túróci, gr. Batthyány Imre zalai, Gyürky Pál krassói főispánokat, gr. Széchenyi Istvánt és gr. Andrássy Györgyöt nevezte ki a küldöttségbe.

Ezután a törvényjavaslat a kir. kancelláriával való egyeztetés után (csekély stiláris módosítással) május 2-án ismét a király elé került, szentesített, és mint az 1836. évi XXVI. törvénycikkely »Egy állandó hídnak Buda és Pest közötti építéséről« címen a következő szöveggel jelent meg:

¹¹⁷ Konf. Akt. 1836 : 836. sz.

Az Országon keresztül folyó Duna jobb és balpartjai között szükséges szakadatlan közösülés fenntartása végett Buda és Pest városok között állandó hídnak építése határoztatik. Ennek folytában

1. §. A Buda és Pest közti állandó híd felépítésének esz- közlése egy részvényes társaságnak feladata lesz; — mely is hogy annál hamarabb összeállhasson, vállalatára nézve pedig törvény által tökéletesen biztosítva legyen.

2. §. A részvényes társaság költségén Buda és Pest között építendő állandó hídon, — mindazonáltal egyedül ezen esetben, és minden innen vonható következtések nélkül, csak az Országos Küldöttség által a részvényes társasággal kötendő szerződési és alább kijelentendő határidő alatt — hídvámot kivétel nélkül mindenki fizetni tartozik.

3. §. A hídvám tárgyára nézve meghatároztatik: hogy a részben legnagyobb mennyiségnek az 1790-dik esztendő oltá 1808-dik esztendeig némelly változásokkal fennállott, legkisebbnek pedig a most divatozó vám állapíttatván meg, az Országos Küldöttség a részvényes társaság egyetértésével s a költsönös igazságnak és a kereskedési nézeteknek legbiztosabban meg- felelőleg azon kétfélebeli vámok közül akár egyikét választ- hassa, akár pedig egy közép arányt dolgozhasson ki s a híd- vám az Orsz. Küldöttség és a részvényes társaság közötti egyes- séggel megállapítandó azon jegyzék szerint fogván szedetni, ezen hídvám-jegyzékben a részvényes társasággal kötendő szer- ződési esztendők lefolyásáig legkisebb változás is nem történ- hetik.

4. §. A Buda és Pest közti állandó híd felépítésének az alább kinevezendő Országos állandó kiküldöttség által a jelen Törvény és ennek elvei szoros értelmében, — a királyi legfelsőbb fel- ügyelésnek a Törvények, és jelesen az 1790/1-i 12. törvény- cikkely értelmében való gyakorlata fennmaradásával, — esz- közlendő munkája azon Küldöttségre bizatik olly móddal, hogy ezen állandó Küldöttség a jövő Ország Gyűlésére minden vég- zetei és tettei felől körülményes jelentést multhatatlanul beadni tartozzék.

5. §. Az Orsz. állandó Küldöttség teljesen meghatalmaztatik arra, hogy a részvényes társaság által eleibe terjesztendő híd- terveket, az építési költségek felszámítását és minden e tárgy- hoz tartozó egyéb körülményeket gondos figyelemmel fontolja és bírálja meg, s végzését a kölcsönös igazság és egyenesség viszonyai alapján építve, a részvényes társaságnak részére szer- ződés szerint lekötendő hídvám-szedési esztendőknek változás alá többé egy átaljában nem eshető számát vékép elhatáro- zólag szabja meg, és minden egyéb körülményeket is a fennálló Törvények szerint határozzon el.

6. §. A Buda és Pest közti állandó hídnek felépítéséhez szükséges kisajátítások törvénnyel megrendeltetnek, úgy mindazonáltal, hogy ha a Buda és Pest városaikat a Törvények értelmében illető igazságos kárpótlás eránt a mondott városok és a részvényes társaság között a minden esetre előre benyújtandó harátságos egyeztetés nem sikerülne, a jelen különös és rendkívüli esetben azon kárpótlási tárgynak előlegesen és sommás úton bíróikép leendő elítélése végett a kir. tábla rendeltetik ki, — fennhagyatván a meg nem nyugvó félnek a hétszemélyes táblára leendő feljebbvitel.

7. §. Eltelvén a részvényes társasággal kötendő szerződési feltételek, a Buda és Pest közötti állandó híd azonnal a Nemzetnek tulajdona lesz. A 2-dik §-i ideigleni rendelet azonban mindaddig divatoz, míg a híd vám jövedelméből olly alkalmas tőke-somma gyülem össze, melly azon hídnek örök fenntartására elégségesnek ítéltetni fog.

8. §. A híd örök fenntartását biztosító alapul szolgálандó tőke-sommának igazságos meghatározása szintén az Orsz. állandó Küldöttségre bizatik, valamint az is, hogy az említett tőke-sommát kamat-fizetés mellett Buda és Pest városainak kölcsön fejében adja által, s e részben a mondott két városokkal a híd, s az idők akkori állapotjához igazságosan mérséklendő szerződést készítsen.

9. §. Miután pedig már a Buda és Pest közti állandó hídnek örök fenntartására megkívántató tőke-somma is össze-szerezve lesz, a feljebbi 2. §-i rendelet azonnal és teljesen nemcsak megszűnik, hanem ezen nemzeti hídnek rajta ingyen való átjárassali használata kivétel nélkül mindenkinek örökre megengedtetik.

10. §. Azon esetre, ha a részvényes társasággal készitendő szerződésben lekötött esztendők eltelte előtt a kérdéses híd használható lenni úgy megszűnne, hogy a társaság azt többé helyreállítani nem akarná, akkor Buda és Pest városainak feléled azon jussa, hogy azon sommát, mellyet kárpótlás fejében nyertenek, a részvényes társaságnak visszafizetvén, az előbbi általjárást helyre állíthassák és az addig gyakorolt mód szerint az illető vármegye által meghatározandó vámot — a kiváltságos személyek kivételével — szedhessék; ha pedig a társaság azon állandó hídban esett hibákat helyre állítani kívánja, azt az Orsz. kiküldöttség által meghatározandó idő alatt eszközölje, addig pedig a szükséges általjárásról a maga költségén, de nem az állandó hídhoz szabott, hanem az illető vármegye által — s szinte a kiváltságos személyek kivételével — megállapítandó vám szerint gondoskodni tartozik.

11. §. A Buda és Pest közötti állandó hídhoz megkívántató rendőr-hatóság a mondott két városok által gyakoroltassék ugyan,

a hídvám fizetésére s az ebből eredő személyes viszonyokra, valamint a Buda és Pest városaik és a vállalkozók között támadható kérdésekre nézve mindazáltal mindenki, törvénnel kijelelve levő bírójának hatósága elől el nem vonhatva, ez alá fog tartozni.

12. §. A 4. §-ban rendelt Orsz. állandó Küldöttség elnökségének viselését Ő cs. kir. Fő-Hercegsége, az Ország Nádora, a Haza jólétét gyarapító közintézetek elővitelében minduntalan kitündököltetett buzgóságából és fáradhatatlan munkásságú szorgalmából, az Ország Rendeinek egyesült szíves kéréséhez képest magára vállalni méltóztatván, azon Orsz. állandó Küldöttség tagjaivá következők neveztetnek: (következnek a fent már elsoroltak.)

* * *

Nehéz, sokszor keserves harcok közt tudta Széchenyi a budapesti állandó, ma Széchenyi-hídra vonatkozó azt a célját elérni, hogy törvény mondja ki a híd építését. Joggal írhatta naplójába május 3-án, hogy most érzi csak, mily lelki fáradt, s hogy Isten tudja, becsületesen dolgozott. Ez a harc mutatja példaszerűen, mily kitartó, céltudatos, szívós és határozott tudott lenni Széchenyi, ha valamely kitűzött célját meg akarta valósítani. Nem ismert ingadozást, nem kímélte a fáradságot!

Kétségtelen azonban az is, hogy bármily kitartóan küzdött eszméjéért, nem tudta volna sikerre vinni az állandó hidat, ha József nádor nem támogatja e törekvésében, mert gr. Cziráky Antal országbíró és gr. Pálffy Fidél tárnokmester szívós ellenzését csak a nádor volt képes ellensúlyozni.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

KÖNYVTÁRA 2945/19 50 N. SZ.